

આ ચોપડી

મુંબઈ ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં

મણિલાલ ઇન્દુભાઈ દેસાઈએ કોટ ૮, સાસુન બિરિંદગમાં છાપી

અને બલવતરાય ઠંયાણુરાય ઠાકોરે,

૩૭૬, નારાયણ પેઠ, પૂના સિટી એ સ્થળે પ્રકટ કરી

અક્ટોબર,

૧૯૧૭

શંકરવામિલના સરક્ષણ માટે નોંધાવી છે.

નિવેદન.

આ સંગ્રહ પ્રકટ કરવાનો પ્રથમ વિચાર ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં થયો, અને એ મારે અર્પણ એ સાબના લુન માસમાં લખ્યું. તે પરેલાં એપ્રિલ માસમાં એક મિત્રે વિસ્તૃત સમજાવતી, ટીકા, આદિની જરૂર દર્શાવી પોતે જ તે લખી આપવા ઇચ્છા જણાવી હતી; પણ પછી એમાંનું કંઈ થયું નહીં; અને મદારી પોતાની ઇચ્છા અગાસી ઉપર, એક તોડેલી ડાળ, અને પ્રેમને દિવસ, એ ત્રણમાથી એક કૃતિ તો પૂરી કરીને પછી જ સંગ્રહ પ્રકટ કરવાની હતી. કેમ કે નહાની પરચુરણ કૃતિઓ પ્રકટ ન થાય કે થાય, અને થાય તો ક્યારે અગર કેવા રૂપમાં થાય, એ વિશે મદાર સ્થાયી વસણ ઉદામીનતાનું છે. અગાસી ઉપર એ કૃતિમાં હિન્દના લાખા ઇતિહાસ-પદ્ધતિની માનસ અને બાહ્ય સ્થિતિઓના કેન્દ્રસ્થાનોને કૌમુદીમાં નહાતી સ્વમસહિના દેખાવો તરીકે એક પછી એક વર્ણવવા હતા. એક તોડેલી ડાળનું ડાળિયું તદ્દન છુદા પ્રકારનું હતું. હિન્દના કોઈ મોટા ભાગમાં સ્થપાવા પામેલું કોઈ મોટું રાજ્ય વિદેશીઓના હુમલાથી જર્જરિત થયેલું અને એનું જીવન એના માણસિક ઉપરાજ્યોમાંથી એ ત્રણમાં જ રહેલું, તે ઉપર પણ વિજયી વિદેશીઓ પોતાનો કાણુ પૂરેપૂરો જમાવવા મંથી રહેલા છે, તથા નહાની મોટી લડાઈનો અને હારજીતોનો વિગ્રહકાળ જ સળગ

આણી રહ્યો છે, તેવામા એ માડલિક ઉપરાજ્યોમાના
એકના યુવગજની પ્રતિભાથી ખાજી પસરે છે, તે જેમ
જેમ ટકાવ કરતો અને જલવાન થતો જાય છે, તેમ તેમ
ખીજા ઉપરાજ્યો અને આખી પ્રજા તરફથી તેને વધુ
વધુ ટેકા મળતો આવે છે, વગી વિદેશીઓના મૂનસ્થાન
ઉપર જાજરા શત્રુઓના હુમલા થતા તેઓ અહીં પણ
નબળા પડવા માટે છે, અને આ સર્વ કારણથી કેટલાક
વર્ષમાં ચંદ્રતીની જ્વલત તેમ પડતીની કારખી ફાણો વટા
વીને-પરિણામે આ પદ્મવાર્તાનાયક યુવરાજ મૂળના સ્વદેશી
મહારાજ્યના મોટા ભાગને પાછો એક જ તળે સ્વતંત્ર
કરવાનો મહાવિજય મેળવવા પણ ભાગ્યશાની થાય
છે આ નસુરુક્ષ ડાળ પાખડા ફળ ટુલ અને પત્રે પત્રે
બનતા સુધી વાસ્તવિકતાના રંગોવડે જ ચીતરવો હતો આ
બંને વિષયો માટે વર્ષો સુધી લગની રહી હતી અને નદાના
વિષયો તરફ મન જતુ નહીં, તે સાથે આ વિષયોમા ઝપ
લાવના જેવી યોગ્યતા આપિ નિશે શકા રહેતી અને તેથી
દુ ખ થતું આ સ્થિતિનો એક અણુધાર્યો પરિણામ એ
આવ્યો છે, કે જે કઈ કૃતિઓ રચાઈ છે તે લગભગ પોતાની
મેજે જ રચાઈ ગયેલી તેથી કરીને જ રચાવા પામી છે ✓

ત્રેમનો દિવસ ૪૦ સં ૧૮૧૩ માં પૂરુ થયુ તે
પછી આજ સુધીના વિલગ્ન ખાનગી અડચણો વગેરેને
લીધે થયો છે સમ્રાટમાની ધણી કૃતિઓ જુદા જુદા

માસિકો આદિમાં પ્રકટ થઇ ચુકેલી છે. મ્હારી પોતાની ઉદાસીનતા છતાં પણ એ કૃતિઓ પ્રજામાં જે કંઈ ફેલાવ પામી છે, તેને જશ આ માસિકો આદિના તરીકેને ધરે છે. વળી હમણે નિશાળોના ઉપલા ધોરણોમાં નવી ગુજરાતી કવિતા વેચાવા લાગી ત્યારથી લુદા લુદા કર્તાઓની કવિતાઓના એકઠા સમૂહો છપાતા થયા, એ સમૂહોએ પણ આમાની કેટલીક કૃતિઓ જાણીતી રાખીને તથા ટિપ્પણુ વગેરે વડે સમજાવવા પ્રયાસ કરીને મ્હારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. આ સર્વમાં પ્રથમ સ્થાન કાવ્ય માધુર્ય અને તેના પ્રકાશક રા રા જાણ દ્વિમતલાલ ગણેશજી એન્જલરિયાને ધરે છે. હું અને મ્હારી રક કૃતિઓના મોકલતાઓ એમને જોડે ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓઠો છે.

મિત્રોના ખાસ આગ્રહથી ટિપ્પણુ અને મ્હારી પદ-રચનાની નવીનતાઓ વિશે કંઈક ખુલાસો હમેરેલાં છે તેથી વાચનારાઓને સુગમતા થશે એવી આશા રાખુ છું.

આમા ન જાપેલી કૃતિઓમાંથી નાતનું દ્વિત અને નાતની ઉન્નતિ, મ્હારો વ્યાખ્યાનો અને નિબંધોના સંગ્રહ પ્રકટ થશે, ત્યારે તેમાંના સસાર સુધારા-વિભાગમાં છપાશે, કુઝો તેમાંના કેળવણી-વિભાગમાં છપાશે; બીજી એકાદ “સખા મ્હારા”ના કાવ્યોનો સંગ્રહ જહાર પડશે તેમાં કદાચ આવશે. એ સિવાયની એક ફરી પ્રકટ કરવા વિચાર નથી.

આ સમયે આ કાયમનું ૫૫ આપવામાં પાંચ સાત મિત્રોએ સમય આદિનો ભોગ આપીને મૃદુને અનેક રીતે ધણી ધણી મદદ કરેલી છે, મુદ્રણને લગતા કટાણા ભરેલા કામકાજની સમાપ્તિએ એ મદદની અહીં નોંધ લેતા આનન્દ થાય છે ચિત્રિત સુખપૃષ્ઠ ગ રા રવિચક્ર મહા શકર રાવળના પોતાની કલા માટેના ઉત્સાહની વાનગી છે. મુદ્રણની વિશુદ્ધિ અને મદદ ગ રા. મણિલાલ ધ. સુ. દેસાઈની ચીવટને આભારી છે.

૧-૫ ૧૯૧૭ } બલયંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર.

અનુક્રમણી.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
શુદ્ધ (અગ્રેય) પદ ...	(૯)-(૩૧)
અર્પણ ...	૧
ભણકાર ...	૨
વીણાફલ ...	૩
કવિની રનેહનુષ્ઠા ...	૪
કવિનું એકાન્ત ...	૫
કવિનું કર્તવ્ય ...	૬-૭
આત્મબોધ ...	૮
એક સોરેલી કાળ ...	૯-૧૧
અગાસી ઉપર ...	૧૨-૧૪
પ્રેમનો દિવસ ...	૧૫-૪૬
અદોહલ ...	૪૭-૫૬
રાસ ...	૫૭-૫૮
સર્ગદર્શન ...	૬૦-૬૧
શાન્તિ ...	૬૨-૬૪
નિદ્રાનું આવાહન ...	૬૫
વધાઈ કહેણું ના ...	૬૬
પ્રાસંગિક કૃતિઓ	
માણનું સ્તોત્ર ...	૬૯-૭૦
મુગ મુબારક ...	૭૧-૭૨
ખેતી ...	૭૩-૭૮
ઝેવાની સેવા ...	૭૯-૮૦
મિત્ર ક્યાફ વેલ્ફારે આલકાર ...	૮૧

વિષય	પૃષ્ઠ
સખા મહારા, સખી મહારી	૮૨-૮૩
સાથી યો મહારા	૮૪
વધી યેડો ને સફર	૮૫-૮૬
બવસાગર	૮૭
વિરહ	૮૮-૧૦૦
ચાપી	૧૦૧
દેવી અને યેશગિરાજ	૧૦૩-૧૧૪
ટિપ્પણ	૧૧૫ ૧૧૦

શુદ્ધ (અગેય) પદ.

આરોહણની અને મ્હારી ખીજ કૃતિઓની પદરચના વિશે જ્યાં ત્યાં દીકા વધેલી છે અને યામ છે પણ એ નીકા મ્હારી રચનામાં નવીનતા છે તે યતિભગ, શ્લોકભગ, શ્રુતિ ભગ, અગેયતા, કંકેરાતા વગેરે દોષયુક્ત છે, એવું એવું જોઈને જ અટકેલી છે, એક ડગલું પણ આગળ વધેલી નથી આ નવીનતાઓ મ્હારે હાથે જન્મ પામી છે અને હજી મેં થયા કરે છે, તેનો ખરો ખુલાસો એ છે કે પદરચનામાં મ્હારું લક્ષ્ય જ કંઈક જુદું છે / એ લક્ષ્ય બને તો સમ- જનનું અને એ જેમના ખ્યાનમાં હિતરે અને જેમને સ્વીકાર્ય લાગે તેવાઓને મ્હારી રચનાના કહેવાતા દોષ દોષ જ છે કે શી રીતે તેનો એ લક્ષ્યની દૃષ્ટિએ ફરી વિચાર કરવા આકર્ષવા - એ માટે અહીં ચાર શબ્દ લખુ છું

ગદ્ય લખાણ અર્થ પ્રમાણે, પદતી મ્હડહિતર સાથે, જ્યાં જોઈએ ત્યાં જેવા જોઈએ તેવા લાંબાદુકા વિરામો સાથે, અને જે શબ્દ ઉપર જોડલો હાજો તેટલો બાર દબને વચાપ, તે જ સારું વાચન ગણાય / શિષ્ટ મુજરાતી મઘને આપણા ધણા સ્ત્રીપુરુષો વાંચી જાણે છે, અને તેઓ જાણે છે કે આ પ્રમાણેના સરકારી વાચનથી લખનારના આસ્થ અને તેની સૈનીની ખુમીઓ ખીલી નીકળે છે / આવા વાચન દરમિયાન વાચનાર સાલજનારના કાનમાં કવચિત્ કવચિત્ જે સુંદર સુરાવટ જામી રહે છે, તેના પ્રનાહનો

લખાણના અર્થ અને લાવના પ્રવાહ સાથેનો સ્વદ એ ગસિક હૃદયના અનુભવમા આવતું સંગીતમાધુર્યથી કેવલ ભિન્ન એવું નવા પ્રકારનું માધુર્ય છે, જે ગદ્યમાધુર્ય શિષ્ટ સંધીમદ્ ગદ્યનો પ્રસાદ કે ન્યોતિ છે પરંતુ આવા ગદ્ય-માધુર્યનો અનુભવ એક ગદ્યમાં પણ કદાચિત્કદાચિત્ જ સમ્ભવે છે, અને વળી એની સુરાનટ જામે છે ત્યારે પણ તેનો પ્રવાહ સામાન્ય રીતે અનિયતિત વહે છે કેમકે ગદ્ય, ઉત્તમ ગદ્ય પણ, આખરે વ્યવહારની વાણી છે, એનું પ્રધાન કર્તવ્ય અર્થમોલ છે, રમ, લુગ્સા, અવકાર, આદિ એમા ગૌણ રાખવાના હોય છે, વિચારોને જ એમા પ્રધાનપણે ઉત્થા-ગાના છે, અને તે વિચારો પણ શાન્તીપ અકોડામાં સાકોલા, પદે પદે વચ્ચે નિરૂપણ કરતા આવે એવા, અને જનતાની સામાન્ય સમજને અતિ વિચિત્ર કે અસંબધ ન લાગે એના.

હવે સંગીતમાધુર્યથી ગદ્યમાધુર્ય જેટલું ભિન્ન છે તેટલું જ ભિન્ન, તથા ગદ્યમાધુર્યની જે એ ખામીઓ ઉપર જણાવી કે એ અતિ અનિયતિત છે અને કોઇ કોઇ વાર જ વહેતા પ્રવાહરૂપે અનુભવાય છે-તેનાથી વિપ્રત્ય, એવું વાણી-માધુર્ય પણ હોઇ શકે છે, અને આ જ ખરું કવિતા-માધુર્ય છે પદ્યની નિયતિત અને સંગમ વહેતી રચના-વડે જ આ માધુર્ય સાધ્ય છે પણ એ પદ્ય તે શુદ્ધ અગેય પદ્ય હોવું જોઈએ, ગેય પદ્ય કે પદ નહીં વૃદ્ધા સંગીત પદ્યો

કે પદોમાં એ કાવતામાધુર્ય હોઈ શકે છે, બહુ કવિતામાધુર્ય અને સંગીતમાધુર્યના આવા સુસંગોગ રસિકોને ઓર આન આપે છે, એ નિર્વિવાદ છે પરંતુ આના સુસંગોગ એક ભાવની અને દુકા કૃતિઓમાં જ નથી શકે છે. સંગીત-માધુર્યને માટે તાલનન્ધ જોઈએ, એટલે કે એક ને એક તાલગચ્છનાનું ફરી ફરીને પુનરાવર્તન થયા કરવું જોઈએ, તેથી ફરીને આવા પુન પુનરાવર્તી તાલનન્ધનો અર્થ અને ભાવના સ્વતંત્ર રીતે પનટાતા આવતા પ્રવાહ સાથેના સવાદ લાગા વખત સુધી ચાલે એ સમ્બરિત નથી જ્યાં કાવ્યોને માટે અગ્રેય પદરચના જ આવશ્યક છે, કેમકે અર્થ અને ભાવના પ્રવાહમાં વલણે વલણે જે વાણી-પ્રવાહ બળતો આવી તેને પદે પદે અને વલણે વલણે ઓર ખીનવે તે વાણીપ્રવાહ જ ખરી કવિતા છે! એ પદ-રચનાઓ સંગીતથી ભિન્ન રીતે, તાલનન્ધના કરતા સ્વતંત્ર અપુનરાવર્તી વહેને, અર્થ અને ભાવને વલણે વલણે ઝીની રહે એ પ્રમાણે, વહી શકતી નથી, તે સર્વ રચનાઓ-પદો કે સંગીત કાવ્યોને માટે ગમે તેટલી ઉત્તમ ભવે ને હોય પણ-શુદ્ધ કવિતાને માટે તો જન્યનરૂપ છે.

શુદ્ધ અગ્રેય પદ નહીં એવી સર્વ જાતની પદરચનાઓને અહીં દુ લાઘવ માટે પદ' કહેવા માગુ છું પુનરાવર્તી તાલનન્ધવાળી તમામ રચનાઓ ગેય, એટલે જે રચનાઓમાં તાલનન્ધ અપૂર્ણ છે અને તે ઉપરાંત જે રચના

ઓમાં તાલજન્ય લક્ષણમાં દાખલ થતો ન હોવા છતાં શક્ય છે, એવી સર્વ રચનાઓનો અહીં આ ટુંકા પદ શબ્દમાં સમાવેશ કરવા રજા લઉં છું. આવી રચનાઓનો આપણી ભાષામાં સુકાળ છે: પદો, દેશીઓ, ચાલો, ગતો, ગરબીઓ, લાવણીઓ, ગજલો, ટપ્પા, કટિબન્ધો, વગેરે વગેરે તાલ-મેળ અને માત્રામેળ છન્દો આપણામાં જોઈએ એટલા પ્રચરે છે, અને નવા નવા રચાઈને કે બીજા ભાષાઓમાંથી શીખાઈને દાખલ થતા આવે છે. સંગીતમાધુર્ય અને કવિતા-માધુર્યનો સુસંધોગ જેવી ટુંકી કૃતિઓમાં શક્ય છે તેવી કૃતિઓ લલકારવા માટેના આ આપણા મોટા અને જીવતા ખજાના વિશે અહીં એક પણ શબ્દ કહેવાની જરૂર નથી. મહારી પદરચના વિશે જે ટીકા કરવામાં આવે છે તે આ મોટા વર્ગમાંથી જે જુજ રચનાઓ મ્હે ઉપયોગમાં લીધી છે તેને સ્પર્શ કરતી નથી.

સારે રહી માત્ર અદારમેળ રચનાઓ. આ રચનાઓ-માંની હાલ આપણામાં વધારે વપરાય છે તે પૈકી પણ કેટલીકનું બન્ધારણ એવું છે કે તેમને એવ રચનાઓ જ ગણવી પડે. સાલિની, માલિની, મન્દાકાન્તા, દરિણી, સિખરિણી, અને સંઘરાનાં રૂપ (બન્ધારણ) વિચારો. એવાં ૭૫૦માં યુરુ સ્વરો કે લઘુ સ્વરો કે બંને, એટલી સખ્યામાં સાથે સાથે ખડકાએલા છે, કે તેમનામાં યનિઓ (વિરામો)માં રચનો નિશ્ચિત હોવાં લગભગ આવરયક

બને છે; અને નિશ્ચિત ધધુગુરુ અનુક્રમ અને નિશ્ચિત યનિ-
સ્થાનો સાથે મળતાં, એ વૃત્તો તાલબન્ધ પણ કુદરતી રીતે
બની જાય છે. આવાં વૃત્તો ગેય તો શું પણ સુગેય છે,
એટલે એ પણ 'પદો'જ છે. સંગીત માધુર્યથી ઝિજ્ઞા એવા
પદ્માલિસ કે સ્વરમાધુર્યની લાલસાવાળો કોઈ એવા
વૃત્તને અગેય રીતે વાંચવા જશે, તો તે પણ વારંવાર ગેય-
તામાં સપડી પડશે.

હવે પૃથ્વી વૃત્તનું માપ તપાસી. એ પદ્ધતિ સુગેય નથી;
ગેય છે, તથાપિ અવશ્યમેવ ચારી પડે એવી નથી;
સંગીતમાં ચાલતા તાલો જોતાં, કહે છે કે,* એને કોઈ

* જુઓ રા રા મધુપતરાવ જોપાગરાવ જવે કૃત ગાયન
વાદન પાડમાગા-છંદોગીત વિનોદ વિભાગ ૫ ૩૪-"આ (પૃથ્વી)
વૃત્ત પણ ગાયનને બરાબર અનુક્રમ નથી આજી વૃત્તમાં ૮-૮
માત્રાના ૩ વિભાગ પડે છે, પરંતુ તે ૩+૫ મળીને પડે છે
છીપચંદી તાલમાં ૭ માત્રાનો દરેક ખડક હોય છે, તે ૩+૪ નો
હોય છે, અને પ્રપતાનમાં ૫ માત્રાનો દરેક વિભાગ હોય છે, તે
૨+૩ નો હોય છે, તેમ પૃથ્વી વૃત્તમાં નિયમિત વિભાગ જોતા
એ એક નવીન તાલ ગણીને તેનો વ્યવહારમાં યોગ્ય ઉપયોગકરી
રાકાય તેવો છે" આ વાત જાણી હોય તો તેથી મ્હારી દલીલને
સારો ટોકો મળે છે, પણ મ્હારી દલીલ આ એક જ વાત ઉપર
અવલગની નથી

પૃથ્વીમાં દૃઢ ચલિ નથી એ વાત રા રા કેસવલાલ હર્ષદરાય
મુન્ય એ વૃત્તને અખડ ઉપબન્ધમાં ગણીને સ્વીકારે છે.

પણ ગણીતો તાવમન્ધ ગણી શકાય એની એ નથી. એમાં ગુરુ સ્વરો લગુ સ્વરોના સાથે લાગા ખડકના નથી. આથી એમાં આવશ્યક ગણતુ પડે એવું યતિસ્થાન પણ નથી. મેં શક સત્તર શ્રુતિ (કે ૩૫ કે ઉચ્ચાણના એકમ*)ની બનેલી પંક્તિનું ઉચ્ચારણ દર કે સિધિવ વિરામ વગર સરલ નથી, અને એના લક્ષણમાં આડમી શ્રુતિએ યતિ સ્થાન હોય છે -

જસૌ જસયન્ત વસુ | મહ્યતિન્વ પૃથ્વી ગુરુ

વળી એતુ બન્વાગણ તપાસતા આઠ આઠ માત્રાના ત્રણ ખંડોનું ગણી શકાય એવું છે, જેમાંનો ખીન્ને પ્રથમ બન્નું પ્રતિનિધન છે -

જસૌ જસમના = 151115

વસુ મહ્યતિન્વ = 151115

અ પૃથ્વી ગુરુ = 15515

એટલે છટ્ટી શ્રુતિએ અને બારમીએ એમ બે યતિ સ્થાનો ગણીએ તો ગણી શકાય એ કે આવી યનિરચના વાળી પંક્તિએ ઉપરાઉપર આવતાં રચના જવદી અવિ-વિધ (મોનોટોનસ monotone) થઈ જઈ નીચે લાગ્યા વગર ન રહે એ દેખીતું છે.

અર્થમન્ધને વ્યાકરણમાં આપણે વાક્ય કહીએ છીએ. બાવનિંત્રપણ પણ (ખાસ કરીને ભાવપ્રધાન દ્રવિનામાં) અર્થ

ની ઉક્તિનું આવશ્યક અંગ છે. એટલે અર્થ અને ભાવના પ્રવાહમાં વાક્યે વાક્યે પૂર્ણોક્તિ, પ્રગ, કે આગમ્યનું દૃઢ દીર્ઘ વિરામરચના આવે છે, અને હેઠ વાક્યની અદર ખડે ખડે અર્થને બન્ધ બેસતા વતાઓછા શિથિલ ને દુષ્ટ વિરામરચના આવે ■ જે સર્વ જુદા જુદા વિરામચિહ્નોરૂંદે દર્શાવનાના ઇમેજ રિવાજ આપણે સ્વીકારેલો છે. અર્થ અને ભાવના પ્રવાહને પદે પદે ઝીને અને વનચે વનચે યથોચિત વળે અર્થપ્રવાહને સવાદી વહે એવો મધ્યપ્રવાહ લાખી કુખી સર્વ કવિતાને માટે આવશ્યક છે, અને લાખી કવિતામાં આવો પદ્યપ્રવાહ અગેય રચનામાં જ સક્ય છે, એ ઉપગ્ર કહેવાઈ ગયું છે. આ જો જોાદુ હોય તો મ્હં એ પ્રકારની પદ્યકૃતિઓ કરી છે તે વૃથા કાનક્ષેપ થયો છે. પરન્તુ આ જો ખરુ હોય તો તો આની અગેય રચનાવાળુ પદ્ય સાધવાને માટે વાક્યના (એટલે કે અર્થ અને ભાવના) વિરામચિહ્નોને ટેકા આપે અને ખીનવે એના એ પદ્યરચનાના પણ વિગત રચના હોના જોઈએ, એ પ્રમેયનસ્ય સિદ્ધ થાય છે.

ચતિરનાતમ્યઃ અર્થસવાદી ચતિરચના

ટીકાકારો જેને મ્હારી રચનાના ચતિલચ કહે છે તેને હુ ચતિસ્વાતમ્ય ગણાવનાનો દાવો કરુ છુ. પૃથ્વી વૃત્તની ગેયતા સ્વત સિદ્ધ ન હોવાના કારણથી કવિતા=ગાન એ ખ્યાલ જેટલો વખત-જેટના સૈકા-પ્રત્યો, તેટલો સમય આ રચના અણુમાનીતી ગણાઈ એ કુદરતી છે. કવિતા=અગેય પણ

મધુર અને નિયંત્રિત રીતે સંગમ વહેતી રચના એ નવું લક્ષ્ય દૃષ્ટિમર્ષાદામાં આવતાં, જે એ જ્વલનો દોષ ગણાતો હતો તે જ એનો ગુણ વસે એ પણ કુદરતી છે. વળી યતિપાલન જેવ રચનાની ગેયતા જાળવવાને માટે આવશ્યક છે, તો અગેય માધુર્ય જેનું લક્ષ્ય છે તેવી રચનાની અગેયનાને માટે યતિસ્થાનંત્ર એટલું જ આવશ્યક છે. અને વાક્યના વિરામોને સંવાદી બની રહે એવી ફરતી ફરતી યતિઓવાળી પદ્યરચનાને લક્ષ્યમાં જણાવેલી યતિ પ્રમાણે જ વાંચવા-પોતાની ટેવ પ્રમાણે ગાવા-જાવ, તે સર્વ વાંચનારને એ પદ્યરચના ઠીક અને ફરી ફરીને કંટાળો આપનારી લાગે, એ પણ કુદરતી છે. તાત્પર્ય કે આવી સ્થિતિમાં વાચનાર લેખકની નવીનતાઓનાં લક્ષ્ય, વલણ, આશય, કે કારણ ન જાણે, ન સમજે, ન સ્વીકારે, ન સાંખે, એવો પણ કેટલોક સમય જવો જ જોઈએ. સુસ્થાપિત અને રૂઢ મથેલી વસ્તુમાં ફેરફાર કરી નવો ચીસો પાડવાનું સાદસ હિતને તેને-તે તે દરેકને-આવી યંત્રણા અનુભવવી મે પડે. હોમ્સ સૌંદર્ય સ્વયંપ્રકાશ અવિનાશી અને લાયકને આકર્ષનારું છે, તો એ સૌંદર્યની જે દઈ જાય આ કૃતિઓમાં ઉતરી હને, તેટલા પ્રમાણમાં તે આવા જંતરડામાંથી ખેંચાતી તણાતી પાંચ પંદર વર્ષે કે એક મે જમાને પોતાના લક્ષ્યને સ્વીકારનારો અને ગુણદોષપરીક્ષા એ લક્ષ્યની દૃષ્ટિએ જ કરનારો વાચક

વર્ગ ઉત્પન્ન ક્યો વગર નહીં રહે. વળી આવી છાન્દસ નવીનતા-અસન્ત સૂક્ષ્મ ફેરફારોથી સખએલી હોય તે પણ-એક સામાન્ય બ્યક્તિ વડે કે એક સામાન્ય જમાનામાં સંસિદ્ધ થાય, એવી વસ્તુ એ છે નહોં: એક પછી એક કલાકરો એના પ્રયોગો પોતપોતાની પ્રતિભા અને પોત પોતાના હૃદયગત પ્રભાણે કરતા આવતાં જ તે સુસંપન્ન બની સર્વમાન્ય થઈ રહે.

સામાન્ય શાસ્ત્રીય વિવરણને સચ્ચ તેમ મર્યાદિત કરવાને માટે હવે આપણે ત્રિરોપ ઉદાહરણો ઉપર આવીએ. પણ ૧. બનતાં સુધી અર્થને વલણે વલણે વળતી આવે એવી આ યતિરચના છે, એમ દરેક દાખલે સબ્દોનો અર્થ લઈને સમગ્રવવા જતાં લખાણ બધું થઈ જાય; તેમ દાખલા-એની આગળ પાછળની પંક્તિઓ મૂલમાં બેધ લેવાની જે વાંચનાર તરફી લેશે તેને આવા વિસ્તારની જરૂર પણ નથી, કેમ કે અર્થ ને યતિનો પરસ્પર સંબંધ તેના ધ્યાનમાં આવી જવાનો. એટલે એ દાખલાઓ ઉતારવા ઉપરાંત અહીં બીજી થોડું જ ઉમેરવાનું રહે છે. એ પંક્તિઓ ઉતારતાં મૂલમાંના શુભલણ ચિહ્નો અને વાક્યાર્થ દર્શાવનારાં વિરામચિહ્નો અહીં ઉતાર્યા નથી. વાંચનારે જાતે તે ધ્યાનમાં લઈ લેવાનાં છે. અહીં માત્ર એ પંક્તિઓમાં યતિરચાને એક ઉભી લીટી ઉમેરું છું.

અર્થપ્રવાહની ખાસ બીજી આદા ન હોય એવા ઘણા-

ખરા અગેમા પૃથ્વીની પશ્ચિમા તેના વડાલુમાં જણાયા
પ્રમાણે આઠમી શ્રુતિએ યતિ આવે

(૧) રિસેત્ર ન કળારતી । ચષ અનોપ એ ઘેડરી
(એક તોડેરી ડાળ)

આ રૂઢ સ્થાનથી અર્થપ્રવાહની આઠા પ્રમાણે યતિ ફરી
ખસતી ખસતી ગને બાલુએ જાય છે એ નીચેની પકિત
એમા અનુક્રમે લુએ।

સાતમી શ્રુતિએ યતિ—

(૨) ક્ષમા સદય દેવિ । ધૃત જનનાજ અઠાનતે
(મિનુ એકાત)

નવમી શ્રુતિએ યતિ—

(૩) કરાશુનિ વિગે તુ સૂત । નયરીય અઽઽન્દમા
(મિનુ કર્તવ્ય)

છઠ્ઠી શ્રુતિએ યતિ—

(૪) અરે નહિ નહીં । અહીં પણ કદાપિ એકાદ કો
(આગેાદણ)

દશમી શ્રુતિએ યતિ—

(૫) અહો વિમન નેડમાર્વ । ત્હમે ઝગે છે બધે
(કન્યાદાન)

પાંચમી શ્રુતિએ યતિ—

(૬) યત મુખર । શા વિચર પ્રકરો ત્હમે આ ઉરે
(આરોહણ)

(૧૯)

અગિયારમી શ્રુતિએ યતિ—

(૭) નથી પ્રિતમ હું યદી ઇતર । પણ હું તો શૂન્ય છું
(કન્યાદાન)

ચોથી શ્રુતિએ યતિ—

(૮) નહુસકે । કરી ચકે પ્રકટ અન્ય આત્મા વિશે
(આરોહણ)

બારમી શ્રુતિએ યતિ—

(૯) અરે સરિત માહરા જિવનની । અરેરે પ્રભો
(પ્રાર્થના)

ત્રીજી શ્રુતિએ યતિ—*

(૧૦) પધાર । નિજ સકાનુ હવ્ય ત્હારું સિદ્ધાસન
(કવિનુ એકાન્ત)

કેટલીક વખતે અર્ધપ્રનાદ એક પદિતમા જે એકસરખી
દીર્ઘ યતિ દરમાવે છે

ત્રીજી અને સાતમી શ્રુતિએ—

(૧૧) બચાવ । જ્ય આપ । આ વિમન સોત પોતાપણે
(પ્રાર્થના)

ચોથી અને અગિયારમી શ્રુતિએ—

(૧૨) વરી પણ । અને અહો પ્રિતમ । શા વખાણુ તુમો
(કન્યાદાન)

* ૧૩ મી શ્રુતિએ યતિ માટે લુઓ દાખવે (૨૩)

પાંચમી અને સાતમી શ્રુતિએ—

- (૧૩) વલો વખત । દાપ । જે અપ્રુટ બાસતો આશમાં
(આરતી).

પાંચમી અને આઠમી શ્રુતિએ—

- (૧૪) મહુ ઉપર । ડોસ ના । ફક્ત પૂર્વ નિશ્ચય થકી
(આરોહણ).

પાંચમી અને નવમી શ્રુતિએ—

- (૧૫) મિલાવ ગુણ । પૂર સૂર । બદલાવ તુજ બાનિને
(કવિનું એકાન્ત).

પાંચમી અને અગિયારમી શ્રુતિએ—

- (૧૬) મજે દાણિક । વા સત્તાદાણિક । તે હજી તાહરાં
(જીવતું મોત).

છઠ્ઠી અને આઠમી શ્રુતિએ—

- (૧૭) અહા રવર મિઠો । ફરી । નગર આ શું મન્ધર્વનું
(આરોહણ).

છઠ્ઠી અને અગિયારમી શ્રુતિએ—

- (૧૮) નમોસ્તુ તદમને । અરે નયન । રોતું છોડા જરા
(આરતી).

છઠ્ઠી અને બારમી શ્રુતિએ—*

- (૧૯) મહને વિરમવા । મહને રુઝવવા । મહને ઠારવા
(જીવતું મોત).

આઠમી અને બારમી શ્રુતિએ—

* છઠ્ઠી અને યોદ્ધમી શ્રુતિએ થતે માટે લુઓ દાખવે (૨૨)

(૨૦) નહીં ફક્ત ચાકમાં કે વિપદમાં । ઉરગ્લાનિમાં
(ઘૃતિક્ષણી).

કાષ્ઠકવાર બેથી વધારે પતિવાળી પંક્તિ પણ આવે—

(૨૧) અસંગ । નિરદ્ભ । અનન્ય । પરમાત્મ । નામો નર્પા
(આરતી).

પતિસ્વાતંત્ર્ય તે શું એ બતાવી આપવાને આથી
વધારે દાખલાની જરૂર નથી. અને જો કાષ્ઠ વાંચનાર
સારું ગદ્ય સારી રીતે વાંચવામાં આનન્દ સેનારા હશે
તેમને આ પદ્યરચના એમની ગદ્ય વાંચનની આદતે જ
વાંચતાં જરા ટુસકેલી નહવાની નથી. માત્ર ગદ્યના કરતાં
પદ્ય કંઈક ધીમે વાંચવાનું હોય છે, અને એમાં શુરુ લઘુને
શુરુ લઘુ જ બોલવા આવશ્યક છે, એ તે જાણીતું છે.

શ્લોકસંગ.

નિશ્ચિત પતિસ્થાનો ગેયતાને પોષે છે, ત્યારે આપણી
પદ્યરચનાનું શ્લોકબન્ધારણુ આપણા પદ્યોની ગેયતાનું જ
પરિણામ છે. પંક્તિ પંક્તિને અન્તે દદ વિરામ હોય, અને
પંક્તિઓની નિશ્ચિત સખ્યાની એક કડી રચવામાં આવે,
તો જ સંગીતના સમતોલ આરોહ અને અવરોહના પૂરા
આન્દોલનવાળું સંગીતનું એક એકમ સિદ્ધ થાય. એથી
ઉત્કૃષ્ટ, અગેય પદ્યરચનામાં પંક્તિના અન્તની પતિ
સૌથી વધારે દદ અને દીર્ઘ એ નિયમ સામાન્ય રીતે જ

પગાય છે, એક આવશ્યક નિયમ તરીકે નહીં અને અપવાદ રૂપ પંક્તિઓ વિરલ નહીં પણ ધૂમ્ધી આવે છે તેમાં કેટલીક વાગ એમ પણ બને છે * પંક્તિના અન્તની મતિ છેક અછડતી કે નહીં જેથી થઈ જાય છે 'આના આર જ દાખના ઉતારુ છુ

(૨૨) પ્રભો દિર નમ્યુ । નમ્યુ જ ધરુ સર્દા । એટલી વિશુદ્ધ મતિ આપજે । (પ્રાર્થના)

(૨૩) અખડ કૃતિ સાચ* ભેડ કૃતિનાય । આ બેના મનોરથ હોનિ । (કન્યાગન)

(૨૪) ચઢકુ ઉપર । હા સખે । નિકટ આ ચઢાવે તમે નહીં નિકટ । (આગેદણ)

(૨૫) વહે વખત । પ્રાકૃતન અમરણ સૂર જાગે વધે ખિને । (જીવતુ મોત)

મતિઓના અછડતી દગરી અને દોરે એવા અન્પવિરામ અર્ધવિરામ અને પૂર્ણવિરામ જેવા ભેદ પાડીને વિષયમાં ઝીણવટ અને વિસ્તાર થઈ શકે એમ છે, પણ અહીં તો મુખ્ય મુદ્દા રણુ ઠરવાનો જ ઉદ્દેશ રાખ્યો છે. પદની મતિઓ અને વાક્યના વિરામચિન્હો બનતાં મુખી એક

* (૨૩) મા આ * સ્થલે વાચનાની છઞ્ઞા પ્રમાણે યતિ આવે તો તે નાથ પછીની યતિ જેવી કે તે કસ્ટા દગવી આવે (૨૪) મા ચઢાવે પછી યતિ આવે તો દગવી આવે ઉપર (૧૦) મા હૃદય પછી દગવી યતિ આવી શકે

ખીનને સંવાદી જોઈએ, એ એક નિયમ જ આખા વિષય-
મા પૂરતો પ્રકાશ પાડે છે.

વાક્યાન્ત સ્ત્રોકાન્તે, સ્ત્રોકાર્ધને અન્તે, કે પકિતને
અન્તે જ આવે એવી પણ દરી આવશ્યકતા નથી અર્થ
અને ભાવના વહન પ્રમાણે વાક્યાન્ત ન્યા આવવાનો
હોય સાં જાયે આવે અને વાક્ય રૂપ એકમ (unit)થી
આગળ વધી વાક્યકલાપ (paragraph પરિચ્છેદ) વિશે
નિચારતાં,—અર્થ અને ભાવના આરોહ અવરોહ તે જ
કવિતામાધુર્યના ખરા આરોહ અવરોહ છે. સંગીતમાધુર્યના
આરોહ અવરોહ અને કવિતામાધુર્યના આરોહ અવરોહનો
સુસંયોગ બની આવ્યો હોય એવા મયાર્થનામ 'સંગીત-
કાવ્યોમા પણ કવિતામાધુર્યનો ખરો દેહ સંગીતના આરોહ
અવરોહને તદ્દી પણ અર્થભાવના આરોહ અવરોહને
મણવાનો છે. આવા અર્થભાવના આરોહ અવરોહ આ
કૃતિઓમા છે—પણ વાચનારાઓ એ પોતે જ જોઈ લે તે
વધારે સારુ છે. વાક્યો અને આરોહ અવરોહની રચનાનું
આ પ્રમાણેનું સ્વાતંત્ર્ય મતિસ્વાતંત્ર્ય અને અજેમતા શિવાય
શક્ય નથી. પકિતની ગુરુલધુની બ્યવસ્થાનો નિમમ, એ
એક જ વિશેષતા આવા લખાણને મહત્ત્વપૂર્ણ કરતા
અસન્ત વિલક્ષણ, અને નિમન્નિત સર્જન પદ્યપ્રવાહ બનાવ-
વાને માટે પૂરવી છે

૧ એટલે આ કૃતિઓમાં સ્ત્રોકાને બદલે ખડકો તરીકે

પરિચ્છેદો (paragraph) છે. એક પંક્તિનો પરિચ્છેદ, ત્રણનો, પાંચનો, આતનો, તેરનો એમ આવે છે; અને બે, ચાર, છ પંક્તિઓના પરિચ્છેદને મુકાબલે એ ઓછા કુદરતી કે કાંઈ પણ રીતે ઓછા સન્તોષકારક લાગે,—શુદ્ધ અગ્રેષ્ઠ પદની રચના સમગ્રે અને પૂરેપૂરી સ્તીકારે તેને પણ ઉડુ ઉડુ એ પ્રમાણે લાગે,—તે ગેય પદ-રચનાના પણ લાંબા કાળના સાર્વત્રિક પ્રયોગ અને પતિ-ચયનું પરિણામ છે. સંસ્કૃતિના જમાનાઓ ને સૈકાઓથી અદ્યત્ત ગણેલાં કેપોમાં સુધારો કરવાનું કામ—સામાન્ય સુધારાના કે ધર્મસુધારાના કામ જેટલું જ—રાજકીય કે આર્થિક સુધારાના કરતાં વધારે—દુર્લભ છે. દલીલો અને સાહીય ચર્ચા તો માત્ર આપણાં જીવિ આચરણની સપાટીને સ્પર્શી રહે છે. લાગણીઓ, રસેન્દ્રિયો, ભાવનાઓ જેમ જેમ બેદાય અને કુદરતી આવે તેમ તેમ જ આવા સુધારા થઈ શકે.

આખી કૃતિ બાર કે સોળ પંક્તિની નહીં પણ ચૌદની, એ ઈંગ્લેન્ડમાં સૉનેટ (sonnet) નામે સુપ્રસિદ્ધ સુંદર રૂપના અનુકરણો પણ આ સમદમાં આવે છે, તે આમાના શ્લોકલગોના સૌથી મહત્ત્વનાં ઉદાહરણો છે. ચાર ચાર પંક્તિના એકમેકને વળગી રહીએ ત્યાં સુધી સૉનેટના જેવું સુંદર રૂપ ઉપજાવવું શક્ય જ નથી. અહીં આપેલી સૉનેટોમાં એ રૂપના સૌંદર્યની કંઈ ચે છાયા આવી છે કે શી રીતે—એ જુદો સવાલ છે.

અર્પણમા વસતતિલકાની કૃતિમા છેલ્લી પકિત સમ્બરાની આવે છે, પ્રેમના દિવસના અર્પણમા વસતતિલકાની વચ્ચે ગમે ત્યાં મન્દાકાન્તા આવે છે, એ વિજ્ઞાતીય રચનાઓ મોઝાર્ટના બીજા જાતના દાખલા છે ✓ હરકોઈ ઘાટના સુદગ કુદગ વિગેનો નિર્ણય તે તે ઘાટની તેના તેના અર્થભાવપ્રસાદ સાથેની સ્વાસ્થિતા ઉપરથી કરવાનો છે. પ્રપ્ત પણ ઘાટ ઘાટ તરીકે જ સુદગો કે બેદગો છે નહીં પરંતુ આ પણ નિર્વિવાદ છે કે એમ રચનાઓમા કમભગ ન આલે આવી રચનાઓને પણ અગ્રેય ગણવાની છે એ જ હેવટનો જવાબ છે બેશક એમ કહો પણ પૂરેપૂરું પતતુ નથી પણ તેમા વિચિત્ર કશું નથી કેમકે વસતતિલકા, મન્દાકાન્તા, અને સમ્બરા સુમેય છે, અને વાચનાર જાણે અજાણે એવતાની અપેક્ષા રાખે છે, અને આ કમભગ તેને ખુબે છે એવતાની અપેક્ષા જ ધસાતી જાય નહીં, ત્યાં સુધી આવા મિશ્રણ અર્થ અને ભાવને ઝીંવવામા વિજ્ઞાની એવા ઉત્તમ દાખલામા પણ, વિલક્ષણ જાગ્યા કરવાના.

શુતિલંગ

આ બાબત ઉપર ચર્ચેની બને બાબતોને મુકાબલે નહીં છે તથાપિ જોઈતાં કે જે છુટ કવચિત્ લઈ છુ તે કેવળ છુટ છે એમ નથી આ છેલ્લા વાક્યમા 'કવચિત્' શબ્દનું માપ એક લઘુ અને એક ધ્રુવ ગણાય

પણ 'કેનળ' સંબંધનું માપ એક ગુરુ અને એ લઘુનું
 ગણાય અથવા બે ગુરુનું પણ ગણાય 'પણ' સંબંધનું
 માપ એ વધુનું કે એક ગુરુનું જ્યાં જેનું ગણતર હોય તેનું
 ગણાય આપણું ગુજરાતી ભાષાનું ઉચ્ચારભૂજ એવું છે
 જ' ને છુટા રુબદ્દ તરીકે ન લખવે એ મન મારેની
 એક ફીલ એ છે કે એ બદ્ધતા ખોડો (નુ) જ
 બોલાય છે, અને એકનો ખોડો વ્યવન ઉચ્ચારણ
 ક્રિયાનું એક એમ (સિધેનલ syllable) નથી, તેને
 છુટા સંબંધની પદ્ધતિ ન હોય મતલબ કે બે લઘુને કવચિત્
 એમ હુનું ધ્યાન અપાય તો તે ગુજરાતી ભાષાના
 ઉચ્ચારણની આ વિશ્લેષણતા પ્રમાણે દોષ અણુગતું નથી.
 સંસ્કૃત ભાષા અને તેના નિયમોની દૃષ્ટિએ બેશક આમ
 ન ઠરાય પણ આપણે તો ગુજરાતી ભાષાની વાત છે
 અને વાંધા નથી એ આ બચાવ માત્ર નકારાત્મક નથી
 ભાષાની વિશ્લેષણતાનું પ્રતિબિંબ પદના ઉચ્ચારણમાં પડે
 એ હુદરતી છે વળી આવા પ્રયોગના લાભમાં ઉમેરવું
 જોઈએ કે એથી વાણીપ્રવાહની ભારબંધવસ્થા અથવા
 તો સ્વર-અગ્રનની સુરાવટ કે સંદર્ભનું ઔચિત્ય દોષ
 દોષ વારં મુશ્કરી આવે છે, છેવટ, જેવ રચનાને તાલ
 બંધની સ્પષ્ટ આવશ્યક છે, તેમાં તાળી (આધાત કે
 સમ)ના જે જે સ્થાન તેમાં એમ માનના કે હેરા પણ
 આમ કે આમ ફેર પડવો ન જોઈએ પણ સગીતથી

સ્વતંત્ર કવિતાઆધુર્ણ્ય જોતું લક્ષ્ય, તે રચનામાં આ પ્રકારની છુટ શા માટે નહીં? છુટનો અતિયોગ કે દુરુપયોગ હટ નથી એ સૌ સ્વીકારે છે જ; આ સંમદમાં જો કાંઈ અતિ છુટના દાખલા હશે તેનો ખચાવ કરવા આમદ પશુ નથી. વાંચનાર આ નવી સ્વતંત્ર ચતિવાળી પદ્યરચનાનું ૩૫ સમય રીતે જોવા જણાવવા આકર્ષ્ય તો થે થાય છે.

આપણે ત્યાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો ઉદય થયો અને નર્મદ આદિએ કવિતા લખવા માંડી ત્યારથી આજ લગીમા પદ્યરચનાના વિષયમાં કેટકેટલા પ્રયોગો થયા છે. નાસો જુનિયેલ્ડ મત ન મિત્ર તેમ નર્મદથી માંડીને રા. રા. મનહરરામ હરિદરરામ મહેતા (વાલ્મિકીય બ્રાહ્મ-કોંડના બાપાન્તરકાર) પર્યન્ત જેમણે ગણતરીમા ગણ્યા એવી કવિતા રચેલી છે તેઓમા નવી* રચના કરી જ નથી એવા કેટલા ઓછા છે. વળી છાંકરુ આકે શીખે તે દર-મિયાન એને શૂન્યનો આકે પશુ શીખવો પડે અને શૂન્ય શૂન્ય જ છે એમ સમજી લેવું પડે, તેમ-જણે એવું જ કંઈક પ્રખરે સમજાવવાને માટે-તાલમેળ, માત્રામેળ, ગુરુ લઘુ મેળ, કે કેવળ સખ્યામેળમુદી એકે વર્ગમા ન આવે એવી

* નવીન કહેવાતી રચનાઓમાથી ખરેખર નવીન કંઈ કંઈ અને પ્રથમ કોણે સ્વી-એ સવાલો જુદા છે. અહીં માત્ર રચના ૩૫માં પાત્ર સુધી છે.

શૂન્યશક્તિયુગ્મનાઓ પણ થઈ છે અને થાય છે. / પ્રયો-
ગોના આવા સુકાગમાં નવીન સંગીતની રચનાઓ સંગીત
તરીકે સારી-નિશેષ નહીં તો માત્ર કંઈક વૈવિધ્ય-રાણી હોય તે
પણ સંગીતની દૃષ્ટિએ અદ્વિત હોય તો—તે બધી થે આવકાર
લાયક છે. વૃણા સ્તોત્રોના અનિયમિત મિશ્રણની-કાન્ત
નિરચિત વસન્તવિજય ચક્રવાક મિથુન આદિ જેવી રચના-
ઓ થવા લાગી છે, તેમાંથી જે જે, પોતપોતાના અર્થ અને
ભાવના પ્રવાહને સારી રીતે ઝોલે છે, તે તે કાવ્ય માટેનું તેનું
તેનું સૌંદર્ય નિર્વિવાદ છે, અને આની અનિયમિત રચના-
ઓની છુટ સોંકમિય થઈ છે એ લાગળ થયે છે. પરંતુ
છાન્દા કાવ્યપ્રવાહ માટે અગ્રેયતા અને પદ્યરૂપતા સાથે-
લાગ્યા અને એકસરખા આવશ્યક છે, તાલમેળ અને નિશ્ચિત
મતિમેળના આભાસને પણ દૂર કર્યા વગર અગ્રેયતા શમ્ય
નથી, તો પદ્યરૂપતાને વળગ્યા વગર નિયતિત વાણીમાધુર્ય
શમ્ય નથી, અને વળી અર્થભાવના પ્રવાહને તેના અસમ્ય
છાન્દા હુકા વલણો અને આરોહ અવગોહને માટે પૂરેપૂરી

* ૧૧ ૨૧ નંદાનાનાથ દલપતરામ કવિની કૃતિઓમાં જેવ કૃતિઓ
અને ખરો પુણ્ય છે, અને તેમાંની યજ્ઞોક્તિમાં અપૂર્વ મીઠાસ છે,
જેનો પ્રભુ તરફથી લેલો આનંદ થાય તેલો ઓટા છે, ઉપર
લખ્યું ■ તે એમની કૃતિઓની 'કુંડ' કૃતિમ અહાન્દત્તવા વિશે
છે, જેને વિશે ૨૧ ૨૧ નરસિંહસર, ૨૮ ૨૮ રમણભાઈ અને ૨૮ ૨૮
કેશવલાલે હચ્ચારવા અભિપ્રાય મુખ્ય મુદ્દે ઉપર લખાવેલા મતને
મળતા છે. વળી જુઓ આ નિબંધના ઉદ્ધવા ક્ષિપ્રજનો અન્ત

છુટ સાથે પૂરેપૂરો જીનચો તે સ્વતંત્ર યતિસ્થનાવાળા પદ-
પાત્રમાં જીલાય તો જ વાણીમાવુર્ધનો સજગ પ્રવાહ થકે
છે - એ માન્યતાઓ પ્રમાણે ઉદ્ભવતો એવો તો આ સમૃદ્ધ-
માનો શુદ્ધ = અગેય પૃથ્વીનો પ્રયોગ જ જાણવામાં છે .

વાસળીમાં સારંગીનું મહાસંગીત સમ્ય નથી, તેમ મહા-
કાવ્ય 'બ્લેન્ક વર્સ (blank verse)' ના સાધન વગર
શક્ય નથી પણ એ રચના 'બ્લેન્ક' હોવી જોઈએ તે સાથે
'વર્સ' પણ હોવી જોઈએ હવે ઈચ્છે પણ શાસ્ત્રમાં 'બ્લેન્ક'
શબ્દથી એ શુદ્ધ વિનિહિત છે ગાલ પ્રાસ રહિત ત્વ આવે
યતિસ્વાતંત્ર સહિત ત્વ પણ 'બ્લેન્ક વર્સ' ની મહાકાવ્ય
માટેની લાપકી તેના યતિસ્વાતંત્ર્ય વિશિષ્ટ પદ્યત્વમાં છે
એ નિર્વિવાદ છે. એટલે 'બ્લેન્ક' સમ્બંધેના યતિસ્વાતંત્ર્ય
શુદ્ધ જ પ્રધાન ગણવાનો છે પૃથ્વી વૃત્તની ઘટનામાં જ
કષ્ટક અગેયતા છે, અને એ ઘટના યતિસ્વાતંત્ર્ય વાળી
ઘટના તેની અગેયતા ખીલી આવે છે એટલે ઈચ્છે ઉપ-
ગ્રી સાદૃશ્ય ન્યાયે પણ 'બ્લેન્ક વર્સ' નો આપણો ખરો
પર્યાય-અછાન્દસ રચના નહીં અપ્રાસ છન્દરચના નહીં,
પણ અગેય વ્યયના તો યતિસ્વાતંત્ર્ય વિશિષ્ટ છન્દરચના
એવો હોવો જોઈએ, એ કપટ છે /

નારુ આખી જાગતમાં એક સામાન્ય વ્યક્તિનું અને એક
સામાન્ય જમાનાનું ગળું જનિ પરિમિત છે નરા નવા
કરિઓ વર્ષો મુઠી લાગ્યા કાવ્યપ્રવાહ માટે ડેરી છન્દરચના

જોધએ અને ગુજરાતીમાં તે કષ્ટ રીતે સાધ્ય છે, એ વિગે
આ વિવરણમાં દર્શાવેલી દિશા ખરી મળુમે, અને એ દિશામાં
ચોનપોતાની સ્વનંત્ર બાવના અને હૃદયન સમૃદ્ધિ પ્રમાણે
નિદગમે, તેા હજી પદસ્યના બન્ધારો અને આપણી સસ્કૃતિમાં
સુખ્યાપિત થશે. એવા નવા પ્રયોગો કરનારને કવિપ્રકૃતિને
સુદૃઢ કઈ કઈ વચણા તેા વેડવી પડશે. પરન્તુ તે યે
પ્રયોગોની ખરી દિશા કષ્ટ છે, કયા પ્રયોગો આડા અવળા
રસ્તાના છે, એ વિશે મત ફેળવાતો આવતાં કાવકમે એાછી
થશે. શાસ્ત્રના અભ્યાસ અને વિવરણનો પ્રત્યક્ષ ઉપયોગ
ન હોય, સાં પણ સન્માર્ગના ગોપક નિર્દર્શક અને સરથા
પક તરીકે શાસ્ત્રની પરાક્ષ ઉપયોગિતા અપરિમેય છે *

* તા. ૭, મા. ૧૧, ગુરુ હણુ રૂપમેદ, અને અક્ષર સખ્યા, એ ચારેથી
મિત્ર પ્રયત્ન (સ્ટ્રેસ ૭૮૦૭૭ કે ઓક્સન્ડ ૭૮૦૦૭૮) નામના તત્વ
છપણી ઉપર પણ પ્રમાણભૂતનો મોટો વર્ગ ઉમેછ પંચાયના
મા છે આ વર્ગ ઉપર મણાળો નથી, તેમ ઉમેછ બેન્ક વર્સ
ઉપરથી ને સાદસ્યાતમ (એનેથેલિકલ ૭૭૦૦૭૮૦૮) દ્વારા
ઉપર કરી છે, તેમા પ્રયત્નના ટાવને સ્પર્શ પણુ કયો નથી ઉમેછ
સંજોના હમ્યારણુમા પ્રયત્ન-નિશ્ચિત સ્થાને નિશ્ચિત પ્રમાણુને
પ્રયત્ન-સર્વવ્યાપી અને સર્વસમન છે, એવી બાષામાં પ્રયત્નમેજ
પદસ્યના કુદરતી છે ગુજરાતી સંજોના હમ્યારણુમા એવી પ્રયત્ન
વ્યવસ્થા નથી એટલુજ નહીં પણ ને યી પ્રયત્ન હશે તે એક
વિરલ કે નહીં નેવો છે, અને સો વસા બોલનારના સ્વચ્છન્દ
ઉપર અવલમ્બે છે અગર તેા વાક્યસ્યના, આવેસ, યમક, રાગનો

કાળ, કે એવા કોઈ કાચુ-કારણોને લીધે વાક્યમાના અમુક શબ્દો ઉપર ને બાર (એમ્ફાસિસ emphasis) પડે છે તેનાથી એને જુદો પાડવો લગભગ અશક્ય છે. આથી કરીને પ્રયત્નમેળ પદ્ય-બન્ધોનો પાચમો વર્ગ ઉપર ગણાવેલો નથી, કેમકે પ્રયત્નના તત્ત્વની જ ને બાપામા આ સ્થિતિ છે તેમા એવા પદ્યબન્ધો સમ્ભવે નહીં. એ ખરૂં છે કે રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય મુવે એક બે દાખલા રચ્યા છે, ને પ્રયત્નબન્ધના દાખલા તરીકે તેઓ આગળ દે છે એ રચનાઓ ઇચ્છેછ બાપાના પ્રયત્નતત્ત્વ પ્રમાણેના પ્રયત્નબન્ધના દાખલા નથી જ વળી, કેટલાક પારસી લેખકોની “પદ્ય”-રચના પ્રયત્નબન્ધ હોવાનો દાવો કરવામા આવેલો છે. પરંતુ આ દાવાને જા રા રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ અને કેશવલાલ ધરતો ઇત્યાદિ આખી ચુકેલા છે અને ઉપર, શુન્ભાવીમા કોઈ પ્રકારના પ્રયત્નબન્ધ સામ્ય છે એમ કદાચ દલીલ ખાતર સ્વીકારીએ, તો પણ રા રા નંદાનાલાલની કે એવા બીજા અગ્રધ રચનાઓ કોઈ પણ અર્થમા પ્રયત્નબન્ધ છે, કે એ રચનાઓમા કોઈ પણ જાતનો ‘મેળ’ છે એમ કોઈ રીતે પણ કહી શકાય એમ સમ્ભવિત લાગતું નથી. લેખકના કે વિષયના બળથી અર્થ અને જાવના આદોહ-અવરોહ અને બીજા ચમત્કૃતિ આ રચનાઓમા આવે છે તેટલા પ્રમાણમા જ તે કંઈ ને કંઈ આદર પામે છે.

આ આખા વિષય માટે સરખાવે જા રા કેશવલાલ હર્ષદરાય મુવે દ્વારા પદ્યરચનાના પ્રકાર, છુદ્ધિપ્રકાર-છ સ ૧૮૦૮, II સ ૧૮૬૬ ના સાનસુધામા જા રા નરસિંહરાવ બાળાનાય દીવેરિયલુ જા રા નંદાનાલાલ દશપતરામ કવિ દ્વારા વસન્તો (સવની પદ્યરચના વિશેષ) અર્ચાપત્ર, ને તે નીચે લાંબીનો ખુલાસો, અને જા રા રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ દ્વારા કવિતા અને સાહિત્યમાં છન્દ જાને આસનો નિબન્ધ

ભણકાર

અર્પણ.

વસંતવિલાસા—ના આ કબ્યું ઉરનો એકલડી ગુહામાં
ના એ થતું નહિ કબ્યું, શકું ના વિસારી;
ને તું કદાપિ વિસરું, પણ સૂર એના
લહે જો બન્યા કિમ્પિ દળ જ કે ઉરોમાં;
રે દેવદત્ત મધિ રક્ત સમાનધર્મો,
છે દેશકાન્ત મુજ તે જ તદ્દમારો મૈયા;
તો હે સહોદર વડા, બાધુકાર આ જે,
મૈયા ઉર્ધ્વ રમતાં, ષ્ડતાં, પડન્તાં;
મૈયા તણાં સુખદુખોઽવસિતો લહન્તાં,
મૈયા મુખે જિગરની છથકો છવાત્રી
તે જોષ પૂરો અધુરી મનને દુખન્તાં-
કે શાન્તિ શુદ્ધિ મહો મામ પ્રસન્નબિમ્બ,
કે રંગ આ હૃદયે સ્પર્શ મકી જ રંગ,-

સમ્મદા—જેવા જેવા જીવાયા,

સ્વજન મુજ ખરા, અર્પું સસ્નેહ તેવા. ૧૪

ભણકારા.

મન્દકાન્તા—આથે લિણાં તટધુમસ જેમાં દુમેા નીંદ સેવે,
 વચ્ચે સ્વપ્ને મૃદુ મલકતાં ચાન્ત રેવા સુડાવે;
 જિયાં નીચાં સ્તનધડકમાં હાલતાં મુમ વારિ,
 તેમાં ધીમે તલ સમ પડે જિપડે નાવ મ્હારી.
 માથે, જાણે નિજ નિરખતાં નમ કાન્તિ કદાપિ
 જામે સૃષ્ટિ, હુમુમવસને તેયો જ્યોત્સ્ના લપાતી;
 ને ખીડેલાં કમલ મહોં બન્ધાઇ સૌંદર્ય-ધેસો
 ડાસે સોટે અલિ મૃદુ પદે, વાય આ વાયુ તેવો.

લાં સૂતેલો લગું નવજ અર્ધો અનાપાસછન્દ,
 કે ડાલન્તી મતિ પર સજ્જુ બીનના તાર મન્દ;
 તેમાં ક્યાંથી—રજનિ-હિરથી, નર્મદા-નીરમાંથી,
 સ્વર્ગમાની રજતરજ કે વાદળી ફેતમાંથી:—
 પુષ્પે પાને વિમલ દ્વિમમેતી સરે તેમ જાની,—
 જાની મીઠી હિર ભોજવતી નીતરે શી, સૈંદુની? ૧૪

વીણાહૃદય.

સિખરિણી—મહા રાને વીણાહૃદય બિન આધાર લટકે,
 અને અર્ચિય પીઠાં પરણુ રજ સૌ આર્વો અડકે;
 તપે હો'સે, રાતે બરચક બને ચોસ દપકે,
 સદા સૌને મોહા મતિસુર કપહાંથી દઇ શકે ! ૪

કવિની સ્નેહતૃષ્ણા.

દરિણી—વદન વપુને ન્દાણી જોતાં કસૂર નહીં જડે,
 મગન તળિયે ચરનારાના ચિરોમણિમાં કરે;
 પણુ નયનને વિશ્વાસે જ્યાં ગણી નિજ જાતનાં
 ઉછળી તલમું બન્ધુભાવે, છળું નિકટે જતાં.
 પ્રણય-ઉભરે પ્રેયો હુંદું ઝોલી ચકનારને,
 પ્રણય-તરસે થેલો જાયું પિલાવનદ્વારને;
 બહુ તરવરે મનુજકારો જુઓ દગ જોય જ્યાં,
 પણુ હૃદયને ધારે એવું કહો મળવું ક્યદાં !
 તરસ ઉભરે મૂઢી માઝા ઉરે કઈ કાઠિયા,
 સ્વકિય રસથી રંગી લીધા અનેક અનેકધા;
 પ્રિ'તમ નિરખે ઉન્માદે જે છળી ગત જ્ઞાલોની,
 સંજવ જ ગણી—કહ્યો ભાવિ દશા હતભાગીની !
 અનુભવ થયા વારે વારે, નિમર ઉચલી ગયું,
 નથી તદપિ રહેવાતું, નાહી મળે દિલતું અધું;
 વહો ગમ વળી શાન્તિ જોયી નિભાવત એકલું,
 ચરર, ઉર જોચારા, ત્હારે કુષાં કરવું હું. ૧૬

કવિનું એકાન્ત.

પૃથ્વી-‘રહે પડો શું એકલો ? ચલનો વાડોની મોજમાં,
જમી, રમત જાન ધૂમ મચશે જ ગાખાં તણીઃ
હૃદ્યે ! નહિ શું આવ તું ? અરર કાણુ તું જેહવો ?
બળેલ ! દિલલહેજતો તુજ સરીખ માટે નહીં.’

ગપા. વિપવકાટ એ દિલલહેજતો શું લહે ?
ભરે પવન મસ્તકે, નહિ વિચારમિત્રો મળે.
બલે રમત એમની, મુજ કને મહા ખેલ શા !
—અને ટિણુટિણી વણ મળતું શુષ્ક કો કંકમાં
મુણી વહન, ગાન એ ગણી, મને ધણુ રાચતા,
—હામા, સદય દેવિ, ધૂન જનના જ અગાનને !
પધાર, નિજ લકતનું હૃદય તહાં સિદાસન,
મિલાવ શુણુ, પૂર સૂર, બહલાવ તુજ બાનીને,
સુને, મહી રહે પ્રસાદ તુજ પાસો આ મોરલો,
અને વિધુ સુધા ચક્રી, સમ ધરે કલાઓ બધી. ૧૪

કવિતું કર્તવ્ય.

પૃથ્વી—સલાહ કવિ આપું જે સ્મરણ કાવ્ય કવતાં ધરે,
 ન વસ્તુ કદિ શોધ કાવ્યનર્ણુ આત્મચિતાન્તરે.
 વિશાળ જનતા વિશેષ મમતાર્થી, સન્તોષથી,
 વિસાર નિજ દર્પ શોક, બુધી જ નિજાત્મા મથી.
 ઉગાડ ઉર માદિ એક ઉરપણ એવું નવું
 સ્થિરપ્રકૃતિ જે ન યાચ કદિ સોલકું દૈવનું;
 દસેલ વિશુદ્ધ જે મદો ધણેજ નાચી રહે
 ગભીર જ ઉદાત્ત તીવ્ર મૃદુ માનુષી ભાવ જે. ૮

વનસ્પતિ સજે ક્રમે ઝાલુ તણા પરીધાનને,
 વસન્ત દિર્ઘે માટરે—ધસનચક્ર—અંસી બને;
 ઉદાર મનમાં તું નિઝા સરખાં બધાંને ધરે,
 ત્વહીય બુધિ કાલ આપ સહિ નિઝા દેશે વહે.
 સ્વદેશ તણું જૂત જીવન દોમે રહું જે જતું,
 સ્વદેશ તણું ભાવિ જીવન જણાય જે આવતું,
 ગણે અવરે સ્વપ્ન એ ઉજાણ, તે ચડી બેતમા
 ડુબાડ કવિ તું બધાં કરણ સામટાં તેદમાં. ૧૯

વિચાર અભિલાષ આર્ત પરિતાપ આપ્તીનમાં
 યુગે યુગ તદાવતો જ વિષયે, નહીં તત્ત્વમાં: ૫૪
 પુરાતન ભવિષ્ય લીન કર કલ્પનાપ્રાણુને,
 કદાપિ નહિ વર્તમાન કવિ શુભ ભાસે લહે;
 કરાંશુસિ વિશે તું સૂત્ર નયવીસ સ્વચ્છન્દમાં
 પ્રસંગ રસ તર્ક સાધ્ય ઇતિહાસ ને પાત્રનાં. ૨૨

બધા સુર ખિલાવજો મનુજ-ચિત્ત-સારંગીના,
 બધાં ફલક માપજો મનુજ- શુદ્ધિ- જ્ઞાનાંકનાં;
 અબોલ પણ છવતી ખલકમાં તરે માનવી,
 તરંગ લય એકના અજબ તું રહેજો લહી;
 પ્રવાહ મહોં સર્ગના સ્થિત તું ધારજો દેવનું,
 રખે વિસરતો કષ્ટે રટણ એક સૌંદર્યનું. ૨૮

આત્મબોધ

ખદ્—ગર્હ ઋતુ વસન્ત પ્રાણ વળી જશે પરવરી,
કિશોર વય ગે વહી, હર લુવાની ચાલી પળાઃ
—દીસે નહિ દીસે ત્હને પરમ એક કર્તવ્ય કે ?—
સમર સ્વામ, ધરની હામ, સહર લાંબી છે મસ્તકે. ૪

નડે પ્રકૃતિ પ્રીત આશ ગત કાલ કેરી ધડી,
જડે લુની ઉખેડતાં ખટકી નવ ઉલટી ઉડી;
—દીસે નહિ શું દૂરતું સુભગ શાન્ત કર્તવ્ય કે ?—
સમર સ્વામ, વમળ વામ, સહર લાંબી છે મસ્તકે. ૮

નડે પશુપણું, નડે સપરિવાર પાપેા લુનાં,
રહ્યાં ધર કરી, દસે રૂઢ કરી, વળી ડંખતાં:
—નવીન બલ દે નહીં વિમલ સાધુ કર્તવ્ય કે ?—
સમર સ્વામ, લજની મામ, સહર લાંબી છે મસ્તકે. ૧૨

નડે વિતય કલ્પના, બમતી ચક્ર ખાતી મતિ,
અધૈર્ય, ચલ લાવના, ઉડુ ઉડુ જ અદા યતી:
—દીડું નવ દીડું ખરે સવતળ્યોતિ કર્તવ્ય કે ?—
સમર સમર સમર સ્વામ, સહર લાંબી છે મસ્તકે. ૧૬

એક તોડેલી ડાળ.

શિખરિણી—નથી પાસે કાઈ મૃદુ હૃદયને ચાન્ત કરવા,
 યુમી અશ્રુ છાતી સરસીં ધરી પીયૂષ બરવા:
 નિશા અન્ધારીના વિરલ લઘુ તારા પશુ સહાં
 નહીં પ્રેરે જ્યોત્સ્ના, પડી રહીં સુના આશયનમાં.
 ગયો સંધ્યાકાળે પ્રિ'તમ રિપુ સામે સજા બની,
 પડો વાગ્યો, 'હારે મરદ સહ રહ્યો જ જનની !'
 સ્વદેશે આપત્તિ સુનો ધર રહે માધ્યુત કે ?
 યથો જ્યાં ડોકો જોઈર દોલ કરે રાજપુત કે ?
 પિયુ શૂરો આ તો સુપુત લડવૈયા કુળ તણો,
 યશાકાંક્ષી, પૂરો રણકુશલ, જીવન વધનો. ૧૦
 વધાવે પત્ની લાં જુજ તુરંગકેરી ગુચવીને
 હિમેસો ખોલ્યો, દક્ષિણ કર ખભે સ્થેજ મુકોને:
 “સતિ, હારી પાસે અહીં જ જૈવ રાખી કુચ કરું,
 વિના દેશે શાન્તિ, રિપુ લય શિરે મેલી ન કરું.
 પ્રભુ હાથે જાવિ, ક્યમ નહિ બને બેલિ સતનો !
 કહો તેજને કે સમુરબિય કરજો જીં જંતન.”

અસ્થસ્ત પૃથ્વી-પર્ણુ શ્રવણુ નામ ગર્વ ભરો ડાકે બાચી કરે,
 લહાં ઝટ થઈ સવાર હસો ફેરવી ઘોડલી.
 કરી તિલકે ભાલ જયમાળ કંઠ આરોપો તે,
 સ્વૌકારો કંઈ નાચતી, ૨૦
 સખી નયન રાચતી,
 વિયોગ ન કળાવતી થઈ અલોપ એ ઘોડલી.

શિખરિણી-પછી વૃદ્ધો બેગા મળો મત બનાવો રસબર્ષા,
 ઉકેલી બેઠા, ને પ્રહર રજનીના નવ કળ્યા.
 બણાં જંગી મુદ્દો, મદો પવનવેગી અણો સમે
 ધસારે વીધિલાં રિપુદ્ધ રસાસે મરણિયે;
 ખચાવો દુર્ગોના મુર્તિ ભર દમીલા જણ થકી,
 દકાવો કિસ્લાના બુખ તરસવ્યાધિયો ન ડગી;
 ઉમંગો છસાના, અધર છંદ હારોનું મુનતાં;
 યશો, ને ત્રાસો, ને રથ સમયનાં સોહો તપતાં: ૩૦
 કહ્યું સર્વે ધીમે સ્વર રસ ભરી રવાનુભવનો,
 -કિશોરો સીએનાં શ્રવણુ મદો ઉત્કંઠ વદનો.

૧૧ી વચ્ચે વચ્ચે સ્વકુલતિલકોનાં અવરનાં
 મર્યાનામો, જે ભાવિક ભુમિ દિલે સાચત રહ્યાંઃ
 મહદી ધો ધો ક્યારે અરિપૂર પ્રદેશે ફરી વળે
 કહાં સ્વાતંત્ર્યાદી ઈવન-રસ-સર્વસ્વ જ તળે
 જતું તારું-તારી પ્રલપ્ત્યો વરાહે ક્યમ ભુમિ-
 મહાત્માઓ તેનાં અમર ચરણે વન્દન નમી,
 કહા સર્વે ધીમે સ્વર ઉછળતા વીવન તણા
 મનોભાવો, જેનાં સ્મરણ જ નિઃશ્વાસન રહ્યાં. ૪૦
 યયાં બીઓનાં લોચન ચળકતા દેશપ્રણયી,
 કિશોરો લુવાની-અવસર ચહે ઉત્સુક ચર્ધ.

પછી મોટી રાતે સકલ વિખરાયું સર્મો ગયું,
 અને સૂવા સૂતી, પણ મગજ હંકું નહિ મયું.

અપૂર્ણ

અગાસી ઉપર.

મંગલાસાપ.

પૃથ્વી—મુવે જગત યાજ્ઞોને રજનિને ઉઠ્ઠગે ઢળી,
 ચ્હડુ સષ અગાસી સાય નિજ સુન્દરી એકલીઃ
 ભલે મગત ઇન્દુ હોય નહિ હોય સરખું સડુ,
 નિશા-સમય-ચાન્તિ ને અનિલ મન્દ મ્હારે બહુ.
 સખું ગુણુ હું એકના, હૃદય માહરું એ સજે,
 દહી સ્વરનું દાન હું, સુખનું દાન એ વિસજે;
 ઉરે ઉર ધરી જ એમ જગ ભૂલિયે દમ્પતી,
 નિશાસમયચાન્તિ બ્યાં અનિલ સંગમાં મ્હાસતી.

સહાજગત સુખને વિવિધ જેમ સ્વપ્નાં સુરે,
 અનેક વિષયોની ઇન્દ્રિયકુસો સી ઝાખી કરે ! ૧૦
 વહે અનિલ મન્દ, મન્દ રવ ગાય મુજ સુન્દરી,
 નિશાસમયચાન્તિ ચાન્ત જેબિગોદી કેવી બરી !
 ઝરા મધુર, મર્મરો પવનના ઘટાએ વિશે,
 ધરો ધર પધારતાં સુભગ ન્હાનો ચન્દા વિશે;

કલોલ ખગના જતાં રવિ લપાપ નીડે જ્યહાં,
 વિલોલ દગ બાલકોનોં અનિરુદ્ધ જેલે મઘ્યાં;
 નદી તટ સુહામણાં, સુવક બાલ વદ્ધો તણી
 વિલાસી દગ ભક્ત લિલુક ભલાં જ નરનારની,
 રહવાર કુમળી ડુંકા છુતિભરેલ વૈશાખની
 વિશે મળી રહી જ્યહાં બહુનારંગીં કેં મેદની; ૨૦
 ખજાં સરસ વર્ષનાં, દગ-રમેલ જ્યાં ધાન્યના
 ધણી, મુલકનો ધણી, જગતનો ધણી, મામના
 પુરાણી, વસવામલા, અતિથિ, એમ સર્વે તણા
 (ક્રમોપનત ન્યાયથી, સરલ પુલ્લ આનન્દથી)
 પડે વિવિધ ભાગ,—તે નિરખવા જ યંચેા રવિ
 જુએ વળી જ્યહાં સમીપ સહકારકુંજે રહી
 પલાશપુલવેશમાં નવકિશેર સુગમે રમે,
 અને કહીં દૂહ ! કૂહ ! સુપતી સાખ કોવલ દમે.

વહે અનિલ કુન્તલે, રજનિશાન્તિ રામે સરે,
 લહાં છર્ખોં અનેક આવીં કઈં જ્યોર શોભા ધરે. ૩૦
 ઉરે ઉતરતી જતી લહરિયો જ આધુર્વની,
 ખોલે દલક તેમ તેમ મુજ સુન્દરી કંઠની.

ગભીર પછોં ચાલ બ્યાં રજનિ, વાયુ ચમ્બી રહે,
 બધી છળોં અગ્નિજ્વલ લાઇ વિદાય પન્થે પગેઃ
 ફરી રહેજ મુન્દરી-અમ્બા માંડિ અવગાદન,
 કલપિ વચમાં ફિરે ફિરણુ કેાઇ તારાગણુ. ૩૬

પ્રેમનો દિવસ:

એક દલિપત યુગ્મના હૃદયજીવનમાંની કેટલીક સણે.

આ કૃતિમાં એક કલ્પિત યુગ્મના હૃદયજીવનમાંથી અદાર ક્ષણોની ચિત્ર છે. દરેક ચિત્ર સ્વતંત્ર ગણાય એવું છે, પણ એ સર્વ માળામાં ગોઠવેલાં હોવાથી પાછળનાં ચિત્રોમાં આગલાં ચિત્રોની છાયા ભેનાર વતી ઓછી છુએ તો તે અયોગ્ય નથી. નાવક કે નાયિકા કે બન્નેમાં વાંચનારને ક્રમે ક્રમે કાંઈ જાતને વિકાસ ભેવામાં આવે તો તે પણ અયોગ્ય નથી. કતોને પોતાને આ યુગ્મમાંથી કેના તરફ પક્ષપાત છે; બેમાંથી કેનું આસિ-ખન વધારે સચોટ કે વાસ્તવિક કે વધારે સહૃદયતાથી થયું છે; બેમાંથી કયા આલેખનમાંની જાવનાઓ વધારે જીવંત કે વધારે ઉચ્ચ શ્રેયસ્કર કે ઉપયોગી છે; આવા આવા સવાલોના જવાબ દેવા કતાં બંધાએલા નથી, તેમ કતોના અભિપ્રાય જ માન્ય ગણવાને વાંચનારા પણ બંધા-એલા નથી: આવી જાળતોમાં મતભેદ દૃષ્ટિભેદને માટે પુષ્કળ અવકાશ છે એમ નિખાલસપણે સ્વીકારનારા જ કલ્પિત ચિત્રોના હિતમ બોક્તાઓ છે. વળી કયું નિશાન તાકવામાં આવેલું તે તો ખીયારો કતાં જ જાણે, એટલે એની નજરમાં તો કૃતિની ખામીઓ હૃદ ઉપરાંત ખુંચે એ કુદરતી છે.

✓ ઉચ્છેદમાં જે કાવ્યોને 'લિરિક (lyric)' કહે છે તેને આપણમાં આત્મલક્ષી કે સ્વાનુભવરસિક કાવ્યો કહેવાની રીત પડેલી જણાય છે. પરંતુ આ નામ એ જાતનાં કાવ્યો જાવપ્રધાન હોવાનો એમનો એક જ ગુણ આપણે

ધ્યાનમાં લઈએ ત્યાં લંગી જ ઘટે છે. જે 'લિરિકા'માં કર્તા પોતાના જ ભાવ પ્રધાનપણે વર્ણવતો હોય તેમને આત્મલક્ષી કે સ્વાનુભવરસિક કાવ્યો કહેવામાં વાંધો જણાતો નથી. પણ જ્યાં કાવ્યનો નાયક (કે નાયિકા) કર્તાથી ભિન્ન હોય, અને તોપણ કાવ્યનું વસ્તુ પ્રધાનપણે એ નાયક (કે નાયિકા) ના ભાવ હોય, ત્યાં આ નામ ચાલી શકે એવું નથી. ઇંગ્લેન્ડમાં આવાં કાવ્યોને 'ડ્રામેટિક લિરિક (dramatic lyric)' કહે છે. પ્રેમનો દિવસ એમાંની કૃતિઓ આ જાતની છે.

આથી 'કરીને' આમાં વર્ણન ભાગ બહુ લુગ છે. અને નાયક નાયિકાના જીવનના જે ગણતર બનાવો જ કલ્પેલા છે, તે પણ એક કે બીજીની ઉક્તિમાંથી સૂચિત ધર્ષ જાય એમ રાખેલું છે. નાયકનું ઔદાસ્ય, નાયકને પોતાની મલિનતાનું જાન, બંને વચ્ચે ખરા પ્રેમનો ઉદય, એક પુત્ર પ્રસવ, એક બાળકનું મોત, નાયિકાની બહેનનું લગ્ન, નાયકનું મૃત્યુ, અને નાયિકાની આત્મહત્યા, એટલા જ—છેક સાધારણ પ્રતિના, કોઈ પણ સુગમના અનુભવમાં સ્વાભાવિક એવા જ—બનાવો આવે છે, જે દરેકનું સૂચન પણ બનતાં સુધી આણું રાખેલું છે. એટલે આ સુગમને કુલ કેટલાં છોકરાં થયાં, નાયકની મલિનતા કેવા પ્રકારની હતી, નાયિકાએ આત્મહત્યા શી રીતે કરી—અનશન, ગેસતેક્ષ, કે અરીણ જેવું કંઈ સાધન વાપર્યું કે ના એના ઇચ્છાજલથી જીવ ઉડી ગયો—વગેરે બાબતો વિશે જે કાંઈને જિજ્ઞાસા

થાય તો કહેવું જોઈએ કે તે જ્યાં છે. આ કૃતિ તે એક નવલકથા કે નાટક કે વર્ણનકાવ્ય નથી; માત્ર કલ્પિત પાત્રોના હૃદયજીવનની કેટલીક દાયોના ભાવપ્રધાન ચિત્ર છે, અને એ ચિત્રોની વચ્ચે વચ્ચે માળા પણ લાંબા રહેલા છે.

આ કૃતિના ગર્ભમાં તેના રસરૂપે પ્રેમ કે છૂપન કે સસારખર્મોની શી ફિલસૂફી રહી છે, અને તે ખરી છે કે ખોટી, એ સવાસો જુદા પ્રકારના છે. એમાં પણ મતભેદને પુષ્કળ અવકાશ છે. વળી ગર્ભમાં ગસરૂપે ફિલસૂફી હોય તેની વાત જુદી છે, અને કૃતિ કાવ્યના પહેરવેશમાં ફિલસૂફીમય જ હોય તેની વાત જુદી છે. અને એ તો નિર્વિવાદ છે કે આ ખીજ જાતની કૃતિઓ 'કાવ્ય' તરીકે ઉંચી નહીં પણ દલકી.

આમાંથી અદલ્દિર્સેન મ્હારા સાળાચિત્ર સ્વ અનુપ-ગમ મીઠાવાસ હીનબન્ધુના ફાનદર્સેન માસિકમાં ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં, અને ખીજ છ ખડ ફાનસુધા માસિકમાં ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં પ્રકટ થયા હતા. ખીજ છ સાત ખડ સ્વ નર્સિંહ હરિલાલ ક્રુવના માસિકોમાં કે મુદ-ર્સેનમાં કે વસતમાં છુટા-છુટા પ્રકટ થયા હતા. ખર્ચદાર-માંથી ચૌદ ખડ ધ્રિજી પદ્મચન્દ્રમાં જાણીતી "સોનેટ (sonnet)" નામની આકૃતિના છે, કેમ કે મૂળ ખોણુ દોરેલુ સારે તેને માટે "સોનેટમાળાનું" એ પસદ કર્યું હતું, અને આ નિશ્ચયને હેતુ ઇ. સ. ૧૯૦૬ પછી જ જતો કર્યો હતો.

ત્રેમનો દિવસ:

અર્પણ.

વસન્તતિલકા-દેવા મહી કલમ બાધ વિનાદ નેને,
સ્કન્ધ ધરી મુખ લખાતું જ વામ્યું નેણે,
તેને સમર્પણ ચતુ ચક્ર પૂર્ણ આજે,
-આવા પ્રસંગ વર્ણી વીનતું, દેવ, દેણે.

આશાન્ત ઓઠ પછુ તો જ ખોલન્ત આંર
સખા મુગાદ સદ્ રાગથી મિત્રચેર;
જો શી લસન્ત તરુ નીર જનસ્થલીમાં,
મનહાન્તા-રૂપન્દે રૂપન્દે વિતરતી દિતાખ્યાર લીલાવલિમાં.
દેવિ, એવી તું પછુ શુભ ઘેરા બરી સ્થાપિ રાગે;
હું તો કેવલ રવિ સમ, ખરે તોય ના દસ્ય બાગે;
વસન્તતિલકા-કર્તા અદ્વદ્વિય કેણુ ગણે જ કર્તા,
સસાર આપણુ તણી ખરી તું જ કર્તા.
ના રહે હું મે સુક પડી ઉપમાવલિ એ,
જો જામ એ ઉડી બળે પહોં વાદળીએ.

આ પ્રેમકાવ્ય-સુરને ય મુકું છ બહેતા,
 જાઓ ખોલો નવનવી ઉરવાદળીએ.
 ને જો! સુનો વચન અન્તિમ તાત કેરાં,
 જાણો જાણે શિશુઅરિતવડાઈ શેમાં ?
 એવા શુભો પ્રકટજો જન જોયો સંકી
 બાંધી મુનિશય વહે વચનો ઉમંગી, ૨૦
 ના, આ ન, આ નહિ કદાપિ પિતૃવ્ય રેખા,
 મનહાનતા-જો આ એાપી રહ્યો મૃદુલ શીખી નરી ધનુસેખા.

૧ ચેમની ઉપા.

મન્દપાન્તા-પાડી સંધી નિરખો રહો'તી ચાંદસો પૂર્ણ કરવા,
 ઓળો મીઠું કુળન કરતા-‘કન્ય, તખ્તે વિરાળે,
 આ દેહાત્મા ઉપર યદ આરદ, કન્દર્પ, રાત્રે’,
 -સાં દારેથી નમો જઈ નોચો બાવનાસિદ્ધિદાતા
 આવ્યો, ધીમા અરવ પદ જણે ધરી ચિત્ત સરવા,
 -ને ઓચિંતા કર જઈ ઉચા જર જે જોડો લેતા.

કમ્પી ડાહી લયો વિખરો રોલા પડી રકન્ધદેશે,
 ખટ્ટી, વાંકી વર્ણ કરલતિકા જામો જે વક્ષસ્પેશે.
 ‘દહાડે ચે શું ?’ ઉચરો, પણ મંઝાં દગો નૃત્ય કરવા,
 ‘હું તો આવ્યો કુળન હળવું ત્હારું આ શ્રોત્ર જરવા.
 ‘એ તો આવ્યો દિન તન મને યાજુ ગાઈ રહે છે.’
 ‘તોયે મીઠું અધિક ઉભયે કંઠ જ્યારે બળે છે.’

ગાયુઃ પાપાં નિગર નિગરે અમૃતો સામસામાઃ
 -દહાડો ન્હે સ્તાં, નહિ પણ નિશા, શ્રેમ્ કરી ઉપામાં.

૨ અદૃષ્ટિ દર્શન.

મહાકાન્તા-બહાણિ, ત્હારો સ્વર મધુર આ કાનને સમજાયા,
 બહાણિ, ત્હારાં મૃદુ લલિતયા ચિત્ત અહિં પે હરાય;
 ને કે કામે અતિશય પરાવે ગયો હોઈ તેમાં
 આચિત્તી લાં પરી સમ હવામાં તરે આંખ સામે
 મૂર્તિ ત્હારી, અધર ધરતી ઉઠી ચૂમીતલામે,
 આંખો આડી કરતી મ્હજુ આંસુ સન્તાડવાને.

એની સામે નજરજ ઠરી જાય, ને યાદ આવે
 આધા પાછા અનુભવ ધણા, જે જુલ્યા ના જુલાયે:
 સંયોગે જે વિરલ સુખનાં પાન આપી કીધેલાં,
 ફેવી દુઃખો ઉતરી પડતાં સ્નેહ-અકે વસેલાં.
 તારાઓ ને કંઈ ચળકતાં વાદળાં ઘેય જેમ
 સાથે જામે રજનિનલમાં, આ બધા ચિત્ત તેમ.

સ્વમાં આવાં શ્રદ્ધિ પછી વહી જાય તારે વિચારું,
 બહાણિ, શાન્ત પ્રણયસ્મૃતિઓ ત્હારી કેવી જ વારુ ?

૩ નાયિકાની છેલ્લી સલામ.

શાંદલવિદ્વિત—

માગ્યો પ્રેમ મળે ન કોઈ પ્રજળે નિ.આસથી ચેતનાં
ક્યાંથી હોય જ પ્રેમકર્વક ખુબી સદ્બાગ્ય પૂરું વિના !
ત્હારો હોય ન સેસ, આ જન નદી ઓદાર્ય સાંખી શકે,
ઘડારા લાયક બાવિમાં ઉતરતાં આશીય આપું—સખે !

શક્તિ સાધન જ્ઞાન શીઘ્ર મય તું, મૂર્તિ જ તારુવપની,
ધર્મ્યા મૂક બની રહી, ઉમળકે સ્પર્ધા જ આતી સ્તુતિ !
કીર્તિ પ્રોઢ વિશુદ્ધ સ્થાપિ તલસે, ખીજું લહે તુઝ, તે
આકાંક્ષા સમ યોગ લાવો મુકળે કાલાન્ધિ ત્હારે પદે.

સૌંદર્ય સગનાર માનસતલસ્પર્શી પ્રસાદી કવિ,
કિંવા ખીજ નવાં સ્વદેશ મહિમાનાં રોપતો રાજની,
બાસે ત્હારું બવિધ્ય એવું,—ખોલશે સોમે કલા કે નહીં ?
રે પ્રાર્થુ જગનાથ, દિવ્ય વરના દેનાર, દેળે સહી,
નારીપ્રેમ, વયસ્યપ્રેમ, પ્રતિભા જે રાહુથી જળવે,
આત્મામધ્ય સદૈવ શાન્તિલયમાં સ્વાધીન રાખી રહે. ૧૪

૪ નાયકનું ચિંતન.

સિખરિણી-બનું સંન્યાસી હું? નથી રતિ મ્મને બાલ્ય જગમો.
 અને આત્મા એથી તનજડિત હમાં યાપ અગમે.
 ખરાં સમ્યક્ની જે પ્રયુવરસ રેસે ઝીલ્યો રહે,
 નથી બાલમા તેથી પણ હૃદયધારી જ અગમે.
 ગૃહસ્થી ધર્મોમાં તન મન પરાવી મુખ લહે,
 ભજી મોટો ધર્મ ક્યમમુખર્થો જે યાપ અગમે.
 અને જેની ખોટે ભવ તરફડે સોશ્વિત વહે,
 પળે તેની આશે, ક્યમ ભવર્થો રહેવાય અગમે!

પડે આસા ખોટી? અવનિરસની એક કલિકા,
 ઉડી બાકપાંઈ ગિરિદિમસમૃદ્ધે જઈ ઠરે;
 તરફે સા-મેસીત' અતલ સુસત' મંદ્ર મંદ્રી
 અને નાવે પાછી પરમ દિતનું બીજ બર્નાને:
 તથાપિ જે જે શીતલ અનિલ ઝાવા અવનિને
 મળે, તેમાં એનો કઈ શું ગણવો ભાગ જ નહીં? ૧૪

૫ નાયકનું આયશ્વિત્ત.

શાર્દૂલવિકીરિત—

પાંખેા નૂતન લાગતી સ્ફુટિત તે જોતો દસીને ધડી,
 ન જોતો લવબોમ મુગ્ધ નજરે, જાણે ઉઠું આ ધડી:
 જાણે અમ્બરમસ્તકે ચળકતા રંજો વડે વાદળી
 આશાએ સરજી, હિડી, સુભગતા પાંખો વિશે તે જરી
 આર્ણગું વર્ણો એક પશુ પલકમાં, ન લોક સર્વે સ્મરે
 જ્યાં નેત્ર કરી વખાણુ વહતા જોઈ રહે વિસ્મયે!

હા, એ સ્વપ્નાહતું હું સુન્દર! ન જો પાંખો, ન જો વાદળો,
 ને જો લોકવખાણુ-બીપણુ પટે છે કર્ણમુગ્ધે હજી!

એ મૂખાંધ વિશે લહે અવગણી,—હીઠો ન રે સ્નેહને!
 તોયે ધૈર્ય પરી તું ત્વન્મય રહી, કેવી તું બહાલી મઢને!
 ‘જાવિમાં ન કદાપિ એવું’—કથમ એ આપી શકું કાલ હું
 જૂતમાનયો ખિત્ર છેક ચમલો,—માટે કહું આટલું:
 કે મીઠુ તુજ પ્રેમ, કામલ સખિ, ને આ હરે હોય જે,
 આમ્બીયે દહતા અને સરલતા, ત્હારાં જ તે લેખજે. ૧૪

૬ મોગરો.

પૃથ્વી-પ્રિયે, તુજ લટે ધરું ધવલ સ્વચ્છ આ મોગરો,
 નહીં નિકટ એથી રપર્ષ-દહક આ સમે માદરો.
 બને ચક્રિત ? ના, ખરૂં જ કહું,—ના, દયા ના સદું !
 ક્યાં સુકન ગોધું ? આ જિગર વ્યક્ત કરવા ચઢું.
 કુદુમ્બ વયમાં સુરક્ષિત ઉગી, ન જગ જાણતી,
 સુકામલ પવિત્ર ભૂતિ, મુજ એક દેવી છતી !
 નિદાળ દલ મોગરે, મુજ ઉરે પડે એટલાઃ
 અને તુજ સમીપ કેમ કહું કૃષ્ણ એ દેટલાં !
 ‘દુરિત,’ ‘અપરાગ,’ ‘સ્વાર્થ,’ વચનો સુણ્યાં તો હશે,
 —કરે મલિન દેટણું ઉર ન તું કદા જાણુરો.
 પરન્તુ પ્રિય દેવિ, તું ઉતરો દ્વાય મુજ જાણવા,
 —જરા પોરજ ! જરા વખત ! તલમું પેાત પ્રકટાવવા.
 દલે દલ વિશુદ્ધ આ કચ વિશે દોષે મોગરો,
 દલે દલ વિશુદ્ધ આ ઉર કહું,—પછી તાદરો. ૧૪

૭ નાથિકાનો ઉત્તર.

પૃથ્વી-કહેા ન જગ જાણુતી, નહિ તહમે મ્હને તો દોડી,
 અને તરસ અગન નેહ-અવગાહની આ મોડી
 રહી તલપો કંપના, મન વસ્યો મહે આશિક,
 અલો કર, ને સ્વપ્ન-જીવન દરો ન જોવાતક !
 'દુરિત,' 'અપરાગ,' આદિ નહિ મ્હાણી કાને ધરુ,
 પ્રતીતિ સતમાં મ્હને મુજ, લિયો જરા પારખુ
 દહા અભય પાપનું ખરી જ દેવો-સ્થાપો ઉરે
 વિલાસો વધુ આહુતિ સકય લો અકલી ખરે
 અને ગરુડ જ્યોતમા તુજ ઉડે જ આત્મા ઉચે,
 નોચે ઉતર, લે ઉડાવ નિજ સાચો આત્મા સખે
 પવિત્ર કરુ હું તહને ખીલવ તુ કના માદરી,
 પિયુ ! સરુજિયે નવી દસતો સૃષ્ટિ આશાભરી
 કહે કરસુ ગાન ? જોલ, લલકારિયે પ્રાર્થના ?
 પલે પલ ઉડે સુરો જીવન પ્રેમ કર્તવ્યના. ૧૪

૮ પ્રાર્થના.

૫૨-પ્રભો, શિર નમ્યું. નમ્યું જ ધરું સર્વદા, એટલી
 વિશુદ્ધ મતિ રાખજે: સકલ અન્ય એમાં લટું.
 જુએ શિશુતણી ખરી જિગરની બધી લાગસા,
 અને વર્ગો જુએ-હી રૂરિ રૂરી તરંગો ઉપર
 પ્રસારો નિજ મેલ ફીણ વમળો અરે કીટકો
 લસે અમિત, ને શમે તદપિ ખાર મૂકી જતા.
 અરે સરિત માહરા હવનની! અરેરે, પ્રભો !

વહે ફરિફરી તરંગદલ ક્યા યકી એકવાં ?
 દુરો પવનસન્તતિ ? ઉદધિની જ વેલા દુરો ?
 દોસે નદિ દોસે અગર તિમિરગદ્ગરો આમમાં
 ધસે વર્ગો ધસે સદાં યકી તરંગજૂથો જ એ ?

અદષ્ટ-ભવથી વળી જિગરના જુના પાપથી
 બચાવ ! જય આપ ! આ વિમલ સ્રોત પોતાપણે
 વહે, સલિલઓલવર્ધ્ય પ્રસરાવતો, હે પ્રભો ! ૧૪

૬ પ્રેમનો પ્રાતઃકાલ.

ચિખનિહી-પ્રિયે, દેહો અર્ધો, હૃદય પણ અર્ધો, મન પણ;
 અને આત્મા ક્યાંથી તુજ મુજ જુદા હોઈ જ શકે ?
 જુદા ફેરેતા જાની, પરમ સતમાં એક કથના,
 ન એ આ સૌંદર્યપ્રણયિ દગ સાચું લઈ શકે.
 ભલે વા એ સાચું, જડ જન ભલે એ પથ જતા,
 પ્રિયે, તારો મ્હારો પ્રણયપથ અદેશ રતિનો.

સ્વપન્ન પ્રેમાભિ નિગર-મુચ્ચલે સાધત છતો;
 પ્રિયે, એ વેદિમાં તનમન-હિરાત્મા અરધિયાં
 ત્હમાર ને મ્હારાં ધરી, દ્રવ કરી, શોધન કરી,
 નવા લગ્ને સાધી, વિમલ રતિજ્યોતિ પ્રકટિયે.
 ધરી દેહી પ્રીતિ નરપશુ લહે પામર મુખો,
 ધરી આત્મપ્રીતિ રસજીવનમોળે ઉઝળિયે.

ઉખે જાણું આજે તનમન હિરાત્મા મુલકમાં,
 સમી સ્વાર્થી રાત્રિ ફરફરો રલા દિવ્ય અનિલો. ૧૪

હિમે બાનુ આગેઃ પ્રિય સખિ, લુઓ જીવન લસે,
 શમી સ્વાર્થી રાત્રિ, ફરફરી રહે દિવ્ય અનિસો.
 હતાં અન્ધારામાં, મમન્તવન્તુન્તુ મીજ કરતા,
 ન એ ખૂટવા મોજ,—પણ જગલુઓ આ મિટ બરીઃ
 વસે આત્મા એમાં, હૃદય મન એમાં લસી રજાં;
 મુખે દુઃખે રહેના પ્રણયતરસ્યા આપણ સમા
 લુઓ એમાં જીવો અગણિત, તરંગો નયવતા.

ભસે તારો મહારો પ્રણય, પણ એ જીવગણથી
 પૂરી બેઠી ને આ પ્રણયસરિતાએ મલપતી.
 ભસે તારી મહારી પ્રણયસરિતા એ મહોં બળી
 હવે ને હિંજણે મૃદુ સ્વ જગાડી ફિતિ થતી.
 જડો ભ્યાં, ભ્યાં જીવો; ભ્યાદિ ભ્યાદિ લુઓ જીવ, રતિ ભ્યાં;
 પ્રહો દેવો પે એ મધુર રતિરાસે પદ ભરેઃ
 ભસે બહાલિ; તો એ મહોં બળી ગળે આપણી રતિ. ૨૮

૧૦ વધામણી.

મન્દહાતા-બહાલા મહારા, નિશ્ચિન હવે થાય અંખા ત્હમરી,
 આવો, આવો પરિચિત પ્રતીતિ જધી ચિત્તહારી.
 દેવે જાણે જલ ગદનમાં ખેંચી લીધી હતી તે
 આણી રહેજે તટ પર ફરીથી મ્હને હોજાડેલે;
 તે આવી તોપણુ નવ લહું ક્યાં ગઈ, કેમ આવી,
 -આકુહોરી કુદી ન મધ તેથી રહું શીર્ષ નામી.

ને સરકારો ગત લવ તણા તે કની સર્વ બહાલા,
 જાણું સાચા, તદ્દપિ દોસતા સ્વપ્ન જેવા જ ઠાલા;
 માટે આવો, કર અધરની રમ્ય સાક્ષી પુરાવો,
 મીઠા સ્પર્શો, પ્રણયિ નયનો, અમૃતાલાપ લાવો.

ખીન્તું બહાલા, સિર મુઠી જમદાં 'ભાર લાગે શું?' કહેતા,
 ત્યાં સૂતેલું વજન નવું વીતી ઝાતું એક બેઠાં:
 ગોરું ચૂસે અખુદ રસથી અંગુઠો પદ જેવો,
 આવી, ભેઈ, દયિત, હિયરો લોચને ઠાણુ જેવો! ૧૪

૧૧ પોઢો પોપટ.

મન્દકાન્તા અબ્યસ્ત અને સારો.

જૂલો પોપટ, જૂલો સહિ,
જનનિ મુલવે ચંદ્રિકાપારણામાં:

પોઢો પોપટ, પોઢો સહિ,
રજનિ દુલવે મન્દમન્દાનિસોમાં.

જૂલો પોપટ, જૂલો સહિ,
થનગન કરો તોય મીઝાય આંખો:

પોઢો પોપટ, પોઢો સહિ,
ગણગણ કરો તોય બીડાય પાંખો. ૪

પોરો પોપટ, કાસે મોટા,
મરદ બનશે તાતથી યે સવાયા:

પોરો પોપટ, કાસે મોટા,
અરબ અસપે સ્વાર ઘાશે સફાળા:

પોરો પોપટ, કાસે મોટા,
રહગરહડ ઝાઝે ચઢી સિન્ધુ તરશે:

પોરો પોપટ, કાસે મોટા,
ટૂપ જૂપ તણા મીરકે વીર બનશે. ૮

પોડો પોપટ, કાલે મોટા

સર નયનના વામરો કામવેધી:

પોડો પોપટ, કાલે મોટા

સરખસ રચી જૈયું હો માંડવે છ:

પોડો પોપટ, કાલે મોટી

પુરુષપ્રતિનિર્મિતા આલે વેદિ

મંગલ ફેરે, અર્ચા તે ર

પોડો પોપટ, કાલે મોટી

સપથ પગલે રોપશે। ધર્મવેલી. ૧૨

પોડો પોપટ, અધમધ નિકા ઘેરતી નન ઘેને:

પોડો પોપટ, ફર ફરે સુરે સ્વમ સ્થેરન્ત નને:

પોડો પોપટ, રુમઝુમ વધૂવિઘ્ન આ તો લહમારી:

પોડો પોપટ, દિવસ ગણતી વાટ જોતી ખોંચારી. ૧૬

પોડો પોપટ, જનનિ રજની ચે હો નીંદખોજે:

પોડો પોપટ, રજનિ જનની ચે જુલે સ્વમ જુલે:

પોડો પોપટ, જનનિ રજની શાન્તિમાં નાથ શુંજે:

પોડો પોપટ, ધડિ પછો હુંજે ને પિતાજી સ્વકુંજે. ૨૦

૧૪ કન્યાદાન

પૃથ્વી-રણો ન અવશેષ કોડ કઈ પૂરવાનો દહે,
 દિલાવર પિયુ, ત્હમે ઉર છલાછલ આ તો ભયુ.
 દત્તી જાગિનિ એ મ્હને ગ્રિય સુના સમી કે વધુ,
 મુઝી કર કરેજ માત પિતૃલોક ચાહી ગર્હ;
 દત્તી ન કઈ વેળ સૂચન સવાસ હા ના તણી,
 અજાણુ, ન લઈ તદા હું પર ભાર આ કેટલો.
 અહીં જ રહો એ, અહીં જ ઉઠરી, અહીંથી વરી.
 ગયાં વરસ બારતેર ન લઈ જરા ક્યાં ગયાં.
 પરન્તુ પ્રથમે અતીવ મનમાં મુઝાતી દત્તી,
 રખે કશુંય એહને અસુખ, અગિયારું પડે ૧
 વહેમ લય એ બધા વ સદાજે ગયા અ ૧.
 બની કુદરતી લના વિપુલ આ કુલ-હાની,
 વરી પશુ. અને, અદોષિતમ, સા વખતે ત્હમે !
 નહોં તમ શિવાય મેળ બટવાત આવો રોડ,
 નહોં તમ શિવાય વિમ્મ દર્શો રંગ જામ્યો દતે,
 નહોં અવર ક્યાંય આ નિરખો યુક્ત ઉદારતા.

ગર્ભ પતિ ગૃહે. ગયા અતિથિ સો. હું કેવી સુખી !

ધણી વખત આ સ્થાને જ ચળકે છ આ બારીમાં
 મૃદુ ધ્રુવ તારલી ગદનગૌરવા લ્યોમથી.
 ધણી વખત એહમાં નયન કેપતી માતનાં ૨૦
 મહેને ભગિનિ કારણે ફરિફરી પ્રબોધી રહ્યાં.
 ધણી વખત શાન્ત મુખ નિદ્રે વિરામો ત્હમે
 જતા રજનિર્મળમાં રજનિનાથમહેલાવમાં.
 તદા નિરવ નિશ્ચલા અસર્વસ્તબ્ધ એકા દશે
 મૃદુ જનનિનેત્રતારક ફરી ફરી પ્રાર્થતી:
 ‘અહો વિમલ નેહમાર્દવ, ત્હમે ઝગો છો બધે,
 ઝગો પ્રિતમ અન્તરે, ભગિનિ બાળવો અમને.
 નથી પ્રિતમ હું થકી ખતર, પણ હું તો ચૂન્ય છું,
 સમાધિ મુજ પ્રીતમે જ, ઘટભિન્નતા મેં ચળી,
 નથી મુજ રહી જ કે અતિ મતિ ઉરોર્મિ લુહી.’ ૩૦

થઈ સદૃશ પ્રાર્થના પ્રિતમ, હું ન બોલી શકી,

૧૨ વર વહુ અમે.

શિખરિણી સાતો અને અસ્થસ્ત.

જતાંતાં સંઝે જ્યાં વર વહુ અમે ધાન્ય લણતાં,
ન જાણું જે સાથી, વર વહુ અમે તો લડો પઞ્ચાં;
લજાં, રોષાં, પાછાં વર વહુ અમે આંસુ સુમતાં,
હતાં જેવાં તેવાં વર વહુ અમે તો મનો રણાં.

અરે કેવી મીઠી લગઈ વે દીડી,
કરે દેવા ખાલી, અને આંસુ ઢાળી
હતુ તેથી જ્યારે પ્રણયિ જનનું ઐક્ય જ કરે,
જ્યદાં આંસુ સાથે અધર રસ પીયૂષ જ કરે. ૧૦

પછી ખડોઆં જ્યારે વર વહુ અમે તે નહોતડ,
જ્યદાં સુરુ'તુ જેમત સમયમાં બાવક હતું;
ત્યદાં તેની ન્હાની-

અરે તેની ન્હાની કબર કુમળીની જ નિકટ
થયું , પાછું આંસુ-અધર-રસ-પીયૂષ કરતું. ૧૫

૧૩ યેમનો મધ્યાહ્ન.

મન્દાકાન્તા-બ્રહ્મિ, સાથે સુખ દુખ લક્ષ્યાં દેયું હોયે જડીને,
 એકે બીજે અનુભવધડાતો દોડો અન્તરાત્માઃ
 આનન્દોર્મિષ્ઠિખર પર ને પાપનાં ગદ્ગદોમાં
 સાથે દોડી પરમ દરુણા હાથ હાથે ધરીને.
 બ્રહ્મિ, નૌકા ધસો ઉદયિ મધ્યે તથા દે નહીને,
 સિન્ધુ ડાયા વિવિધ ધરતો, નાવ ચાલે બધીમાંઃ-
 જ્યાંજ્યાં સંધિ નભઅવનિના, નાવનાં બંદરો સાં-
 ભંગા, સાંતિ, વચ્ચોસ્થિતિઓ, એક સી આ તરીને.

આધી આધી જનનધટિકા, સાંભરે તે ન જોવીઃ
 આધી આધી જનનધટિકા, અંખિયે તે ન જોવીઃ
 આધે ઉંડું છુતિદલ લસે, વારિછંડાણુ ફરતું,
 ન જાનેમાં તિમિર સમ શુ દે અનિર્વાચ્ય હુપતું.
 બાહ્યાન્તરમાં પુરુષપ્રકૃતિ ધૂનટિઅમ્બિકા એ,
 ઇ-હુ હુ-તું ત્રુટિ રહિતનું દંદ-અદેત તે એ. ૧૪

બનાવ બનતા ગયા, અરવ તે જ બનવા દોષા,
 અને મકન ગિપરે કળત આજ ચ્હડતા, પિયુ,
 અખડ કૃતિ સાથ જોઉ કૃતિનાથ, આ ગરના
 મનોરથ ઉકેલો, રે નિજ દિલાવરીમા રસી,
 મધી વરસ બાગ તેર, સતતોદયમે, ધૈર્યથી,
 સુમગન, સુસિદ્ધ, ઉર્જવન ક્રિયા કરનો, કૃતી

થઈ સદૃશ પ્રાર્થના પ્રિતમ, સન્ધિ મોહાવિધે
 જલાક્ષત કપૂર પુષ્પ રસ મન્ધ નૈવેદ્ય આ
 મૃદુ જનનિ નેનતારક અમે લુઓ બારોએ, ૪૦
 સન્નેડ કરિયે પૂજા વર સન્નેડ આ માળિયે —
 અગે, વિમલ નેદુમાર્દવ, ત્હમે નવી જોડમાં

૧૫ બ્રુતું પિયેરઘર.

મન્દાકાન્તા-મેડી ખાટે, ફરો વળો બધે મેડોએ. એરડામાં,
 દોઢો હેતે સ્મૃતિપદ બધાં જીકલ્યાં આપ દુઝાં:
 માડી મીડી, રિમત-મધુર ને લવ્યમૂર્તિ પિતાજી,
 દાદી વાંકી રસિક કરતી વાતથી બાળ રાજી;
 સુતાં સ્થાનો સજીવન થયાં, સાંભળું બોલ જૂના,
 આચારો કે વિવિધ દબના નેત્ર ઠારે સઉંના;
 ભાંડુ ન્હાનાં, શિશુસમયના ભાવના સોખતીઓ,
 જ્યાં ભાં આવી વય બદલો સન્તાપ, નાજી પરીઓ.

તો એ એ સૌ સ્મૃતિછળો વિશે બ્યાર્પો લે ચમુ ઘેરી,
 ન્હાની મોટી બહુરેપો થતી એક મૂર્તિ અનરી:
 ચારીથી આ ઘડિ સુધો મહો એવી જામી કલેજે
 કે કોમારે પણ મુજ સરે બાલવેશ સહેજે !

એસી ખાટે પિયરઘરમાં જિંદગી જોધ સારી
 સારે જાણી અનહદ મતિ, નાચ મહારા, ડહમારી.

૧૬ ફોલસાગર.

અનાહાન્તા-શાન્તિ । શાન્તિ । ઝરમર ઝરી ગે મળી વાહણી આ,
 અન્ધારી નીરવજ્જનતિ રેલગૃહે સરી આ,
 ઉચેા દીપે ધુમટ ફરિથી વ્યોમ ડેરા વિશાળ,
 ભેમાં તારાજડિત લટકે કૈંક રેખાભ્રમાળ
 ખેઠા ખેઠા સર્ખો સહિત હું માલતીમડપે ત્યા
 ધારા ભેતો, અવણુ ભરતો નૃત્યથી બુદ્ધબોના,
 ત્યાંગેધારા, સર્ખો વર્ણો ગયા બુદ્ધબોના, ને નિહાળ્યા
 રેલો, વચ્ચે સર નભ સમુ, મમ્તકે વ્યોમ તારા
 ને ફારેથી સનિલ ફરમ્યુ, શુભ ચગમ્યુ, અને ન્યા
 રહેા વારિ ટપકો ન રહ્યા ડાળિયોના ભુમીમા,
 ત્યાં એ આપુ સર લસી રહ્યું નીલ શુક્તિજ ભેલુ-
 ખાણું ભેતા, ગિરિ પર સુધાનાથનું નિમ્મ કેલુ ।
 'બ્રહ્મા, ભેયુ' અધિ, સર્શો ગણે સાર આ ચિત્રકેશ ।
 ભણે ત્હારો સ્વર સરગિરિવ્યોમમાં મળુ કેલો ।

૧૭ ગ્રેમનું નિર્વાણ.

મન્દાકાન્તા-બહાલિ, આબ્યા અહોં સુધોં ચહી, જો રહ્યું પેહું શુગ,
 સામે સોહે, બરહમય ને જ્યોતિના શમ્શુ જેવું
 શાન્તિ એથી છુત્તિ પ્રસવ એથી જ સર્વ રથભોમા,
 કાને આબ્યુ બહુ વખતથી તો ય આજે જ દીકું
 પ્રીતિ કેરા વિમલ અવગાહો તણો એ પ્રસાદ,
 પ્રીતિનેત્રો શુચિતર બની પામિયા એ વિકાસ
 પ્રીતિપ્રાણો પ્રબલ બનતા પડપર ઉઠ બનતા,
 દાશો બેઠી અનુભવો રહે એ જ અભ્યાસમાર

બહાલિ, ક્યાં છે ઉપર તળિયે સર્વ દેશે છુપનું,
 જ્યોતિમા યે અનિરવચની છાંટ જેવું દીસનું,
 બાહ્યાન્તરના ગભિરતમ દેશે સદા લાગતું જે,
 આનન્દારિ, તિમિર સમ, —એ આજ ક્યાં ગાય ગળતું ?

બહાલિ, કેવા જનનનિધનો, પડવ વાત દેવી,
 કેવા તુ હું ? અસલ રસમાં એક સો'દ શિવો'દ

૧૮ સતી.

અંનની ઓત-બોલાવી સારે નદિ આવી,
 બોલાવી નદિ ન્યારે આવી,
 એક માત્ર લીરી ટપકાવી,—
 ‘બહાલિ, વીસરજે.’ ૪

દાદ દીધો પણ ખાખ ન છીધી,
 દણિ દરી મતિ ના દરી લીધી,
 કાળજ કાખું સ્મૃતિ ના વીધી,—
 હરિ, આ તે! આ હરિ! ૮

કાસ, પારધી, વીરા, બેલોપૂ
 મલો જળમાં પોપટ પુલો,
 શા પાપે તે છવતી મેલો
 મેના તરૂંકાન્ત! ૧૨

પાપસઝા કે પુણ્યધનામી,
ભૂંડપો, પસણી, કુરબાની,
માગું એક જ, -વીરા, જાની,
બહેલો થા, બહેલો ! ૧૬

ત્રિમ, અરે નફરત ધૂતારા,
જોખનના જાદુગર પ્યારા,
બન્ધ સરોવરિયે રમનારા,
ખસ રે ! જા ખીજો. ૨૦

ભવસાગર નહિ સાન્ત સરોવર,
શુવન હાથ ! ન જોખન કેવલ,
સત્યચિતામાં પ્રજળે ભડભડ
સ્વપ્નો જો તહારા ! ૨૪

ચિતાબાસ્ત્ર આંજીલું લોચન
પામે ધમનું એવું દર્શન,
કે તેને સહિ ભવ શુવન
- દેખાતાં આરાં. ૨૮

પ્રેમ, અરે તુજ અમેદ-બાની,-
 અન્ધ તણી રંગોની ફદાણી,
 બાગખેલની સુખદુખદાણી,-
 મધુરી પણ ખોટી. ૩૨

અમેદ સાચો શાશ્વત એક જ,
 સુખ, શાન્તિ, ને મુક્તિ એક જ,
 યમ છતી જે વિલસે—
 એક જ જયેાતિ સનાતનમાં. ૩૬

ભવભાવન હે, ગયા ત્વમે તો;
 દાય વહોડાબ્યો યમ ત્હે બે:-
 ના, ના, નામ ! કું આ આવી બે,
 ભવ ભવની છાયા. ૪૦

આરોડણ.

આરોહણ.

પૃથ્વી-સખે, હૃદય ! કયા હશે ? પથ કોઈ ચઢેડા આ સમે ?
 ચઢે અવર કાંઈ સગ, થઈ કે રહ્યા એકલા ?
 અને નયન જે સદા મધુર દીપતા, તે હજી
 લસે અસલરૂપ, કે કંઈ શું ચાકઝાખ્યા થયા ?
 જરા વિપન્ન આ ચઢાવ, સહિ સાર્યો હારી ગયા,
 વળ્યા પગથોં અન્ન જે હિતરતી તમેની વિશે
 બધાર સહિ ગાળશે સ્ફટિક ઢા ગુહાકુડને
 પડ્યા દિમશિલાતટે, નિરખતા નોંચે દૂરના
 વિસર્પિ સરિતાકુસો ઉટજકુજ ધૂની છુની,
 અને વનવૉટલ ખેતર વિશાળ વાળી ખોંશે.
 મહેને પણ ધર્મ કહ્યું નિરમવા નોંચે સાધમા,
 પરંતુ ચઢવું હજી ચઢવું, એ જ મહારી તપા
 ચઢવું, વળોં ઉભો રહું, પ્રતિ પદે દિશાઓ ખસે,
 બને નિમલ તીક્ષ્ણ અન્તર ઉકેલતાં લોચન
 નિહાળું જગચિત્રની પાટલી જ હાયા પ્રભા,
 વિચારું કંઈ જીવતી નિધનવાહિ કંઈ પકિતઓ,

વિલોકું નર, ચિન્તવુ પ્રકૃતિચાપિ નારાયણ,
અને વિધિસમુદ્રમા નિરખુ લગ સકલ્પના

જલો અવનિના સજી અનિત પાખ, નિર્મલ બની,
તગ્નત ખગમાલ સમ કરતા જ આકાશમા, ૨૦
સુવે ઢળતો જાડના ધુમટ કરો સખા વિશે,
રમે ખુલતો લક્ષ્મીઅનિ કર સારો તરુમુગ્ધના,
ભરે કુસુમકોશમા સ્ફટિક, મોતો વેરે દલે,
શકુન્તલકલમી ખચે ચગકમુન્દ હીરામય,
વિદગ્ધ તરુ દાખો લે, ક્ષણ કરે કપિય શોભતા,
શિલા પણ પરિખજે, કહિન ચિત કોમલ સરે.

વસે અહો મઠા વિશે 'મુરતોઓ' ધરી ખાખ ને
નિરાગ વદને, પરન્તુ ઉર અન્ય સૌ જેદવા,
નીચેનો વસતી તણા સતત 'પચભાઓ' વળી
'પ્રસાદ' ચ્હડતા અહો, જદર તેયો લરતા જ એ; ૨૦
ચ્હડે ઉપર ભાવિકો, દરખથી જ જાત્રાણુઓ,
ધરે 'પુલ નહો તયાપિ પુલપાખડી,' તે ગ્રહે,

ધણી ગિરિનીં ઝોપધિ, વન અનન્ત ફાલ્યાં ફળ્યાં,
કુકારિ, વળીં કાછિયા, કણ્ઠી, માળી, વૈઘો, અને
વિવેકહત દહીંના અધમ છાટવૈણોજ એઃ
સમાધિજલ જાણતા, કપટ-શ્વસ્યારી, સદા
અધોગતિ સ્વીકારતા ચશચરીજ ગાંજકળી.

સ્મરે કવિ કહ્યું ત્હમે, “કુદરતે બધું સુંદર,
અને કકત માનવી અધમ,”-એ અહીં તો ખડું।
અરે નહિ નહીં અહીં પણ કદાપિ એકાદ દેા ૪૦
મઠાતણીં સિલાસુમી કકણુ વીધીં મૂલો હેંડા,
તજી ફલક વર્તમાન, પ્રાચીનથી પોપોને,
પુરાણુ ઋષિ યોગિનો તપ શમે અને જ્ઞાનમાં
સમોવડ જની રહે, હૃદય શુદ્ધિ આત્મા યજી
પ્રસારી વળીં કૌમુદીધવલ સૌમ્ય કિરણો સદા,
ન હોય જડ કુદરતે ધરી રહેજ સૌંદર્ય તે.

ચંદ્ર ઉપર. હા! સખે, વિકટ આ ચ્હગાવે ત્હમે
નહીં નિકટઃ કરે મહે તમ ખળો જુની ટેવયા.

નહોં પગથિયાં રચ્યા, પથર ધારવાળા લોસા
 અને તર નતાતણી નિનિડ ઝાડો આ ઝારમી ! ૫૦
 પદે પદ વળુ નોંચે, ઉઝરડા તથાપિ ખમુ
 અને મ્હઠિં મ્હઠી દોસે પદવિ વ્યાધ ચિતા તણી
 અહા, ગદ જ ઝાડો, નિર્મલ લમે ઉચુ બ્યોમ શુ !
 —અરે પ્રખર સૂર્ય, સસવર વત્સને શો દમે !

દોમે કુદરતે અહીં રચ્યુ સિલાતણું આસન,
 તપાવ્યુ રવિએ તથાપિ ઘડિ માઠ જિતારુ હું
 નિદાણું પથ જે વ્હજો જલરમો જ નીચે રલા,
 જણાય ન જણાય સદિ સુન્દર ગુણેન રમેન એ
 હવાદન વિચાળ આ જુખર દીપતું તેમહી,
 સરે રસળતા જ મીન, ખમવાદળા એ કુબ્યા ! ૬૦
 પ્હણેનોં બનસ્થામ હાય નિજ મોહિનીમા પુરી
 લપેરોં જતનેથોં ખીણ, લોલાવતી લોચન

અહા સ્વર મોંઢો ! ફરી ! નગર આ શું મન્ધર્વનું ?
 ફરી જ રણુખર ? —હા અનિન, આવ, રમ આ દિરો

પડેલ સર્જે દીધ આ ઉર્ચો દુકા વિશે મન્દિરો,
રહ્યાં વિવિધ પન્થ ને વિવિધ કાલનાં સ્મારક,
ધરે હજી સુકંઠ ધંટ; અનિદો જ પૂજનમિથે
વગાડો રમતા, વળી ધરો વહી જતા એ સ્વર,
સુનાવો પશિકો, કરે ચક્રિત લોક બહેમી બલા.

અહા મધુર ધંટ, મન્દિર વિશે અનાયાસથી ૭૦
થતા મુખર,—શા વિચાર પ્રકટો ત્હમે આ ઉરે !
રહ્યો છું પૂર્વજ મહા પ્રબલસત્ત્વ આર્ષો તણો !
ખરો વિમલ ધર્મ—ધંટરવ મિથ આ દેવલ !
અહો જગતવંછ ધર્મેષુતિ સેવતા પૂર્વજે,
હાગીરથ પ્રબલથી જગરદ્વસ્ય પામ્યા ત્હમે !
વહે અનિલ ધૈર્યરી નિવમથી, કહાપિ વહે
સ્વરો તમ તણા, પડે શ્રવણ, તો ય સમગ્રય ના.
કહાપિ નજરે ચહુડે સર્જેવ મૂર્તિ તમ ધર્મની,
ન એ નિજ પ્રકાશ, રાખકુળજ્યા જ તનખા સમિ,
નપુંસક, કરી રોકે પ્રકટ અન્ય આત્મા વિરો. ૮૦

ગર્હ ધણો યત્ન; ગયા વિરમો ધર્મ પણ દેટલાઃ
 રણાં વચન એમનાં, ફક્ત કલ્પનાસુષ્ટિ એ
 ગણાપ, ગનકાલના ઇન્દ્રિયાસ-સાહિત્યમાં.
 જશે ગરવો આર્થ જાત, બ્રહ્માનો પુત્રી વડી ?
 ત્રયી સર્મો જશે અભંગુર શું સ્ત્રીરસિન્ધુ વિશે ?
 થશે શું ભારત પુનાનો હોમર તણાં જ કાવ્યો સમુ ?
 નહીં શશિકલા ધરી, કુસ શું ધારશે મન્દિરો ?
 સખે, ઉર તુટે, રૂંધાપ છંદ કાલ-એધારથી,
 અને મુજ વિશે બને અમુત આર્પકુલપિનુએ !
 પ્રભો, કિરણ આગનું ! ધરતી કારો કુળાસમાં ૬૦
 ચહે સલિલેન્ધ્રોતિ મેઘ, બિમારના સન્ધિ !

શ્વેતુ ઉપર; હોસ નાદ ફક્ત પૂર્વ નિશ્ચય થકી
 વધે પગ, -પરે કોર પડ્યા પડાધાનના.
 અવાજ પણ એ સુવે પલ મદી સુના આ સ્થલે,
 મળી, રૂપો અસખ્દમાં ગર્જો જઈ થયો ના થયો.
 વને ચર્મો લસી રહે વિચલ દિવ્ય શાન્તિ અહીં,

ગલીર, અવિલોલ,—જે જગતર્મલ આત્માતણે,
વળી જગત-ખાપ-ડંખ, દુખ સ્થૂલ રાગોતણું,
ઉતારી બુલવી વળી રૂઝવી, અંક પોઢાડીને,
ઠરત નિજ ધામ યોગ્ય ભમમગન આત્માશિશુ. ૧૦૦

અનન્ત અવકાશના હિત સુજન્ત ચેતન હર !
અનન્તપદ કાલના સર્વેસ્વરૂપ સમ્યક્મખ !
અનન્ત છૈવયોનિના સમુદ્ય કોટિ સકલ્પના
અવિકૃત નિધાન આદિ અવસાન સર્કર્ણુ !
અનન્તમુખ જે સ્ફુરે, સ્ફુરણુમાં જ છવી રહે,
વિચાર અભિલાષ ગાન રતિ, તે તણુ બારકર !
બન્ને હર ઉર્મગથી સરલ દીન શિશુભાવથી,
અનેક યુગ દેશના અગણુ મહાનુભાવો ત્હને:
પૌતાં મૃતસજીવની વિમલ વારણી તાહરી,
દગો સકલ દેશકાલ લખગપ ગ્રાખા લહે, ૧૧૦
રંગે રંગ વસી રહે અચલ ન્યોતિ શ્રદ્ધાતણી.
જશે કષ્ટ પ્રજા ? પડે કડક બાગી શું રાજ્ય દે ?

યશે અમુક ધર્મ સંસ્કૃતિ તણે પ્રલય કે કદા ?
 લલે વિવિધ જોલ કાલ નટરાજ વર્તીરતો,
 વસે તું નિજ રંગમાં, સદલ સૂત્ર તું-હાથમાં. ૧૧૫

રાસ.

અષ્ટપદી-

જલ જલ અકલિત સકલ દિશા મહી, જ્યોતિ-અંડ
લસિયું સાં,

જલજનની ધરી હેત પોપતી, અંડમયી જ બની સાં;
અંડથી સૂર્ય જનન્ત પ્રકટિયા, પ્રહો સૂર્ય સૂર્ય સાં,
પ્રહ-પ્રહપતિ મય લોક વિશે એ અંડ મોક્ષ પામે સાં:

જલ-અંડ તણો વળી અંડ-લોકનો એ
રાસ અખંડ વિહાર અનન્ત જ પંડ-પંડપતિનો એ. ૬

જડ જડ અકલિત સકલ દિશા મહી, જીવ-બીજ
સ્પુરિયું સાં,

જડજનની ધરી હેત પોપતી, બીજમયી જ બની સાં;
બીજ ધકી તરુપ્રાણીયોનિઓ ઉચ્ચ ઉચ્ચ પ્રકટે સાં,
પ્રાણીપતિ નર પ્રાણુનાયમાં બીજ મોક્ષ પામે સાં:

જડ-બીજ બીજ-તરુ-પ્રાણી-મનુજનો એ
રાસ અખંડ વિહાર અનન્ત જ પંડ-પંડપતિનો એ. ૧૨

તન-તમ અકલિત સકલ દિશા મહી અહં-જ્યોતિ
જળકી સાં,

તનજનની ધરી હેત પોપતી, અહંમયી જ બની સાં;

અહકારી ચિંતુ યુવક બને એ, કામ વીર્ય પ્રસરે ત્યાં,
 યુવક-આવગણુ-પોપકે જુદે અહુ તમી વિરમે ત્યાં
 ચિંતુયુવકે તણો વળી યુવકજુદનો એ
 રાસ અખડ વિહાર અનન્ત જ પડ-પડપતિનો એ ૧૮

મેવાધમે દેહ ધરી નિજ નિશ્ચયન પડવ બનાવે,
 અર્થકામીવિધયો છતવા વિચ સાઅ સક્તિવિકસાવે,
 સત્તાધર નિર્ભયપાવક નિજ ક્ષાત્રજીવુ ફરકાવે,
 નીતિધર્મ-દ્યુતિ સ્થિર દ્યુતિ દારુક ઉદારક પ્રકટાવે
 પગ-ઉદર તણો વળી પ્રાણુ-જ્ઞાનનો એ
 રાસ અખડ વિહાર અનન્ત જ પડ-પડપતિનો એ ૨૪

ગાપત્રીમૃત વેદલર્ગ નિજ અન્તરમા પ્રગટાવે,
 એક પછી બહુ સવા કામના ઉપર રતિ વિલસાવે;
 બીજા-ગૃહેષી પુટે નવા જુદ કે જુદરતિ અજસાવે,
 મમ પર સમ કરી જગકુટુમ્બની મોહાનિશ્ચિતિ લગાવે
 અકુરપુલ ફલબીજ ઉત્તનિનો એ
 રાસ અખડ વિહાર અનન્ત જ પડ-પડપતિનો એ. ૩૦

કુટુંબ કળીલા ભમતાં સ્થિર ચમ વધી

આમ ઉપજાવે,

આમ આમ લડી બહડી હળી મળી લળી જાન-

પદો પ્રસરાવે;

જાનપદો વળી જાનપદો સહ રાષ્ટ્રસંધ વર્તાવે,

રાષ્ટ્રભેદ લઘ અખિલ જગતના રામરાષ્ટ્રમાં પાવે:

નર-નૃસાયનો નય-સ્વતંત્રતાનો એ

રાસ અખંડ વિહાર અનન્ત જ પંડ-પંડપતિનો એ. ૩૬

રસ રસ અકલિત સકલ દિશા મહી અમિત

ચક્ર ભમતાં ભાં,

ચક્ર ચક્ર મળતાં અથડાતાં રતિ-વિરતિ ધરતાં ભાં;

રસતૃષ્ણા રસભોગ પકવતાં અનુભવ જ્યોતિ

સ્ફુરે ભાં,

ચક્રપ્લુનાં પડ પછી પડ માળાંતી જ્યોતિ બહુડે ભાં:

સ્થૂલ-સૂક્ષ્મનો મમતા-સમતાનો એ

રાસ અખંડ વિહાર અનન્ત જ સ્વર્ણ પંડપતિનો એ. ૪૨

અર્ગદર્શન.

શાર્દૂલચિહ્નિવ-

મધ્યાહ્ન વરસાદ યે દિવસમાં માધુર્ય રેડી ગયો,
 બોમે એક જ વાદળી કનકની ગુંથેલી મેલી ગયો;
 ભેતામાં મુજ નેન લાંઠરી ગયું, ને સ્તબ્ધ દિવિગણે
 નેયું, સાંભળ્યું, જોડ અન્તર લયું, વાણી ક્યમે તે ભણે.

એ સૌવર્ણ્ય પથોદમાં નિરખ્યો મ્હે જ્યોતિભરેલી જટા,
 જેના શુભ મરીચિ સ્વર્ગ ચડીને જહાંડમાં વ્યાપતા:
 ને એ કેશ-કલાપ-ધારી નિરખ્યો અભાસને શોભતો,
 મૂર્તિયોગ તણી, જખી પ્રલુપ્તની, સર્મધ્વનિ ગુંજતો.
 એ ગુંગરવના સુદ્રેમલ અતે ગમ્ભીર મીડા સ્વરો
 વાખ્યા, શાંતિ પ્રસારતા, ઉઘડતા આત્મા-કલિનાં દસો; ૧૦
 ને એ ગીતપ્રવાહ એ દુયિ જટા-જ્યોતિ-ગુવારા મહા
 આત્માઓ ઉડતા અસંખ્ય નિરખ્યા, પીતા છુનિ ને ખની.

જ્યોતિસ્તમ્બ જલાસયે રવિ રમે લાંજેમ મત્સ્યે બધા,
 રહે સર્વત્ર, પરન્તુ સ્તમ્બજલમાં આવી જ ચાતા જતા;

રંગો જેમ અનન્ત વારિકણમાં ધૂપા રહે સર્વદા,
 ને જ્યાં મેઘ કુમાન ખેંચો વિલસે સારેજ યાતા છતા;
 ગન્ધો જેમ અસંખ્ય દ્રવ્યકણમાં રાચે લપાઈ સદા,
 ને જ્યારે ઝતુરાજ રાસ રમતો સારે જ યાતા છતા;
 પ્રેમે જેમ ચરાચરે સતત બન્ધાઈ રહે મુગ્ધ, ને
 અન્તર્દીપ જ્યહાં સુરે તુરત ત્યાં જગી પ્રવાહી બને: ૨૦
 આત્માઓ તમ ખીત-જ્યોતિ મય એ શાન્તિ વિશે આવતા,
 એના પ્રાણપ્રવાહમાં ભળી નવા વેગે જ્યહાં પાગતા,
 ત્યાં જગી જ સ્વતંત્ર શુદ્ધ બનતા, રાની બલી થી જતા,
 સૃષ્ટિસર્ગ તણા બધા નિષમ ને સંકેત પામી જતા:
 ને એઈ નિજ જૂત જીવન તણો ચીતો પડ્યો સૃષ્ટિમાં,
 માન્યાં જે મુખદુઃખ તે નિરખીને તેના ખરા રૂપમાં,
 લાલાલાભ ગણી લજા અનુભવો તે સર્વને તારવી,
 યોગપ્રેમ સ્ફુરન્ત એ વહનથી પીતા પ્રવૃત્તિ નથી.

એ સૌવર્ણ્ય પયોદ, સૌમ્ય જટિલે પ્રેમી છુતિસોત એ,
 વ્યાપ્તો નિરખ્યો દિગંત ત્યદ્વિથી આ સ્તબ્ધ હૃદિયુગણો: ૩૦
 સંધ્યા રાગભરી હસો ઝળકા ત્યાં લોપન્તો એ દરૌન,
 કિન્તુ જ્યોતિ ખની છબી સતત એ રહેશે ધરી આ મન.

શાન્તિ.

હરિણી-ગતિ વદન સૌ ચમ્બી ઝમ્બી નિશા-ઉદરે રામ્યાં,
 નર મૃગ ખગો મત્સ્યો જન્તુ, ન નામ નિશાન હાં;
 નભમુગદનો નીલો તમ્બૂ લસે સ્થિર મસ્તકિ,
 જલપટ મહા નીલો સૂનો વસે લસતો દગે,
 અવનિ અવનીદમ્બો ઢાપો નિનાદ લયો જયો,
 દિન દિનતણા રંગો ડાપો પરાક્રમણો મહો;
 સરો ગર્જો જતાં સત્યોએ ને અસત્ય જ એ સહિ,
 ઉર નરવું એ રામદેવો વિદાય ચતાં લહું.

અનુભવ ન આ ચાલે લખિ, શું એ હું ન જાણુતો ?
 ધડો દશ મહો પાછો ભગે ખરે રવિ મહાલતે ૧૦
 ધડિ દશ મહો પાછો હુણું દિનેશ-સવારોમાં,
 અવનિ-દિનના ઢાપે પૂર્વો, છુટી સર્કું જેજ ક્યાં.

તદપિ દરદો નિઃશ્વાસીના સદી વદનાં દિનો,
 ભવ-સાગર મધ્યે આગે આ પ્રકાશ ઝીલું નવોઃ

ખલકભરનાં શાન્તિ માતર, બુવે સિંધુ આપને,
 જલનલ-નિશા-જ્યોત્સ્ના-દેહા, નમે સિંધુ આપને.
 જલપટ લસે આ તે અમ્યા, યુમું તવ પાવડી,
 વિધુ અરધ તે ત્રીજા નેત્રે બહેં મિટ, માવડી:
 દુતિદલ લસે વચ્ચે શીળું લપેટતું વિશ્વને,
 ઉદર, જનનિ, ત્હાં એ તો ઉદાર, સદાશિવે: ૨૦
 ઉદર મહીં એ પામું આજે સમાસ, અહો પડી!
 રગ રગ સુધા વ્યાપે ત્હારી, દવામય માવડી.
 બવદરદ ને નિઝાસોના શમે સહ તાપ જો,
 દુતિ પ્રસરતી ચક્રે ચક્રે, -વિલક્ષણુ વિદુતો!
 વર્ણો નવલ ને સૌથી મોટી-અહા શી અમલૃતિ!
 ઉર-કુહરમાં શાન્તિજ્યોતિ થતી સહસા હતી!

ધડિ દસ બહે જાણે આલી, યથા ક્રમ વિશ્વનો,
 ધડિ દસ મહીં જાણે પાછા બહે રવિ મ્હાલતો:
 અવનિ-દિનનાં રાગદ્રોષી પરાક્રમણો! બહે,
 ધડિ દસ પછી હૂને પાછાં વૌંટી કુખવી વજો: ૩૦

નિદ્રાનું આવાહન.

સિખત્રિણી-અરે શીળી સુન્દર સુખદ દયિતા, આવ નિકટ,
 નવોડા જેવી શુ ખસતી ખસતી યાપ અજગી ?
 અરે ત્હારા શીતલ હમલયુગલે બીડ મુજને,
 અને આ ચમકેલી દગ તુજ લટે લે જ મોકડી.
 કહે, ધૃતના દીવા સુલગ અહિપાત્રે તુજ મને
 વસે, કે પુષ્પોની સગ સુરભિ શોભીતી સદુલ,
 સવત્સી ધેનું વા યવસ ચરતી તુષ્ટ વદને,
 નદી કે શશિનીમા અચલ તરતો ગૌર કલ્પ ૨

કહે શું તુ ઇચ્છે ? અધિક કર્યું તુથી નહિ મ્હને,
 મનોરાજ્યે અર્પુ પરમ પ્રિય જે હોય તુજને:
 મનોરાજ્યે માણુ તુજ વિલસતી સ્વમરમત,
 અને આર્દ્રિ અન્તે જગતસપતુ આ જીવનનું,
 ધરે કાલાતીત સ્થિર પરમ શાન્તિ અતિકથ,
 કઈ તેની આલા વિતર સખિ, વન્દી હું વિનવ ૧૪

વધારે કહેવું ના.

અમ્યસ્ત શિખરિણી—

વધારે કહેવું ના ઉઘધિજલ ખેંચાય વિધુથી
 ઉચી અનો મુખી ગગન ઉતરી પ્રેમપગને
 ગિયે ભેગી મોટા નગરિખર ૩ ભૂચિર ભને
 અરે ઘેના, પામ્યો પશુતું કહિ પ્રેમોન્નિમુજથી ?

વધારે કહેવું ના

વધારે કહેવું ના મુખર્થો ઉચરેથી કયું વડું
 ઉડા ગાનો જાંખા નવન કહિ ના કેા જન ચહે
 સખારે, તોયેતું જીવ નહિ — ન એ આ જન સદે
 વધારે કહેવું ના ‘હા ! જીવ !’ રખે એ વર્ણ પડું

વધારે કહેવું ના

વધારે કહેવું ના સિખિત વિધિનું નેવ રતનું
 ધર્મ સામે, દાપે જલજન ન એ આપ શુભર્મા
 મદા બહેનો તાણી નિજ સદા ભને જલય નિધિમા
 વધારે કહેવું ના રતિપતિ, અડો નાં, ગળી પડું

વધારે કહેવું ના ૧૨

આસંગિક કૃતિઓ.

વધારે કહેવું ના.

અજયસ્ત સિખરિણી—

વધારે કહેવું ના ઉદધિજલ ખેંચાય ત્રિધુથી
ઉચી અતો મૂકી ગમન ઉતરી પ્રેમપગથે
નિયે ભેગી મોટા નગસિખર કે ભૂગિર ભને
અરે ઘે ના, પામ્યો પશુતું કદિ પ્રેમોક્તિ મુજથી ?

વધારે કહેવું ના

વધારે કહેવું ના મુખથી ઉચરેથી કમું વડું
ઉંડા ગાલો જાખા નયન કદિ ના કેા જન મહે,
સખારે, તોપેતું હવ નહિ, —ન એ આ જન સહે
વધારે કહેવું ના 'ઉઃ ! જીવ !' રમે એ વહો પડું

વધારે કહેવું ના

વધારે કહેવું ના સિખિત ત્રિધિનુ નેવ ફરતું
ધર્મ સામે, કાપે જલજલ ન એ આપ જુજમાં
મહા બહેનો તાણી નિજ સદ્ ભતે જાય નિધિમાં,
વધારે કહેવું ના રનિપતિ, અડો નાં, ગળી પડું

વધારે કહેવું ના ૧૨

માજીનું સ્તોત્ર.

અંગની ગીત-સ્વર્ગના સંથે મા ત્હારો,
માનસસર શિરમણિ રૂપાબો,
ભાલ-ત્રિવણિ વિમલ હિમ-દારો,

જય જય મા મ્હારી ! ૪

જુલે જાદવી સિન્ધુ કાને,
રેવા મહાનદી કટિ સ્થાને,
કાવેરી તોડા ટેકાણે,

જય જય મા મ્હારી ! ૮

રામેશ્વર એડીએ ઝળકે,
પુરી દ્વારિકા કાશી ઝળકે,
મા, ત્હારી વાળીની ઝળકે,

જય જય મા મ્હારી ! ૧૨

સમશૂલ પંખબ એક કર,
પરશુ અરવલી બીન્ને કર,
વેગ લટકતી સલાદિ કટિ પર,

જય જય મા મ્હારી ! ૧૬

યુગ સુખારક !

૫૬-

શકુનનું સખરસ લ્યો, હારે કોઈ સખરસ લ્યો ! મુવ.

મંગલ દિન મંગલ ધડી મંગલ અરુણ સોહાય,
મંગલ કુદરતથી વહી મંગલોર્મિ ઇલકાય;

એથી મુજ અખેપાત્ર ઉલસાય. શૃ ૩

‘દિન પલટયો પલટી ધડી પલટી હૃત્ય કમાન;’
કલિ-રજની-સંધ્યા તણા. વિપાદનું એ માન,

પરનું આ તો ઉગતો લાલુ. શૃ ૬

કલિ-જડતા-વિષ જીતરે, સુરે પ્રાણુ શબ માંદા,
રજની નણુ વીલી ગર્ધ, રક્ત સજ્જન ચાય;

ફરીથી એપે પૌરુષ કાય. શૃ ૮

તિમિર તણું પડ જપડે, ફેરે અનિલ ઉમંગ,
મગન દીસે વિકસે ધ્વજો આશા અજકિત અંગ;

લાવિના પૂરી વિધ વિધ રંગ. શૃ ૧૨

જલ તણુ તરુ ખગવાદળો અનિલધુમટ અવકાશ,
પાય પીએ સવિતા તણા રસ જ્વન પ્રકાશ;

માનવી ઉડે ધરી ઉલ્લાસ. શૃ ૧૫

રામ સૌમ્ય તુજ દગપલકારો,
 બુદ્ધ ઉત્પિઠરનો ધનકારો,
 ગુરુ ગોવિન્દ પ્રકાશ ફુંકારો,

જય જય મા મ્હારી ! ૨૦

લક્ષ્મિ-ગાન-ધુનિ માને બ્હારી,
 એ સ્વરચક્ષુ વિશે લે તાળી
 અગણિત માની સન્ત-પ્રણાળી,

જય જય મા મ્હારી ! ૨૪

દિગ્ધ ચક્રુ ત્યારે મા બોલે,
 જ્ઞાન-સમાધિ-પ્રકાશ જ દોલે,
 વ્યાસ, પતંજલિ, શંકર બોલે,

જય જય મા મ્હારી ! ૨૮

શું શું મા તુજ શત્રું વખાણી,
 યુગ યુગ રાજરતનની ખાણી—
 અગ્રોહ, અકબર, વિશ્વનારાણી,

જય જય મા મ્હારી ! ૩૨

ખેતી:

હિન્દુદેવીની ચોતાના બાલકોને શીખામણ.

૧

સવૈયા-

રાજકાજ મૂકે ને પડતાં, નાખી નજર જ્યાં પુગે નહીં,
દરિયાપારે બિરિયો પાછળ રાજરમત સન્તાપ રહી,

બાલક મહારાં. ૨

શસ્ત્રઅસ્ત્ર ફેંપી છો અજગાં, કયોં ધાવ જ્યાં ફેગે નહીં:
આગ પીજના ગ્રેણા ફાડે પર્વત, તમ કયમ શકે સહી ?

બાલક મહારાં. ૪

અને વળી નાકાંચો ઘેરી ઝંતન છુલ્લ ઉમેા દરિરાજ,-
ફિકર તહમારે રાજકાજ ને શસ્ત્રઅસ્ત્રની શી છે આજ !

બાલક મહારાં. ૬

૨

વેદ પુરાણ મદા વિદ્યાઓ મુકેા ઉંચી છજલીએ હાલ,
કલમ વોણુ ને એવી મોહિનીમાં પડવાનો નર્થો આ કાલ,

બાલક મહારાં. ૮

જંગી સંચા જગજ્યાપારો તહમે ન હજી ખેડી શકેશો,-
ગર્જુ તહમારું વિચારશો કે આંખ મીંચી શેકટ મથશે ?

બાલક મહારાં. ૧૦

દિન પલટયો પલટી ધટી પલટી હલ્ય કમાન,
ધડપણ જઈ જોળન ચૂડે રંગે રંગે મસ્તાન;

ઝડપતું જોળન કાર્ય મદાન. ઘ૦ ૧૮

જોળનઝરી નરગ્નિઓ ઉજાતિપથ ઉજાગન્ત,
શુદ્ધિ હૃદય ચારિત્ર્યના વિજયદેન ફરકન્ત;

ધુધવતી હર્ષ ગભીર મહન્ત. ઘ૦ ૨૧

અસલ કુલવત આપણું એ જોળન, એ પન્થ,
રાજયોગ એ, આર્ષદોષ એ, ફરી કરો જીવન્ત;

નવો મંગલ યુગ વર્તાવન્ત. ઘ૦ ૨૪

અનાર્થ નરપશુ અસંખ્ય ટોળાં પવિત્ર સ્પર્શે ઉદ્ધાર્યા;
બાલક મ્હારાં. ૨૪

૫

નરહૃદયે સુર ને દાનવનાં સૈન્ય ઉભય વસતાં સાથે;
દાનવસૈન્ય દણી સુર પોષી પૌરુષજ્યોતિ ધરી માથે,
બાલક મ્હારાં. ૨૬

એક જ્યોતિના બની ઉપાસક બોધક ધસ્યા નિડર જગમાં,
ખાળો શક્યું નહિ કોઈ એમને, -વધાવતા સઉકો પગલાં।
બાલક મ્હારાં. ૨૮

મ્હને સુકાવી પશુ અનાર્થ વિધિનો તમ ઘોર અધમોંથી,
ધર્યા સુકા'વા ખડ અન્ન, અટક્યા કેવલ જ્યાં ધરા ખુરી।
બાલક મ્હારાં. ૩૦

૬

અમિત યયા, કંઈ સોઈ ધસાયું, તિમરજૂથ લાં આખું ચઢી,
મદ્યા બહુ, અર્ધું બેસાળું, ઉપર આજી નિજ કરી ખરી,
બાલક મ્હારાં. ૩૨

પણ એ અર્ધાં આર્પ રજપુતો પુરા આર્પ જ્યાં યયા નહીં,
વળી તિમિરદલ ઉતર્યું લાં તો, આજી ત્રુટ્યું, ગઈ જ્યોતિ શખી।
બાલક મ્હારાં. ૩૪

એક જ્યોતિ પ્રકટાવો પાછી, એ પૌરુષ વર્તાવો ફરી,
કુદરતપ્રીત ફરી આદરતાં નવીન યુગ ઉગશે જલ્દી;
બાલક મ્હારાં. ૩૬

અને વળી એ વિઘ્નાઓ એ કલા અને એ વ્યાપારો,
કાલાતીત, જમે તે કાલે, શક્તિ છતાં, કરવા વારો,
બાલક મહારાં. ૧૨

૧૩

પેટપુરું મળતું નથી લભને, બાળ લભારાં સુકાં તને,
જીવાન કરતા ધરડે વદને, જિયો ન જાણે જોળનને,
બાલક મહારાં. ૧૪

મહારામ ને દુષ્કાયાએ નવો કર વર્ણો વર્તાવ્યો,
દિવસ દિવસથી બારિક આવે, કલિયુગ ફરે પુત્યો કાવ્યો,
બાલક મહારાં. ૧૬

કુદરત ને માનવની જોડી એકમેકથી દસે પુલે,
ચક્રા જોડી એ જ ખરી છે, વિયોગથી કરમાય ઝુરે,
બાલક મહારાં. ૧૮

૪

પુરાણ પૂર્વજ હતા લભારા વનવાસી, કૃષિ કરનારા,
ટોર ઉપર મમતા ધરનારા, કંઠજી નિયમમાં પળનારા,
બાલક મહારાં. ૨૦

દેશ હસા, બહુ રાજ્યો સ્થાપ્યાં, -ધર્મ કળા ને વ્યાપાર,
શાસન દિલસુધી દુનર નીતિ, કહો ન શું ઉતર્ણ પાર !
બાલક મહારાં. ૨૨

જગજ બેઠાં, મથુઓ રાત્રી પાળ્યાં કઈ કઈને માયાં,

શહેરો ને શહેરી રાગો ને કંતાએલાં શહેરી તન,
 હુંકાં છવન, નિર્ભલ કલુષિત સિધિલખીંચારાં શહેરી મન,

બાલક મહારાં: ૫૦

શહેરી ગરીબી, શહેરી સુસ્તી, બ્યર્થ શહેરતણી ગંગાળ,
 શહેરી પાપો, શહેરી છુઠાણાં, શહેરતણા કસહો કેગાળ,

બાલક મહારાં: ૫૨

એ સૌ આવરણોને તોડો, એ માયાને પરી કરો,
 હિત ને હિતનાં સાધન શાશ્વત સ્વચ્છ લોચને હરે ધરો,

બાલક મહારાં: ૫૪

૬૦

વનો વસાવો, ખેડો ખેતર, રચો વાડિયો, પશુ પાળો,
 ખાતર ખીજ ઋતુ ચારા ધરતીના ભેદ પુરા ન્હાળો,

બાલક મહારાં: ૫૬

નદિયો સાંધો, કૂપો તાળો, સમુદ્ર વારિ મિષ્ટ કરો,
 જલમાં રચલ, સ્થલમાં જલ આણો, કુદરત નાચી મિત્ર કરો,

બાલક મહારાં: ૫૮

નીકો ખેડો, બન્ધો બાંધો, આગ વીજ ને રસાયનો,
 ખનિજ સૃષ્ટિ વળી વાયુચક્રને અધીન કરો ખપમાં આણો,

બાલક મહારાં: ૬૦

હુકાળ ઉપરાગિપર આવે છાશો નહિ તેથી જ જરા,
મહારા બાલક, તમ મારે છે મુજ ધાવણના અખુટ ઝરા ।

બાલક મહારા. ૩૮

પશુ અક્લ નવાળા તે આપો, મુજ બાલક તે તે જ ખરા,
બિન અક્લવાળા તે મહારા અણુમાનીતા પુત્ર ડ્યો,

બાલક મહારા. ૪૦

સમય વિચારો, સમય સુધારો, સમય રિશે સાવધ વર્તો,
'ઉત્તમ બેલી' શ્રવ ત્હમારુ પુરાણ પાણુ ઉદે ધરો,

બાલક મહારા. ૪૨

નવે ખડતી દેવીઓમા છાછાએ હું પ્રથમ ધડી,
સૌના બચપણની હું સાક્ષી, મુજ બચપણમાં હું જ છડી,

બાલક મહારા. ૪૪

ભૂતકાલ પૂરા મ્હે દાઠો, બવિખમા મુજ નજર તોણી,
માટે ઠહું છું ચેતો, ચેતો, સાવધ બનો સમય જાણી,

બાલક મહારા. ૪૬

કાપિ તણી સખ્યાથી જોજો ફાકટ ગર્વ ન ધરશે, બાળ,
મ્હને નવત્સી પરવત્સીથી કરશે મા આખર બેઠાલ,

બાલક મહારા. ૪૮

શહેરો ને શહેરી રાગો ને કંતાએલાં શહેરી તન,
હુંકાં જીવન, નિર્જલ કુકુપિત શિયિલખીંચારાં શહેરી મન,

બાલક મહારાં. ૫૦

શહેરી ગરીબી, શહેરી સુસ્તી, બ્યર્થ શહેરતણી જંગળ,
શહેરી પાપો, શહેરી જુઠાણાં, શહેરતણા કલહે કંગાળ,

બાલક મહારાં. ૫૨

એ સૌ આવરણોને તોડો, એ માવાને પરી કરો,
હિત ને હિતનાં સાધન સાધત સ્વચ્છ લોચને હિરે ધરો,

બાલક મહારાં. ૫૪

૧૦

વનો વસાવો, ખેડો ખેતર, રચો વાડિયો, પશુ પાળો,
ખાતર ખીજ મંડુ ચારા ધરતીના ભેદ પુરા ન્હાળો,

બાલક મહારાં. ૫૬

નદિયો સંધિ, કૂપો ગાળો, સમુદ્ર વારિ મિષ્ટ કરો,
જલમાં સ્વચ્છ, સ્વચ્છમાં જલ આણો, કુદરત નાશી મિત્ર કરો,

બાલક મહારાં. ૫૮

નીકો ખેડો, જન્ધો ખાધો, આગ વીજ ને રસાયનો,
ખનિજ સૃષ્ટિ વળી વાયુચક્રને અધીન કરી ખપમાં આણો,

બાલક મહારાં. ૬૦

એ વનવાસ વિશે ઠાઠરતા દૂધમઠ તહમારા બાળ,
નહીં વ્યાપ્રતી હકશે પાછાં, નહીં એમને જાણશે વ્યાજ,

બાવક મ્હારાં. ૧૨

ઘાઘ કુદી એ હસશે સામાં, નદીપૂર તરી ડિનરને,
ખરે બપોરે જોજન ખેતર લણી કણસવા દગ રચશે,

બાવક મ્હારાં ૧૪

જોખનપૂગ વિરો એ આપોં નિરખી જગ વિશ્મિત બનશે,
બરમ ધરી કલિયુગ આ ખડે, નવીન યુગ વર્તી રહેને,

બાવક મ્હારા ૧૬

૧૨

એ ખેતીના વિરામકાચે, રાતે ઉદુમણુ નીરખતા,
દિવમે કુદરતલીલા ખીતા, દોર લ્યદા વિખરે ચરતા,

બાવક મ્હારાં ૧૮

વદ નીનિ ને કલા યુગણો ધર્મ કિલ્લતુરી વિરો લ્યદા,
તકોગોવા દોડી રહેને, ઉપનિષદો અક્ષરશે હાં,

બાવક મ્હારાં. ૭૦

ઋષિઓ દૃષ્ટાઓ અવતારો, પૌરુષ, જય, આત્મા સ્વાયત,
ગ્રહ ધને એ વનવામે સૌ સાત્વિક બરકત ઈશ્વરદત,

બાવક મ્હારાં. ૭૨

મૈયાની સેવા.

વસન્તતિલકા-રે બન્ધુઓ નવ પ્રકાર વધાવનારા,
 મુવાતણા પ્રગલ્ભ હેન વિશે તણુારા,
 મૈયાનો જન્મતિ-ઉષા લલકારનારા,
 સેવા જ એક જનની તણી વાંછનારા:
 સેવા પડી શતસદસ જ ડાટિફાટિ,
 જ્યાંજ્યાં જુઓ જનનોસેવ અસંખ્ય ત્યાંત્યાં:
 રે બન્ધુઓ, તદપિ હેન વિશે તણુાઇ,
 ના જિજ્ઞેષા, કુદો પડે નહિ, ધીર ધારો.
 છે જંગ સૌ મરદને પ્રિય સર્વ કાલ,
 ને છે જસલ જનની-દુખની જ ઝાળ:
 રે બન્ધુઓ તદપિ યોવનમાં તણુાઈ,
 ના જિજ્ઞેષા, કુદો પડે નહિ, ધીર ધારો. ૧૨

ના જંગ આ કુદો કુદી પડતા નરોના,
 ના છતલાલ અહો આધિજિયાં ક્યારી;
 વીલા જ તે સમય ભેદરની કિયાના,
 તે દાનસોર્યયુગ, લાઇ, વીલા જ વીલા.
 મૈયામઠી પુનરપિ અજવાળનારા,
 આ કાલના પરમ મંત્ર અતીવ ન્યારા: ૧૮

છે જગ સાત્તિવદ બધો પ્રકટાવવાનો,
 ચાગિય સૌમ્ય વ્રત સાધુ ખિલાવવાનો,
 રે બન્ધુઓ, પ્રિય મ્હને તમ ઉર્મિઓ સૌ,
 મેવાતૃપા તમ તણી નિરખી હુ રાચુ,
 સન્યાસવૃત્તિ તમ ભેષ પમે પડુ પુ,
 ને જ્ઞાન ધેર્ય વિકસે તમ, એ ચદુ પુ.
 રે બન્ધુઓ, કુદો પડો નહિ, ધીર ધારો,
 ને 'ફૂલ, ફૂલ, ઠઈ ફૂલ જ !' એ લખારો.
 છાડો - ભુઓ નહિ સુ જ્ઞાનવિદીન ફૂલો.
 સર્વે અનર્થ દુખ દેવ-પગમ્પરાઓ ! ૨૮

મૈયાતણા તનુજ સર્વ સમાન બન્ધુ,
 એ સૌ તણાં પગમ શ્રેય વિશુદ્ધ શ્રેય
 તે તેજ એક નિજ જીવન પ્રજ્ઞતિનું,
 પૂરુ પવિત્ર પ્રિય સાન્ત સગમ લક્ષ્ય
 એ બીજમત, પ્રિય બન્ધુ, ઉરે ઉતારો,
 એ ન્યાય, એ પરમ સત્યજ, એ જ મેવા
 નિજૃતિ એ, વરદ સ્વાર્થ-પ્રતીતિ મે એ.
 ચારિત્ર્ય એ મમ રચી રીઝવોજ મૈયા. ૩૬

પ્રિન્સ આફ્રે વેલ્સને આવકાર.

વસંતતિલકા-આવેા લવિધ્યનૃપ, હિન્દતટે પધારે,
આ ભાવસ્તિગ્ધ જનતા-ઊર-તખ્ત મહાદોઃ
આ દીન દીન મદુલી મદોં પાપ પાડો,
આ રાંઠડે વદન નેત્ર-મયૂખ માંડો.

જેશે અહીં સુજનતા નવોં ને પુરાણી,
પ્રાકૃપત્રિમોદધિનોં સન્ધિ ચલી યવાનીઃ
આ ક્ષેત્ર છર્ણુ જનતાનું રસાળ યાતું,
જેશે નવાં પ્રખલ ખીજ વડે વવાતું.

બાશાતણા ગગનમાં ઉડિયે વિલાસે,
ને શીખિયે ફરજ ભૂમિનોં એ પ્રકાશેઃ
એ આશ ને ફરજ તન્ત્રો વડે વણાએ,
કીર્તિપટે તમ સુનામ, પ્રભુ કૃપા જો ! ૧૨

સખા મહારા, સખી મહારી.

અઝવ-ગયાં વપોં જીવાનીનાં,

જુડી આસા ગુમાનીનાં,

અનર્ગલ જોય ફાનીનાં,

સખા મહારા, સખી મહારી. ૪

ગયાં નિજ ભાવ ભજવીને,

સદાનો પણ ઝણી કરીને,

ગયાં જે બેટમાં દધને,

સખા મહારા, સખી મહારી. ૮

નદી તમ્ જહાલની ઉડી,

કુટી ઝીણી, કુદી, દોડી,

વળી વચમાં ગઈ જૂડી,

સખા મહારા, સખી મહારી. ૧૨

વહે દાવાં ઈં વિસ્તારે,

ત રણ કે મીઠમ ભવ ધારે;

અવર્ણુમાંદિ પણ દારે,

સખા મહારા, સખી મહારી. ૧૬

રહ્યાં વર્ષોજ મરદાની,
 જને કર્તવ્ય તો જાણી,
 મધે જ્યાં સાધવા ગાની,

સખા મહારા, સખી મહારી. ૨૦

તહમારા જહાજમાં તરતો,
 પ્રેમુ સમ્ભારોં આચરતો,
 નયી હું ભાવિથી ડરતો,

સખા મહારા, સખી મહારી. ૨૪

સાથી ઓ મહારા.

અંબની ગીત—રુમઝુમ ઝરણાં સાથે નીકળ્યાં,
હસતાં નાદ કરતાં રસળ્યાં,
ડગલે ડગલે ટળતાં આગળ,

સાથી ઓ મહારા ! ૪

અંજ ધરા નત ઉત્તન કરતી,
પાછે પગ, ખીલો પાથરતી,
લળી લળી આકર્ષો ગઈ આગળ,

સાથી ઓ મહારા ! ૮

હૃદય ગમીર વિશાલ યયાં ન્યાં,
દષ્ટિ તણે વિસ્તાર વધ્યો લાં,
મૂલ વિમલતા ગઈ પલુ સ્હોં લાં

સાથી ઓ મહારા ! ૧૨

તે પછો સંગમ. પ્રવૃલ કેવો !
ભાવિ કે સૃષ્ટિક્રમ નેવો !
કે એ ઈશ્વરપ્રસાદ કહેવો !—

સાથી ઓ મહારા ! ૧૬

અને હવે ?—ઉત્તર ગિયરજો !
ગત જીવન ધડિ તો ઉર ધરજો !
ભલે પછી ઇચ્છા અનુસરજો,

સાથી ઓ મહારા ! ૨૦

વધો ખેડો ને સફર, મરદાની નાવો !

વિષમ હસ્થિત—

શાન્ત બંદર વિશે જો સ્થિર નાવસાહેલી ઉભી,
પણુ વાયુ ગળ્યો રાત્રિમાં, વાતો રહ્યો રાત્રિ બધી;
તિમિરમાં પડ્યે જતાં સાહેલિયો એ મન લહે
સાથે જ જાણ્યો ઉણય, એક જ ભિન્ન અમ નીચે વહે.

પણુ દિનોદય યામ ત્યાં,

નહિ એકમેક જણાય ત્યાં,

કઈ યોજનો સાહેલિયોની મધ્યમાં લખાય ત્યાં. ૬

એ જ માફક—પણુ કયા સ્નેહી સુગલ આત્માતણી
કથવી જ શાને, અતિ પુરાતન દિલોળની જેમની
સ્વરૂપ કાલતણા વિયોગ પછી મળ્યા એ જ્યાહરે
એ એ ઉડી ગયલી જ જાણી સ્તબ્ધ હૃદયે ત્યાહરે !

તિમિરમાં સ્ફુટ વિસ્તર્યાં,

કઈ સિન્ધુઓ તિમિરે તપ્યાં,

એ તિમિર બેઠાર્તા પ્રકાશે નેત્રવિષ પીતા કપ્યાં ! ૧૨

દોષ નહિ એકે તણે એ, અગર ધર્મિત પણ નહીં,
 રે કટપનામાં પણ નહીં જે આતું બની આવે સહી !
 વળતું પાછું બ્યર્થ કેતું ! વધી, ખેડો ને સહર
 મરદાની નાવો ! ન્યોતિમાં, વળી જે દીસે છે તિમિર

તે ચિથે, બવયાનમાં,

સુખ સાન્તિ ઘેર પુજાનમાં,

ઉમુવ અનન્યજઃ રહો, નાવો, અડગ એના ધ્યાનમાં. ૧૮

રે મરુત, રે સિન્ધુઓ, સયોગ એ જૂના તણી
 ફરિયા તુમારે ઉર વિચાજે કદિ દુવે ના'વે ધરી.
 તદપિ એ બિ આમનાવો એક બંદર વાંછતાં,
 વિચરે બસે જૂદી દિશા, પણ એક લક્ષ્યજ સાધતાં.

તરી તરી બવસામરે,

સંકેશી સ્કંડ ન્યાં નાંગરે,

રે મરુતસિન્ધુશાપિ, મેળવ ત્યાં ઉભય તું આખરે ! ૨૪

ભવસાગર.

સવૈયા-

મિત્રગુરો, તું ગમેા હુખી, નહિ ભવસાગર આ તરી શકયો,
કુખતાં સુધી નિજ પોતતણી પણ ઝળક કઈકઈ દાખો શકયો;
આબ્યો અમૃતકુમ્ભ ભરી પણ બાહુબલ કુળબુંદ નહો;
માયાસોઢ વિશે કર મૂલ્યા, સિન્ધુલવણ ધસી આબ્યું મહો;
ગયું વધ-તું, ભાર વધ્યો, કરેસ્નાયુ તુટ-તાં કુમ્ભ કુટયો,
ક્યાં એ કુંભ, ક્યાં એ અમૃત? ક્ષારસમુદ્ર જ આ ઉલટયો! ૬

ના, ના, છે અદ્ધાંડ વિશે સર્વત્ર રહ્યું ઝળકી મસરી,
સભ્ય પ્રસવતું, ધી ઉદરતું, ભર્ગ ઉપાસ્ય અતર્ક્યબલીઃ
સ્મર્યાનની ઝાળોથી શાને મુગ્ધ બનો એ બુલનાં બાળ,
—ભજતાં એ, અંતર્દગ ખુલતાં, ભુઓ સ્વસ્થ આ માયાગ્રસઃ
શ્વપુત્રી ગૌરવ તો ભેશા, કે એ જીવન કરી નેક,
સજ્જીવન ભવમાં જોવાતાં કરીથી અર્પી પૂરે કાઠ. ૧૨

મિત્રગુરો, તું ગમેા ન હુખી, સુધાકુમ્ભ તુજ કુટયો નથી,—
ક્ષાર ભરાયો તે જેરવવા આશ લેશ પણ બ્યાં ન ટકી,
ભારે શ્રી સત્યિતની લીલા દિતસાધક ઉન્નવલ વિલસી,
જોડા ભવ જોડા જીવનનું સૂન્ય પ્રકટ કરતી ઝળકીઃ
એ પર શાન્તિ વિશે એ કુમ્ભ સુધા એ કઈક સમય દરશે,
પ્રકટ થશે વર્ણો, ખુટતું બલ મેળવશે, આખર તરી જશે. ૧૮

વિરહ.

૧ સહેવા અશક્તિ.

શિખરિણી-ભુરે, પૂછું મુંદું, નથી નથી જ સક્રિય સમજવાઃ
 પ્રભો, અદા પૂરી અકલિત વ્યવસ્થા મેં સ્તવવાઃ
 સરે શું રોવાપી? પ્રકટ રડવું મેં ન પડતું;
 રુવે ન્હાનાં, તેનું સમન મુજ કર્તવ્ય જ હતું;
 અને તો મેં બ્યારે સિસિર રજની આ દરો જતી,
 દવા મેં પોતાના ત્વસનમદો બ્યારે સમો જતી,
 અને આછા ઊંચી ઘુનિ નિજ સહે મૂર્છિત થતી,
 પ્રભો, ત્યારે મેં ના કુદસ્ત હરે આ પ્રભવતી.

સોનો-હે ઉર-ધારણદાર, રોજ કે રોજ નહોં ?
 રે આ બેતાં વાર, ઇચ્છા મુજ આપી રહી. ૧૦

૨ ઝેરસુધા.

શિખરિણી—હમે આપો છો તે બહુ બહુ થયાં ઝોસડ હવે;
 ન એ ડુંચે ફાળ્યાં; દિન દિન વધુ બ્યાધિ પજવે.
 અરે આ મુઠ કાયા દરદગય પાડી મધ બધી,
 હમે ત્યાસી માસે,—સહન કરતું રહેા ક્યહિં સુધી !
 હવે તો ઝોઝાલા, જસ મુરજી ગોળી છૂત વટી,
 ગમે તે કેં બ્યાપી ઝટ દરદયા ઘો કરો છુટી.
 અરે આપો એવી નિંદર મધુરી ને સ્મિતભરી,
 સરી કે તેમાં હું ડબકે કુળેો જાઉં જીવન તરી !

સોરઠો—રે મુજ મસ્તકર્મોડ, પચ્ચીચી મ્હાત્યા પુરી,
 પૂરો છેલ્લો કેડ, ઝેરસુધા રડો ગળે. ૨૦

૩ અર્ધોષ્ણિ.

શિખરિણી-મ્હને ર્મ્હનેદો કે કટમખટવાની ન ફિકરો,
 ત્હમે મ્હારે માથે કદિય પડવા એ નથી દોષી:
 ત્હમારી રેટુ ચે સિયુસમ જ આખો ભવ હતી,
 ધરે છેલ્લે આસે ચિયુસકન એકે ન ગુરુને.
 પરન્તુ એા મ્હારા કંઠલુકુમળા પ્રીતમ, ત્હમે
 ધરો છા જે છાતી જહિર જનતે ધીર નરની,
 ત્હમારી જે ખ્યાતિ જડ અનુભવી સાણુપણની,
 અરે એ તો છે કવળ કમાની હાલ ઉપલી.
 ત્હમે ડો'ને ડો'દો ઉરભિતર ખુશ્ખુ નથી ક્યું,
 દો'ડુ જાણ્યું એ એકલદો' તમ હાસી મુરખોએ;
 અરે એ તો માવો મુદુલ રસભીતો અનુપમ,
 નહો એ એકાકી જીવન જીરવે પ્રેમ વિકાંન. ૩૨
 અહા આશા મોટી હક પણ અનેરો મુજ વડો,
 સુખપ્રેમેલેકે ભોંજીવો ભોંજીવી હાલ ઉપલી,
 અને એ લાગળું ભિતર કુળું ખોલી ખોલવોને,
 સખા, ત્હારું હૈયું દિલસ કરવા એક સરખું !
 અરેરે, હું મૂર્ખો, સમજું નહિ વેળાસર બધું,
 અને જાણ્યું ત્યાં તો અવધ ચપ પૂરી જ સધળી.

સોસઠો-રે જગજીવન તાલ, અહકચરો આ લાવ કરો !

ને આ ભુદિ-મલાલ ધરથી કાં નહિ મોકલ્યું ! ૪૦

૪ જવાબ.

શિખરિણી—અરે થેલિ, ખાલી વિકલ મનની એ છ લહરી,
 હુધી વ્યાધિપૂરે, ઉપર ઘુટતી આધિ-અકરી.
 પ્રભુની પત્રાણી જર્મી રહી અતૂંતિ ન ધરવી,
 મહાયાત્રા માંડી નજર વર્ણો પાછી ન કરવી.
 મહાસ્થાં પચ્ચીશી સુખદુખ વિશે રંગરસથી,
 રતિભક્તિ કીધી ઉભય મળ્યો ઉદાસ મધુરી;
 અને આપણુ બેનું વધતું જતું અદૈતજ લહુ,
 બધી રીતે છત્યાં સફલ સહયર્થા અનુભવી.

સારંગી—બ્રમણા છડિા વ્યર્થ, પચ્ચીશી મહાસ્થાં પુરી,
 સર્પો જ ભવના અર્થ, ભવેદારે હુરિ નહોતરે. ૫૦

૫ છેડકી યાચના.

સિખરિણી-ખરું બાલા, સર્વે, પશુ મુજ ઉરે આચપ બુદો,
 કદ તે સી રીતે, સુઝતું નયો, મૂઝાઉં અનિસે,
 વળી મ્યારે વાચા પશુ અટકશે એ નવ લટું,
 કદ બામું કુદયું: પુરું મધુરું દેખે, પ્રિયતમ.
 હવે ચાકી બાલા, મુજ રવિ ખરે તારક સમે, ૫૫

#

x

#

#

૬ આરતી.

પૃથ્વી-(વહે નયન દોડતાં અરણ્ય હોય શું પ્રાવૃષે, ૬૭
 પુટે રુધિર જોષથી દસનધાર પેશી જતાં;
 ન તો ય સમવાય આ હૃદયભંગના તાટકા,
 તુટે વહન શાસનાં, કયમ વહેજ વાયા લકાં.
 મનો, સમય સ્વાર્થજન્ય ઉરશોક-તોફાનને,
 -કરું સ્વજનની ઉમંગભર યોગ્ય આરાતિકા !)
 પ્રિયે, મનુજ-યોનિથી ચ્હડી ઉદાર દેવી બન્યાં,
 નમોસ્તુ ત્હમને,—અરે નયન, રોતું જાંડા જરા.
 પ્રિયે, સહસ્રરી હતાં, પચનખલ સિખ્યા હતાં,
 ઉદોર્મિરત સેવિકા, પદ પડેજ જાયા હતાં,
 તથાપિ સુકુમાર સુન્દર કુલીન હે વસ્ત્રરી,
 બન્યાં મુણ્મયે જ આ પશુતણાં ત્હમે તો ગુરુ. ૭૮

બહો, કરું શો રીત હું કવન એ ગુણાવનાં,
 ખરી નમનતાઈદરી અનિવાર્ય મોટાઈનાં,
 ખરા જ નવનીતની અજિત વજ્રમયતાતણાં,
 ખરી રતિતણા મદાન્ધ જનના વશીકરનાં !
 રમરે ભયપણે લાણ્યો, અજળ વાત રૂપે લલ્હું,
 -હલે વન મળવતો મૃગ મુળવતો ડેસરી:
 સુકામલ શુચિસ્મિતા પ્રભુપદોચના પાસ એ

(ભુક્ષી પ્રકૃતિ) દારૂ રે રમતિયાજ સાથી બને !
 પચીસ વરમોતજો અજાજ સાથ એ આપજો-
 નિદાણું જીવનદાં અહીં યજો હું એક-આરમ્ભને
 મદને પણ દોસે જ એ અદ્ભુતસેવ રેખા ભયો.
 અને અગર દરવ તેજ જીવતો હું દક્ષા સ્વયં, ૯૦
 તથાપિ નહિ એજખ્યુ મુજયો જાવ મુજ ભૂત એ

સ્મરે રજનિઓ સર્પિ, યુગ સમાન એ આગવી-
 જ્યહાં તુજ સુધારણા જ મુજ એક ચિન્તા હતી
 જ્યહાં પતિ-અભેદ-શુદ્ધિ પતિ-દેવ શુદ્ધિ રતા
 હતી તુજ સુધારણા જ તુજ એક ચિન્તા વડી:
 અહો અતલ મોહ એ! અહલે વ્યર્થ પીડા ત્હનો-
 ખરી જરૂર તો જ્યહાં મુજ સુધારણાની હતી.
 ક્રુતો ક્રુતસે રસન્ત તિજ રૂપદ્ધેરો વિશે.-
 બપે અતિતજો, સદા જ ઉડતો અસીમા ભણી
 નહીં જલ શું જૂ પડે મધુર તાશું બહેતું સદા ? ૧૦૦
 નહીં જલ શું વર્ષતું અમિત ધાર આકાશથી ?
 નહીં છટ નહીં ! ભલે સલિલ એહ પીતા ખોળ,
 હું તો અવર-દિવ્ય હું !-મુજ તથા અનેરી ખરે
 છોપે ક્રુત મેઘપુનશિખરે શિખાઆબસી ! ૧૦૪

વંશસ્થ- અને તહમે દેવિ, તહમારું રૂપ તે
 કમહાં, કમહાં રૂપ તહમારું આજનું!
 કહે છે આત્મા ન વધે નહીં ઘટે,
 વસન્તતિલકા-આત્માવિકાસ તમ શો દુત સૌમ્ય દીકો!
 શિખરિણી-પ્રભુે ॥ કાવેરી રમતી કપિદેવાલય કને,
 અહીં છે આરેવા, -ઉદ્ધિભરતી મિષ્ટ કરતી:
 હતાં કાવેરી શાં પ્રથમ વરસોમાં મુજ તહમે,
 મયાં છોજી રેવા સમયપરિપાકે પ્રિયતમે. ૧૧૨

પૃષ્ઠી-અસંખ્ય રમરણો સ્ફુરે પર્વોશ વર્વનાં સામટાં,
 કઈ પ્રભુપ્રભોક્તિકો, કઈ સહિષ્ણુતા-કીર્તિકો,
 કઈ ધમક રોપની, કઈ અતાગતા રેકની,
 કઈ તપવડાઇ, બોમ કઈ આત્મભોગો નર્પાં;
 વિલગ્નિ કઈ ફસણાં મધુર શાં પરીણામમાં,
 ખોલે વિરમતાં યથા દિવસ ચૈત્રની ચન્દ્રિકા!
 સ્ફુરે રમરણુ સર્વથી અધિક માંદગીઓતણાં,
 તહમારી વળી માહરી-અહહ, શો વિપમસેક આ! ૧૨૦
 કરાલ દુખ જે અસહ્ય દુખ દેખવાં આત્મનાં,
 પરંતુ ભળતાં મહીં સુખ અવર્ણ્ય પશુ દેહવાં!
 અને વિકલ દેહ, શાં જગત બાહ્ય નહાસે પરં,

દુપાદુપ મુઠ્ઠી વળી સ્થિર બને અહં માફડું;
 જુએ નયન આમનેજ, ઉર સ્નેહ-ટેકા ચહે,
 થવા સ્વજનને ખરે સ્વજન શ્રેષ્ઠ સધિ મળે,
 અદ્દા, તન તળાંસર્વા, સિર દબાવવાં એ મોઢાં,
 બળે ઉભય શાસ ન્યાં, અબલ દીન બે જીવ ન્યાં,
 જુદાઈ કેંપ ઝાળિયાં બુઘોં અનન્ય આત્મા બને.

વલો વખત

હાથ!-જે અખુટ બાસલો આસમાં ૧૪૦
 ખુટ્યો ખુટલ !

હાથ!-જે કરે હવે સદા ટેકવા,
 ઉદાર ઉર-કામિયાબર દુખે સુખો સર્જવા,
 પવિત્ર દગ-વેદિ એક મુજ જે વીંસામે જળે,
 વસે અવર ફેહ તે પ મુજ જીવને જીવ જે,
 હરાય અહ ! તે ધડી દિવસ પાંચ પન્દર મહી.
 (મિત્રો, પુરુષ છુ બસે અગ્રણ્ય-દુર્ગુણોયે બપો,
 ન એક અરિયે ચોંધા -ન ઠદિ ઓસરુ પીરુયે !)
 પ્રિયે, નવ રડો, જુઓ જસનરોધ સ્હેવાય ના;
 મતોજ લવ પૂર્ણ સાં ન ધટતી તથા ભાવિની.

જુઓ, ઘટઘટે લાવો અણ અણ વિશે ચોદિશે, ૧૪૦
 તહમે, હુ, શિશુઓ મહો, સકલ શ્રવ લધુ ને મહા,
 નદી ઉદધિ પર્વતે, નગર ગામ વેરાનમાં,
 મહે રવિ નિહારિકા, નભવિતાન સ્વર્ગગમા,
 પોંએ પપ અદુષ્ણુ કુસુમ માતખોળે લહા,
 ઝુટી અવનિ ધગધગન્ત ઉલરાય લાઘ્વા ત્પહા,
 વસે સમરમે, તણે તનુયો અબ્યતમ અબ્યમાં,
 અસગ । નિરહ । અનન્ય । પરમાત્મ । નામે નર્પા ।
 જુઓ અગર કોઈ ક્યાહિ સુખ-તેજ શોભા રતિ,
 લહે અગર કોઈ ક્યાહિ છૈવન્તેમ-અન્તા-ગતિ,—
 લહે સકલ ત્રસતેજ મક્ત તે, વૃથા અન્યથા, ૧૫૦
 ઘટે રક્ત એતણા પ્રણુપ ખ્યાન-સેવા કથા.
 નમેસ્તુ તહમને સખિ, તમ વિશે રહ્યા એહને,
 મહને પ્રણુમણુજ તો મુજ વિશે નમે એહને
 વિદાય સખિ હ્યો દિયો, ખટક ખોટી ચિન્તા બધી,
 શિવામિ, શિવ સોત પાત, શિવદિષ્ટ શ્રવનનિધિ. ૧૫૫

૭ છવતું મોત.

પૃથ્વી.—સખે, ઉર ચથેલ એક ચમ વજ-ધાએ દિધા
 કરી, ચકલ એકને ફગવતો ન દગ જાય જ્યાં.
 રહ્યું ચકલ તે ચ તે મુજતું તન્નુ તન્નુ વિશે,
 વહે વખત કારમો ચમકમિથ મૂર્છામહી.
 વહે વખતઃ પ્રાકતન-સ્મરણ-સૂર જાગે, વધ,
 ખીંદે, ઉર નિમંત્રતા અચુક એક ત્હારાબણી.
 તું યે મનુજ બાપડું સહજ ધર્મ પ્રીછતું જે,
 તથાઈ અહીં તે ચકી સદય આર્ત આજ્યા કરે. ૧૬૪
 બહુ પુજ હજો સદા,—દુખસમુદના દીપ હે,
 સુશીતલ સુખાય પદ સજતોજ દુર્વાતણા,
 અનેક ઝાણુ બંકિમાં વહન ખાસ રેલાવતો,
 મ્હને વિરમવા, મ્હને રુઝવવા, મ્હને ઠારવા,
 નવા ઉજમથી મ્હને ફરિ મ્હડાવવા ચૌવને.

સખે, વિરમ. બન્ધુતા પ્રકટી જે મુઠે ફટતાં,
 ટકે તન ટકે જ્યહાં લગણુ સાં લગી આપણી.
 વડીલ મુજ તાહરાં, તુજ વળી યયાં માહરાં,
 તથેવ શિશુ બેયનાં ઉભયનાં રહેજો બની.
 વળી હિત વિશેષ મર્ત્ય જગમાંહિ જે જે કઈ
 મળે ક્ષણિક, વા સવાક્ષણિક,—તે હજી તાહરાં ।
 શું કામ ચમકે, સખે ? ફક્ત દાખવું છું ત્હને
 પટાન્તર વિમુક્તા, ધર્મે તુજ જેહ જોવા તજોઃ
 સોશ્લો-મેાત, શ્રવતું મેાત, બેમાં વધુ વસમું કરું,
 એ જ્ઞાનાભિન્યેાત ચક્રી જામે ઉમર્વા સખી । ૧૭૮

૮ ઘુતિકણી.

પૃથ્વી-પ્રભો, ગાઢ રહી સદા તદપિ વ્યસ્ત જહાંકમાં,
 રહી ઘુતિકણી વળા વિમલ પડ-ઉડાણમાં.
 રહી ઘુતિકણી સળે વદન વ્યસ્ત જહાંકથી,
 જુએ મુજ બણી ધણી વખત લોચનો માડતી
 ઉઠે ઘુતિકણી યદી કવચિત શબ્દજાયા વળી
 ઉઠે વદન સૂર એ અસતરૂપ માગે થયા,
 તહીં રૂકત સ્વપ્નમાં, વિજન માદિ, ઐકામ્યમાં,
 નહીં રૂકત યાકમાં, વિપદમાં, ઉરગ્ધાનિમાં,
 અકારણ ઉઠે શમે, સ્થલ ભધે, દયા સર્વમાં,
 બમે મુજ સહે સદા ય, મુજ દેહજાયાસમાં.

નથી વદન એ નથી રટણ એ રહ્યાં સ્થૂલમાં,
 સહે નયને શ્રોતે સ્થૂલ ક્ષયમ સૂક્ષ્મ કુમવાજ એ ?
 સહે, નવ સહે બને ઘુતિકણી જગે સર્વદા !
 બને વિમલ વિમલ વિમલ નયન શ્રોત ઉર પડ આ. ૧૯૨

ચોટી.

૫૬-

દુનિયા આ છે ફાની, અરેરે ! દુનિયા આ છે ફાની. ધ્રુવ.

નાજીક ચંચળ મંદુરી બાળા, હેતપૂતળી રમતી,
ધરનું રિમત, ઉરકેરી ત્હાડક, સદા ય સૌને નમતી,

—અરેરે ! દુ. ૨

લાડ વિશે ઉછરી, પછુ જન્મી સૂક્ષ્મ જ ભોગી આપે,
વિઘાકણથી જ્ઞાન નિર્મળું લલિયું મતિપ્રતાપે,

—અરેરે ! દુ. ૪

કુટડી રાખા, મોહન કીડી, અલ્પ બોલ મુદુ કેવા !
પરપીડા પેખી પેતાની, —પૂર્વ જન્મના હેવા !

—અરેરે ! દુ. ૬

‘મ્હાલીને શું ?’ ‘જીવીને શું ?’ ‘ભાવિચિન્તવન શાને ?’
‘સદન-દસન એકાક્ષર નહિ શું ?’ એ જ બોલતી તાને,

—અરેરે ! દુ. ૮

પકિ બેહુ ખરે જ રહેલું, —અરરર કુદરત-ધારો ! —
હું જેવા અદકચરા કેરો કેમે ના’વે આરો,

—અરેરે ! દુ. ૧૦

દેવી અને યોગિરાજ.

॥ જગતઃ પિતરૌ ચન્દે પાર્વતીપરમેશ્વરૌ ॥

આત્મોપમ — ભાઈ,

મહારો આશય ત્વંમને કયા રૂપમાં કરું એ વિચાર કરતો કરતો ગઈ કાલે હું મધ્યાહ્ન પછી બંગલા પાછળ હોથકા ઉપર સુતો હતો. કંઈક માથું દુઃખતું હતુ એટલે કપાળે તુલસી સુખક અને મીઠા લીમડાનો લેપ કર્યો, તે સુકાવા આવ્યો હતો; અને ડીલ ભરાયું હોવાથી એટલા બનાતકુશાભાને લીધે ઘડી અદઘડીમાં પરસેવો વળશે એમ જણાતું હતું. વિચારમાં તે વિચારમાં, નાભુક ઝાળિયોને પશુ દલાવી ન શકે એવા મન્દ મન્દ પવનથી કુંડના સ્વચ્છ પાણીમાં રેખાઓ ઉપડતી હતી, તેની ઉપર નજર ઠરી રહી, અને એમ હું ઝીંધી ગયો. મગજની એકાગ્ર પ્રવૃત્તિની અસર અશક્ત શરીર પર થઈ. તથાપિ બળવાન ધ્મજાથી પ્રેરાયેલી એ પ્રવૃત્તિ બન્ધ ન પડી. તેનો વિચિત્ર વિપર્યય થઈ ગયો, અને મ્હને સ્વપ્ન આવ્યું.

બાણે મહાયાત્રાએ નીકળી પડ્યો હું ઉપનિષદોમાં અમર રહેલા જનક રાજના વિદિહપુર આગળ આખા સંધને વિદાય કરી, નિરન્તર ઉત્તર દિશામાં પ્રયાણ કરતો કરતો હિમાચલનાં અનેક નદાનાં શિખરો અને કાતરો મ્હડી

ઉતરી, છેવટ ગૌરીશકર નામના એ ગિરિરાજના શ્રેષ્ઠ
 શિષ્યર પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં મ્હે મનુષ્યદેહ ઉતારી
 પક્ષિરાજ ગરુડનો સમર્થ દેહ ધારણ કર્યો કે કેમ તે તે
 જ્ઞાણ જાણે, પણ હું મનોવેગથી ગમન તરફ ઉડતો ગયો,
 અને ગૌરીશકરના એક પછી એક મડલ નીચે મુકતો ગયો.
 પહેલું વનરૂપિ અને પશુપક્ષીનું મડલ આપું, પછી કાળા
 ચળકતા પત્થર અને મોનેરી ધાસના મ્હેડતા ઉતરતા આટા-
 પાટાવાળું મડલ આપું, પછી વર્ષા અને ચીકરશ્રીની સાથે
 નહાના મોટા સ્યામ અને ગૌર મેઘો અને ધ્રુમસરાગિ-
 ઝોને કીકા કરાવતા પવન અને તેના મિત્ર મેઘરાજનું
 મડલ આપું. પછી ગતિમાન બરફગિરિઓનું અને વન્ય
 વન્યે એ ગિરિઓમાંથી જ નીકળતાં હોવાથી મૂળ આગળ
 બરફ કરતા પણ ઠંડા, પણ નીચે મુખ આગળ લીજ-
 લીધી દીપી રહેતી સ્વેત અને અતિસૂક્ષ્મ ઉજ્જ્વલ વરાળથી
 છવાઈ રહેલા, એવા પાણીના અતિસત્ત્વર ધોધનું મડલ
 આપું, અને પછી ચારે તરફ નહાના નહાના બરફ-મિના-
 રાથી કટિ પર્યન્ત મુસોબિત થયેતો, નબ સ્તબ જોવો,
 અખડ, વજ્રમય, દિમનો બનેવો હિમપર્વત વિરાજ રહ્યો
 ઉડતો ઉડતો કઈક પણ તેની ટોચપર પહોંચ્યો, તો ત્યાં
 મ્હેને ચારે દિશામાં દૃષ્ટિમીમાનો સ્પર્શ કરી રહેલા એક
 વિશાળ મેદાનની અધ્યમા માનસસરના દર્શન થયા એ
 સરોવરનું પાણી એટલું જાણુ નિર્મળ અને પારદર્શક હતું

કે તેમાં છેક અંધારી રાતે નક્ષત્રોનું જ પ્રતિબિંબ પડતું. સૂર્ય કે ચંદ્રની જેમાં પોતાનું મુખ નિહાળી જેવાની ઇચ્છા કદાપિ સફળ થતી ન હતી. કારણ કે ઉદયક્ષણમાં જન્મ પામતું જ્યેષ્ઠ કિરણ એની તરફ સંચરતું ત્યારથી તે અસ્ત-ક્ષણમાં જન્મ-પામતું કનિષ્ઠ કિરણ-ચમલોકમાં પણ કાલનો રાત દિવસમાં વિભાગ કરવા-એની અંદરથી નીસરી જતું, ત્યાં સુધી આખું સરોવર સૂર્યમય કે ચંદ્રમય બની રહી આકાશના સૂર્યચંદ્રને સદૃશતા આજી નાખતું. માત્ર અંધારી રાતે તારાઓની હીરા જેવી ચળકથી એ સરોવરનો અંદરનો ભેદ માણુમ પડતો.

આ પ્રસંગે અમાવાસ્યા જ હશે, કેમ કે સરોવરના પાણી વિશે મહે આવા કંઈ તકે કપાં ન કપાં એટલામાં તો તેની અંદર ધણે ઉડે ઝગઝગ ચતા તારાઓથી સ્થળે સ્થળે મંદિત થયેલો એક આલીશાન મહેલ દોડો. તુરત હું સરોવરમાં પડી કાચબાની માફક સીધા ઉતરવા મંજો, અને પાણી કાપતો કાપતો મહારા હૃદયને છેક બોધતળિયે જઈ પહોંચ્યો. અને ત્યાં જે દરવાજો પ્રથમ જણાયો તેમાં પ્રવેશ કરી, એક વિશાળ બાગ જોળગી, વચલા અવાસનાં લાંબા પગથિયાંની સીડી નિઃશંક ચઢી જઈ પહેલા પગથિયા પર અને એક બેવડા સ્તંભની ઓથમાં પણ ચારે તરફ નજર નાખી સર્વ જ્યેષ્ઠ સકું એવે સ્થળે બેસી ગયો. થોડી વાર તો આ નવી સૃષ્ટિમાં હું દિગ્મુદ

રહ્યો. પણ પછી ધીમે ધીમે દૃષ્ટિ કરતી ગઈ અને આસ-
પાસના પદાર્થો સ્પષ્ટ દેખાતા ગયા. મહેવની દિવાલો
અને ફરસબન્ધી સ્વચ્છ તેજોમય સળગ આસની હતી.
સ્તંભો તથા બાગીબારણા સળગ પોખરાજરગી હાથી
હાતના હતા છત માનસસરના જળની જ હતી અને
ઉપગ્રહની સર્વ વસ્તુઓ એકમેકમા અને દિવાલો સ્તંભો
તથા છતમા એટલી બધી બળી જવી કે આખો મહેલ
બેશક અનેક સુંદર અરોનો બનેલો. પણ એક જ સૌમ્ય
સૌંદર્યપ્રતિમા થઈ રહ્યો હતો. જોતા જોતા મુને સહજ
કંઈપના થઈ આવી કે છતના અને દિવાલો સ્તંભો
વગેરેના પદાર્થોમા વસ્તુતાએ બિલકુલ ભેદ ન હતો, પણ
આખો મહેલ માનસસરના જ જલમાથી ઉત્પન્ન થયેલા
ભિન્ન ભિન્ન સ્ફટિકોનો નિર્માયો હશે.

મટેલની અસખ્ય જડ વસ્તુઓ જોતાં હું કેાણ જાણે
ક્યારે થાકત, પણ લા એકાએક ક્રામ્ય પ્રકાશ ફેલાવતી
એક મનોહર સ્ત્રી જલકેવીની ગતિથી ચાલી આવી મ્હારી
સન્મુખ લટકતા છીપના હોંચકા ઉપર બેઠી તેના હાથમાં
એક વૈદૂર્યમણિનું ફલક હતું, જેમાથી હોંચકા ખાતા ખાતા
તે મોરપીછના ચન્દ્રકે અને લાલ લાલના પતંગિયા
વારાફરતી રાજતી ગઈ ચંદ્રકે એક પછી એક હોંચકા
પર અને તેની જેટલામા ગતિ થયા કરતી તે પ્રદેશમા
પથરાઈ ગયા, પતંગો ફલકમાથી ઉત્પન્ન થતા, હોંચકાના

મન્દાનિલથી કે સજનારીના સુકોમલ ઉચ્છવાસથી સંકળન થઈ તેના પૂરૂં અને ફરફરતા ઝોટલાની ગાસપાસ તોરણો બાંધતા હોય તેમ હડવા લાગ્યા. અને તેના શરીરની ને વિશેષે ફરીને મુખની કાન્તિ વધતી જ ગઈ. આવો દેખાવ જોનારને ગાસપાસની દુનિયાનું કે વખતનું કે પોતાની જાતનું પણ જ્ઞાન ક્યાંથી રહે! અદ્-સૌસ કે કેટલીક વારે ચંદ્રો નિર્માતા બન્ધ પડ્યા છે, પતંગો ઓછા નિર્માતા બન્ધ છે, અને હીંચકો ધીમે પડી ગયો છે, એમ મ્હને લાગ્યા વગર ન રહ્યું. અને સાવધાન થઈ જોઈ છુ તો ફલક તેના ખોળા પરથી સરી પડ્યું, અને હીંચકો સ્થિર થઈ ગયો. સજનારીના મુખની કાન્તિ પણ સકોમલ પામી માત્ર તેના બે નેત્રમાં જઈને વસી. કઈક ક્ષણ મુધી એ નેત્રો સામે હું જોઈ રહ્યો ખરો, પણ પછી મ્હારી આખ ન ઠરી પરંતુ મ્હેં નીચું જોયું, ઉંચું જોયું, ખીજી તરફ જોયું, અને ઊંચકે હારીને આખો મીંચી દીધી, તો પણ એ નેત્રો મ્હારી દૃષ્ટિ આગળથી ન ખસ્યા એ અગમ્યતા નેત્રોમાં જણાતા ચિન્તનના ગામ્બીર્યથી હું હેરત થયો, તેમાં પ્રકટ થતી વેદનાની લીનતાથી હું દીન થઈ ગયો.

આમ ને આમ કેટલી ઘડી ગઈ તે હું જાણતો નથી. પણ એની સામે ટવર ટવર જોતો-પગથિયાં ઉપર અને સ્તંભોમાં જડાઈને જ જેવો-હું બેઠો હતો, ત્યાં અગાધ

જલમાં કુખડી મારનાર પાછો નીકળે તે પહેલાં જલ હાલવા માંડે છે, તેવો કષ્ટક ફેરફાર એના શરીરમાં થતો મ્હને જણાયો. નખથી કેશ મુધી એનું આખું શરીર રહેજ કંપ્યું, નેત્ર ફરક્યાં, અને પછી એ સિદ્ધાસન ઉપર ઉઠેગને પદચ્યુત કરી કોધામિ ચઢી આબ્યો. ચોટલાનો દરેક વાળ અકુત થઈ ગયો, પતંગો ખસી જવા લાગ્યા, અને કઈ દૂર સંકલ્પના આવેશમાં સજનારીએ એક ચન્દ્રદંતે પગના અંગૂઠા નીચે અને એક પતંગને હાથની આંગળિયે વચ્ચે દબાવ્યો. પરંતુ હાં તો ઘુરત માનસસરની છતમાંથી એક યોગિરાજ ઉતરી આબ્યો, અને તેણે સજનારીને પગે પડી જામણ આમદથી ચંદ્રને તથા પતંગને ઉગાથાં, અને—
 ‘ક્ષમા, ચંડિ, ગમે તેવી તોપણ એ આપણી સન્તતિ,’
 કહી રોહ અને વિનયથી હાંચિકા આગળ ઉભો રહ્યો. દરમયાન સજનારીના મુખ ઉપર અનેક લાગણીઓની ભરતી ઓટ થઈ ગઈ હતી. પણ યોગિરાજના અવાજના પરિચિત માર્દવથી તેનું સહસા સાંત્વન થયું. અને નિરાશા—
 તોફાનની છેલ્લી વીજળીના ચમકાર જેવા—કે પછી કેવળ વક્તાના—રિમત સાથે તે બોલી:—

‘કુટલું બધું દાક્ષિણ્ય! પણ આ ઘુમ્મ છવેને પોતાના કહેતાં આપની અનુપમ સન્તતિને લાંબન લાગશે તેનો કઈ વિચાર ક્યો?’

બોલતાં બોલતાં તેની હાસ્યબાણ મારવાની ઝમ્મ યદીમ

ધષ્ટ. અને યોગિરાજ ઉત્તર આપે તે પહેલાં એ વળી બોલી ઉઠી:

“કે તહમરું વાતસલ્ય પણ મહારા જેવું જ? સુદિઓ રચાતી હોય તે દરમિયાન તેમાં તન્મયતા, રચાઈ રહી કે તે તરફ વિરક્તિ; અને કવચિત્ એવું પણ બને કે મહારી માફક રચાઈ રહેતાં જ તેની કોષામિને આદુતિ અપાય! માની જાવ છ જેવું હોય તેવું!”

—અને એમ કહેતાંની સાથે પોતાના ભાયામાંનાં ગાજ-વીજ બધાં ખપી જતાં વાદળી ગમ્ભીર આકાશને કેવલ અધીન થઈ જાય, તેમ સજનારી હાડિગેથી ઉભી થઈ, અને એક હાથ યોગિરાજને ખભે મુકી બીજે હાથ તેના સાંખા મુખરોમ ઉપર ફેરવવા લાગી.

યોગિરાજના મુખથી સખ્ત નહીં પણ સ્નેહપૂર્ણતાના પ્રકુલ ઉચ્ચારનું એક જ સુખ્યત સજનારીના સીમન્ત પર સર્જું; અને બંને હાડિગે બેઠાં.

થોડી વાર પછી યોગિરાજ બોલ્યો:

“દેવિ, મને માફ કર: મુગેના અનાદરની ક્ષમા કર. ના, હું કહું છું તે યોગ્ય જ છે. અચવા, આજ સુધી આપણે બંને ભ્રમમાં હતાં. અને દેવિ, હું ખરે જ કહું છું કે તહારા કરતાં મહારો ભ્રમ વિશેષ હતો. તહારા જેવા ઉચ્ચ વિપાદ અને હૃદયમન્યનનો અનુભવ મને ક્યારે થયો છે જે? અને એ નથી થયો તે શું હું મહારા દરેક સર્જથી

ધૂડેપૂરો સન્તોષ પામનો હતો કે ? નહીં જ પણ આપણે
 બને હું મ્હારા અને તું ત્હારા સર્ગવિધાનમા એમ મમ્યા રહ્યા,
 અને આપણા સ્નેહને-શુ જીવનથી કે શું સર્ગવિધાનથી-
 અલગ રાખ્યો, તેનું ખીજુ શું પરિણામ આવે! સૃષ્ટિએ
 રચતા રચતા યુગો વહી ગયા, આપણા અનન્ત જીવનના
 કેટલા કલ્પો ચાલ્યા ગયા, કેટલી સૃષ્ટિઓના ત્હે કટા-
 ક્ષમા કહ્યું તેમ અન્ય પણ થયો, અને એ જીવનખંડો
 પ્રાપચ્છિતના પાવકમા લત્તમ ચઢી ગયા, પરન્તુ સૌંદર્યનિર્માણનું
 કે પરમ જીવનનું આન્તર રહસ્ય તો આજે જ ખ્યાલમા
 આવે છે ખાતરી કરી જોઈશું, દેવી !”

ઉત્તરમા દેવીએ ચોગિરાજને ક્ષણભર પોતાની
 લતાદ્વયમા બંદી રાખ્યો અને ચોગિરાજે ઉચ્ચ જોતાં
 માનસસરમાથી મોટા મોટા મોતીઓ ખરતા ગયા અને
 થોડી વારમા તેનો કટિ પર્યન્ત ઉંચો ઢચ રચાઈ રહ્યો
 તેની પામે બને ધુટણભર બેઠા, અને વર્ષાઋતુની બીની
 રેતીના ઢગતાઓમાથી આવકો દિલપસદ ઘાટ રચે છે,
 તેટલી જ ઝડપથી આ નવું વિધાન ચાલવા માંજુ મ્હારો
 આત્મા આખની કીડાઓમા આવીને બેઠો, અને મ્હને
 અનેક સદમ લક્ષણોથી લાગ્યું કે મ્હારી માણક મહેન અને
 બગીચાના સર્વ જડચેતન નિવાસીઓમા, તેમ મહેલની આસ
 પાસ આની રહેલા તારાગણોમા એ સર્ગ જોતાં ઉત્તરોત્તર
 અદ્ભુત આનન્દની ઉર્મિઓ સ્ફુરતી મધ જેમ જેમ તેમને।

વિચાર સાકાર થતો ગયો, તેમ તેમ દરેક અંશ આગલા અંશો કરતાં મુઠ્ઠિપાતો થતો ગયો, અને તે છતાં એ સર્વ અંશોની શોષા વધારતો ગયો. તેઓ શું સજવા છુટે છે એ તો તુરત માણસ પડ્યું. મોતીનો ઢગલો ઘોઘો થતો ગયો તેમ તેની અન્દરથી ચોગિરાજ અને સજનારીની પરસ્પર વિરુદ્ધ નહીં તોપણ વિજ્ઞતીય સુન્દરતાના સંસૃષ્ટ આર્ષય રૂપ એક પ્રતિમા ઉત્પન્ન થતી ગઈ. અને આશ્ચર્યની વાત એ હતી કે જે બાણુનું વિધાન મુખ્યત્વે સજનારી કરતી હતી તે ચોગિરાજમય અને જેનું ચોગિરાજ કરતો હતો તે સજનારીમય બનતી ગઈ.

* * * *

અને હવે પ્રતિમાવિધાન લગભગ પુરું થઈ ગયું. સજનારી ઉઠીને દીંચકે બેઠી. અને ચોગિરાજ પણ એક મોતીની બંને બમરો રચી બાજી રહેલાં બે મોતી હાથમાં રમાડેલો ઉઠ્યો, અને વ્યાડી આંખે પ્રતિમા તરફ-કે સજનારી તરફ-જેવો જેવો દીંચકા પાસે આવ્યો. સજનારી બણે તેને જોતી જ ન હોય અને પ્રતિમાના વિચારમાં જ નિમગ્ન હોય એમ બોલી: “અને હવે આ અર્ધનારીશરને સજ્યન કરવા.”

“અરે અધીરી!” કહી ચોગિરાજે તેના ચિથુકને સ્પર્શ કરી મુખ ઉચું કર્યું. “હજી તો એના નેત્રમાં કાઠીઓ સુકવાની છે. પણ એ બધું તો” —

સૂજનારીના મુખ ઉપર સ્મિત ફરકતું હતું તેના આકર્ષણથી ચોગિરાજનું વાક્ય અધૂરું રહ્યું. અને એ નીચો વળીને—

પણ આ શું? મહારા મળા પર આ કેના હાથનો ભાર પડ્યો છે, અને આ મહારા પર વાંકી વળીને કાણુ-દેવી-સુખન કરવા-આવી છે. “ત્હમારા મ્હો પર તકકો આવતો હતો, એટલે મહારા મનમાં કે આ ડાળિયો ઉચી નીચી કરું, ને જીવો છો ત્યાં-એટલામાં તો જરા હાથ અડક્યો અને બગી ગયા” મ્હે એને મહારી પાસે લઈ એનો જ મનોરથ સફલ કરવા કર્યું. પણ એ તો ઉશ્કેટી ખસી ગઈ, અને બગલા જેવી ઉચી ડોક કરી બંને હાથે ડાળિયોને સમી કરવા મંડી પડી. દસ પંદર ડાળિયોને આમતેમ ખેંચવા જતાં એક કુમળી ડાળ ભાગી ગઈ, એટલે એણે બધી જ તરછોડી મુકી, અને બોલી કે, “આ તો કંઈ ઠીક નથી થતું, ચાલો ને ઘરમાં!” “આપણી ક્યાં ના છે જે?”—કહેતો હું બેઠો થયો, ને ડાઘ કેાઈ માણસની વિચિત્ર આગ્રાહનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

જન્મારામાં ફરી કાઠ વાર જોવા નહીં પામુ એની યોગિ-
રાજની અર્ધનારીશ્વરની નેત્રચના અને તેની સજીવન
ક્રિયા જોવાની તો મ્હારી રહી, અને મિત્રજ તો આને!
ગયો. કંઈ વાત ! પણ પાછી બાજી ફરી ગયું. દેવીમાં
ખીજી ગમે તે દોષ હોય પણ તેની નજર તો
પ્રથમથી સુદૃઢ અને ચંચલ છે. હું ભટ્ટો થયો અટ-
લામાં જ હું માદો છું તેનું એને સહસા દર્શન—સ્મરણ-
થયું, અને જો મ્હારી કને આવીને બેઠી. બોલેલું ખસેડી
કાળજીની નાહી જોવાઈ, પગનાં તળિયા તપાસાયાં,
માથાની ખખટ પૂજાઈ, અને ધીમે રહીને સવાલ થયો,
કે “સુદર્શન લેશો ?” “આવો”, હું આળસ મરડી ઉઠ્યો;
અને આખોમા ઘેન બતાવતો તથા દાવકે અવાજે બોલ્યો.
“પણ મ્હારો હાથ આવજો, નહીં તો આ છીપના
સ્તમ્ભોમા ને પોખરાજના હોથકાઓમા ન પાણીની દિવા-
લોમાં હું અડળાઈ પડીશ.” “જાઓ જાઓ ! માદા હૃદયે
હારે તો કંઈ બિલતા વિચાર સખિયે ? પોતાને તો
મનક, ને ખીજના મનમા કંઈ કંઈ થઈ જાય”

“સ્વપ્નમાં દીકુ હોય તે મનક કહેવાતી હશે ?” “હું !
ત્યારે તો અમને કહો. ના, અમારે સાલજીવું છે એવું
એવું અમને કહ્યા વગર ચાલે ?” વગેરે, વગેરે, વગેરે.

જમી પરવારીને રાત્રે સચિસ્તર કહી સલજીવ્યું. એક
માત્ર સુખજનની સુદ લાજ્યમાં અમને જે અત્યંત નુક-

સાન કર્યું હતું તેને માટે ઘટતો દુખેડો પણ દીધો. પણ તેને તો જવાબ રોક્યો મળ્યો. “અમે શું બહુએ કે પોતે સ્વમલોકમાં તિરાજે છે ? એવું એવું બેવામાં એકવ-
પેટા થઈને અમને સાથે ન લઈ જાય તે એસ્તો !” અતે બાવી રમ્ય લવરી કરતાં કરતાં અમે ઊઘી ગયા.

હાલ એ જ વિ. આપના તરફ પણ કંઈ સ્વમ કે ભગત અવસ્થાના વિચાર બ્યવસાય ચાલ્યા હોય તો તે દસ્તુર મુજબ જણાવવા કૃપા કરજો.

વિ. સ્નેહી —

ટિપ્પણ.

નોંધણી.

બૃહૈ નૈ-આવી નોંધણી શુદ્ધ કે અશુદ્ધ એ જુદો સવાન છે, શુદ્ધ હોય તો પણ અતિ વિચિત્ર છે, અને ગદ્યમાં એવી નોંધણી કરતો નથી પણ આપણે સાધારણ રીતે જે આપના વગર ખોલીએ છીએ તે પ્રમાણે-કધ કધ ગધ જધ યધ દધ લધ લ્લધ વધ વ્વધ ર્લ્લધ દ્લ્લધ-એ માત્રના ગણવામાં તેમ ઉચ્ચારણ ક્રિયાના એક એક એકમ (યુનિટ UNIT) ગણનામાં જરા વાધો જણાતો નથી આ ને ખરું હોય તો આપણી યુજરાતી લાપામાં એવા કેાધ રાખ્દ કે રાખ્દખડને અક્ષરમેળ વૃત્તમાં એક ચુરુનું સ્થાન આપવામાં પણ વાધો નથી અને સવાન માત્ર એ રહ્યો કે એવા કેાધ રાખ્દ કે રાખ્દખડને એક ચુરુ ગણેનો હોય લાગે તેને લખવો શી રીતે આવતી નોંધણી પ્રમાણે બ્લધ કધ એમ લખતા તો તે અક્ષરમેળ વૃત્તમાં એક ચુરુ ગણારો જ નહીં, માટે નવું ચિહ્ન યોજીને -કધ-એવી કેાધ રીતે લખવું પડે, અથવા તો મ્હારી રીતે લખવું પડે અને નવું ચિહ્ન યોજવાના કરતા મ્હારી રીત જ એાછી વિચિત્ર છે

કુઠું, શકું-અનુસ્વારવાળો અલ ઢિકાર ગુરુ જ ગણ્યો
 છે, લધુ લેવાનો હોય સા સા બધે ૫ આ લધુચિહ્ન મુકતુ
 જોઈએ, પણ તે જ્યાં આવશ્યક લાગ્યું ત્યાં જ મુકેલું છે

અ ન દ અ સ એવા સચુક્તાક્ષરને લીધે આગનો લધુ
 સ્વર ગુજરાતી પદમાં પરાણે જ લધુ બોલી શકાય એમ
 નથી, ગુજરાતી સંજ્ઞો અને સંજ્ઞાખંડોમાં અચ અ ધણી
 વાર અછડતો જ બોલાય છે, એટલે એના પછી રપ ન્ય
 જેવા જોડાક્ષર આવે તો એ એ અ પરાણે જ લધુ બોલી
 શકાય એમ નથી, કેટલીક વાર એ નિયમને માન આપતા
 પરાણે પ્રયાન કરીએ છીએ ત્યારે જ એ નિયમ પ્રમાણેનું
 ઉચ્ચારણ થઈ શકે છે, દુકામાં, જોડાક્ષર આગમનો લધુ
 સ્વર તે પદમાં ગુરુ એ સંસ્કૃત છન્દ શાસ્ત્રને અનુસરીને નિયમ
 ગુજરાતી પદમાં સર્વત્ર લાગુ પાડવાનો નથી. આવા
 લાખલાઓમાં ૫ - આ ચિન્હો બધે સ્થિત મુકેલા નથી,
 વાચનાર મેળેયથાયોગ્ય નહીં વાંચે અને પઠિતો ધણ વાળશે
 એમ લાગ્યું ત્યાં જ મુકેલા છે, કેમકે એ ચિન્હો ધણા યત્ના
 આપને કઢાળો આપે છે.

આ દારણને લીધે અને વળી આપણી રૂઢ જોણીના
 કરતા આપણા રૂઢ ઉચ્ચારણમાં વિકલ્પો ધણા વધારે છે એ
 હકીકત ધ્યાનમાં લઈને ચાલતી જોણીના લધુ ગુરુ ધ ઉ
 ડોઈ ડોઈ રૂઢો લગ પદ જેવું ઉચ્ચારણ માગી લે તેના
 ધ ઉ લખેલા છે, દુ ખ, દુ ખ, એમ એક જ સંજ્ઞા બે રીતે

લખવામાં વાધો ગણ્યો નથી; વગેરે વગેરે જે કંઈ છૂટ
લીધેલી છે તે સરનાળે બહુ ઓછી જણાશે એવી આશા
છે. પદ્યવેખનમાં જોડણીની શુદ્ધિ અને એકાકારતા
(કન્સિસ્ટન્સી consistency) જળવવાના કરતા તે તે
ઠીકાણે ધૃષ્ટ ઉચ્ચારણની મુગમતા કરી આપવાની જરૂર જ
વિરોધ છે.

અર્પણ.

૪-૫ કિમપિ દમ્ય, સમાનવર્ષા એ મહાકવિ લગભૂતિનાં
વચનો સુપ્રસિદ્ધ છે.

મયિ રક્ત, મહારા તરફ સ્નેહનો પક્ષપાત ધરનારા;
મહારી કૃતિઓના ગુણદોષ પક્ષપાતની દૃષ્ટિએ જોનારા

૬ દેશકાલ, દેસ કાવ્ય વગેરે આખી પરિસ્થિતિ

૭-૧૪ સમઢનું નામ ભણકાર રાખ્યું છે તે આ અર્થમાં.
બહા સહોદર, ખરા સ્વજન, શરીરના સગા કરતાં
આવા માનસિક સગા વિશેષ છે.

૧૧ મનને, મનનમાં

૧૨-૧૩ છુબ્ધ મલિન છાછર જલમાના પ્રતિબિમ્બ
તે એવાસ્તો બિમ્બ પ્રતિબિમ્બ એટલે અહીં આકૃતિ
નહી, ધ્વનિ. પ્રસન્નબિમ્બ, જેના બિમ્બ મુકાબલે કંઈ
સારા ઉઠ્યા એવા મૂલ સૂર એ તો જુદી જ અનિર્વચનીય
વસ્તુ છે, આ તો તેના માત્ર પ્રતિબિમ્બ, અને તે વ જેવા
ઝીલી રુક્યો તેવા

સણકારા.

આ, અદૃષ્ટિ દર્શન અને કવિની સ્નેહભૂષણા ઈ
સં ૧૮૯૩ કે તે પહેલા લખાયેલા, એ પહેલાની એકે
પદ્ધતિ રાખી નથી.

૧ ઊભાં, બને તરના.

૩ વારિ-રેવાછ અને રેવાળના પાપી માટે ભર્યોએ
ધણું ખર્ચુ બહુવચન વાપરે છે

૫-૮- ચદ્રિકા ઉચે, આછી આછી વાણીએનું જાગી-
વાળુ વલ્લ તે કુસુમ વસન, પુલની ચાદર, ચદ્રિકા અને
નીચેના જગતની વચે, બંધતું જગત પોતાની કાન્તિ
પૂરેપૂરી જુએ તો રખે જાગી જાય, માટે જ જાણે ચદ્રિ-
કાએ આ પુલની ચાદર પહેરેલી. નહી, તટધુમસ, આ
પુલની ચાદર, અને વચમા રહેલી આછી કુસુમવસનના
સુન્દર મુરખામાંથી નીચે હિતરી સફા લેટલી ચદ્રિકાવૃત્તિ, એ
બધુ મળીને બનેલું બીડેલું કમલ તેમા વાણ મુદુપદે ડાલે
છે, ભાટે છે સંદર્ભધેસો બધાઈ રહેવામા જ મમ છે
કમવમા અલિ બધાઈ રહે તેમ

૯-૧૪ કવિ પણ આ અનિ કે વાયુ જેવો જ. અને
આ રિચિત્રમા કવિહૃદયમાં કઈ એર સણકારા અર્થ
સ્પષ્ટ રુપે છે-કેવા છાના, કેવા વિચળ, કેવા મીઠા, કેવા
અર્ધા એ સણકારા ક્યાથી ? સા ? આત્માના ઉડાણોથી ઉપર
પુટી આવતા કર્મો, પ્રકૃતિના ગૂઢ સ્તુરણો, કે બ્યોમની

ભવ્યતાઓમાંથી નીચે ઉતરી આવતા ઈશ્વરપ્રસાદ,^૧

બીન-કવિતાદેવીનું વાદ્ય રાગના ચિત્રમાં જેમ માથે
મુકુટનો કે જમણા હાથમાં રાગ્યદ્વડનો આકાર અવશ્ય
જોઈએ, તેમ કવિના ચિત્રમાં કવિતા દેવીની સદા તરીકે
તેનું વાદ્ય જોઈએ

દેવ, શીશુ રજત, રુપુ આકાશગંગાની રૂપેરી રજ
સેહેની, આ અમારું કુળ નામ છે ખેતી પ્રકટ યજ્ઞ
સા સુધી પદ્મતિઓ તો સહીને ઢેકાણે આ સદા મુકતો
વીણાહુદય.

પરણ, પર્યં દીસે દિવસે કવિહૃદયમાં ગર્વ હોય છે
તે પણ આ કડીમાં સ્પષ્ટ છે

કવિની સ્નેહટુપ્પા

૨ પ્રાણીમાત્રના સિરામણિ માનવી જેવાં જ દેખાય,
જરા ખોડ ન મળે પણ કા તો એમનામાં સ્નેહ નથી કે
કવિમાં કઈ વિલક્ષણતા છે કવિને સન્તોષ થાય એવું
સ્નેહી તેને મળતું જ નથી તે ફરી ફરીને નિરાશ થાય
છે, અને તોપણ તેની તૃપ્તિ એની છે કે શું કરે ફરી
ફરીને પીવા દોરે છે

૮ કમળાવાળો બધે પીણું જુએ તેમ કવિસ્નેહી સામાને
પણ સ્નેહી દેખે છે અને પછી નિરાશ તો થાય છે, ત્યારે એનું
દુઃખ કેવું ?—હિન્દુમાં નિર્જીવને સજીવ ગણી લે તેને જાન
આવર્તા જેવું દુઃખ થાય તેવું જિગરને ઈશનાથી નાજે તેવું

વીણાહરમની ટીકામાં જે હુપદ કહ્યું તે આમાં પણ છે. હુપદ અને ઉત્કટતા કિશોરાવસ્થાના લુપ્સાઓમાં સહજ છે. સાથે કવિ તે જસ આવે, સૌંદર્ય ભાવનાને અધિકારી, તેના હક્ક આવા, તે આમ જ વર્તી શકે, વગેરે વગેરે અસ્પૃહ પણ આચરણમાં અનેક પ્રકારે મુકાલી ધુન આચરન (Byron) અને શેલિ (Shelley) જેવાની કવિતાના અર્ધદૃઢ જ્ઞાનથી આપણી કાલેજમાં ભણતા મહાને બરાબ છે, અને વત્તાઓછા સમય મુખી તેમને લીલા પીળા દેખાડે છે.

કવિતું એકલન્ત.

ખેતી, આરોહણ, આ, અને પ્રાર્થના (મિમને દિવસ, ખંડ ૮) છાપનિયાના ચાતુર્માસમાં લખાયાં. ૯ મને, મનથી.

૧૦ દેવિ, ખરા ગાનની હે દેવિ, આ લોકો આ તુચ્છ વસ્તુને ગાન કહેતાં બહુતા પણ નથી કે ત્હારી ધોર અવમાનના થાય છે, એમને ક્ષમા કર. કવિતામાધુર્ય સંગીતના માધુર્યના કરતાં એટલું તો ઉચું છે કે બની સરખામણી જ ન થઈ શકે. ખરી રીતે કવિતામાધુર્ય જ ગાન છે; પણ જેઓને એનું જ્ઞાન જ નથી, તેઓ સંગીત-તુચ્છ સંગીત-ને ગાનનું નામ આપવાની ધૂટતા કરી અભણતા જ ત્હારું અપમાન કરે છે. ૧૪ વિષુ, ચન્દ્ર. કવિતું કર્તવ્ય.

ધ. સ. ૧૮૯૪ પટ્ટલાં લખાયું.

૨ આત્મ, પોતાના. ૪ નિમિત્તમા, નિજ આત્મા.
૬ લોલકું, લોલક આ દષ્ટિએ કેટલું તુચ્છ છે તે
દર્શાવવા લોલક કહ્યું છે. ૮ જ, બધા જ.

૧૦ યેસન્દ, પૃથ્વીના પ્રાણ નિયમિત ચક્રગતિમાં કરે
છે, અને અનુક્રમે વસન્તાદિ ઋતુઓનું ૩૫ ધારણ કરે છે;
એ ૩૫ વધારે સ્થૂલ વનસ્પતિસૃષ્ટિ પણ અનુક્રમે ધારણ
કરે છે ચક્રગતિમાં ફરતા શ્વસનની બસી બતી રહે છે;
તેમ છુ પણ

૧૧ સરખાં, સમરેખ સરખાવો, મરાળી છોરો,

૧૨ નિમ્ન, નીચું, વિનમ્ર, વિનમ (humble). ઝોધ,
પ્રવાહ.

૧૬ કરણ, જાનેદિયો. ૧૭ આકીન, શ્રદ્ધાઓ, ધર્મો.

૧૮ વિપયે, બાહ્યાકાર, નામ, રૂપ, આત્માર, આદિમા

૧૯ કલ્પના રૂપ પ્રાણ ત્હારી કલ્પના જે ત્હારો પ્રાણ
છે તે ૨૪ ફલક, ચર (layer).

૨૧ તરંગ-લય, તરંગો અને લયો, ગતિઓ અને વિરામો,
સમતોલ સવાદી ગતિઓ અને સ્થિતિઓ.

૨૭ સર્ગ, ત્હારો સર્ગ, ત્હારી કૃતિ.

૨૮ દાણે, દાણુ એ, એક દાણુ પણ

આત્મબોધ.

સુદર્શન માસિકમાં મ. સ ૧૯૦૦મા પ્રથમ પ્રકટ થયું.
પૃથ્વીની ચાલતું પદ આ, ગજલ, અજની ગીત, અદ્વૈતી

વગેરે જે લુબ પદો અર્થાત્ ગેષ્ઠ કૃતિઓ આ સંબંધમાં છે, તે જુદી જુદી લઢણે ગાઇ શકાય એવી હોવાથી તેમાં લઘુ ગુરુ દર્શક - - ચિન્હો મુકેલાં નથી.

૪ ધરની, અને આગળ ત્યજની, ધર ને, લજ ને; આવા પ્રયોગોમાં ભર્ય સુરતમાં ને નો ની બોલાય છે, જે ધણું ખડું લઘુ બોલાય છે; તથા જે શબ્દ જોડે તે આવે છે તેના અંત કે ઉપાંત સ્વરે બાર-ચક (સ્ત્રેસ-અંકસન્દ) પડે છે.

૭ વમળ, આંતર તોફાનનાં; જુની પ્રકૃતિ કેરવી નવી ઉપજાવવા જતાં દરેકને અનુભવવા પડે છે તે. વામ, તરી ઉતર.

૧૨ મામ, દુપદ, અહંકારનો મદ. ૧૩ વિતથ, ખોટી.

૧૫ સતતજયોતિ, કર્તવ્ય ખરેખર દીકું હોય તે માથુસ મુશ્કેલીઓનાં આવાં વધારી વધારીને દર્શન કરી કરીને પાછો હો ખરે કે!

એક તોડેલી ડાળ.

છ. સ. ૧૮૬૩ ના જ્ઞાનદર્શનમાં પછી વૃદ્ધો ભેગા ભાંધી માંડીને પ્રકટ થયું હતું. પહેલા સર્જમાંના વિપયો-માંનો પહેલો વિપય માત્ર છે. પ્રકટ કરતાં સ્વ. અનુપરામ મીઠાલાલ દીનજીએ જે નામ આપેલું તેજ કાયમ રાખ્યું છે.

૪ જયોત્સ્ના, પ્રકાશ. ૫ સજ્જ, સજ્જ.

૭ ગુની, સુલતાં; એ પ્રમાણે આગળ પથ.

૮ જોહુર, કેસરિયા કરવાનો ડોકા.

૧૬ સમર ખિચ, રણસેવમા, રણ દરમિયાન.

૧૯ ભાસ અને કંઠ તેજ થોડીના

૨૩ આ એક જુવાન નહીં, આખા પ્રદેશના બધા જ જુવાનો એટલી જ ત્વરાથી ચાલી ગયા

૨૭ દુર્ગ, કિલ્લા નહીં, કિલ્લા પછીની જ લીટીમા આવે છે

૨૮ અધર છંવ, અદર છવની સ્થિતિ

૩૭ તારું, તારેલું હતું ૩૮-તે મહાત્માએના.

૪૦ નિજ આધાસન

અગાસી ઉપર.

૪. સ ૧૮૬૭-૮ માં લખેલું મગવાનાપ પૂરો છે.

૨ સાથે લઈ અગાસી ચઢકુ ચુન્દરી, એ નામનું વાદ્ય, પણ જરા સજ્જવધર્મોદાપની છાટ છે. અનિલ અને નિશાચાન્તિને પણ પ્રુખ જેવા મળ્યા છે

૫ ગુણ, તાર સમુ, ગુણ ખીલવુ. બને.

૧૩ મર્મરો, પવનના અવાજ ઉપરથી સુસવાટ, ખડ-ખડ જેવા અનેક નકવી રાખેા અનેક લાપાએમા ધમેલા છે સરખાવો ઇ raptid, સ તાલીવનમર્મેણ (સ્વચ્છ)

૧૫ કલોલ, કલ્નોલ નીક, માળો ૨૦ મેદની, દક

૨૬ સહકારકૃત્ત, આમાવાડીએ ૨૭ પલાશ, ખાખરો.

૨૯ કુન્તલ, વાળ. ૩૦ આવી, આ પ્રકારની છબીએ આવીને એમ અર્થ નથી. ૩૬ કિરણ કિરે, રોકે, વિખેરે.

અર્પણ.

૪. સ. ૧૬૧૩ માં એક બીજનું અદ્ભુત દર્શન થતાં તેના વર્ણનરૂપે લખાયું અને તેથી આમાં એ વર્ણન, અને તે વખતે તુરત જ પૂરા થયેલ પ્રેમના દિવસનું અર્પણ, એ બે વિષયો છે, જેમાંના બીજને પ્રધાન છે.

૨ લખાતાં લખાતાં જ ધણાખરા ખંડો વાંચ્યા.

૯ આવા અર્ધસ્પૃટ સૂચનોના કાવ્યમાં એક કરતા વધારે વિષયો હોય તે એકબીજાને પોષે, અને એ અન્યોન્ય પોષણનું લાલિસ સૂચનોની અર્ધસ્પૃટતામાં જ, એટલે કૃતિની દરેક રેખા વિવક્ષિત બધા વિષયોને એકસરખી લાગુ પાડવા જતાં અનર્થ જ માય. જરા સુક્તિથી કે દૂરાન્વય વડે (વાક્યને જરા મચડીને કે સજ્જોને જરા તાણીને) કે ઉક્ત અર્થમાં કંઈક વધવટથી દરેક રેખા સૌ વિષયોને લાગુ તો પાડી શકાય, પણ એમ કરવા જતાં કૃતિની મુગ્ધના ઉડી જવાની. આમાં સંધ્યા અને દેવીની અન્યોન્ય ઉપમાનોપમેયતા છે, અને તેમાંથી કંઈક ફક્ત થતી તો કંઈક તેને પોષણી કવિ અને રવિની અન્યોન્ય ઉપમાનોપમેયતા છે, વળી આ મુખ્ય ઉપમાનોપમેય મુમક્ષમાંથી બીજા પણ એવાં કે વધારે અસ્પૃટ ઉપમાનોપમેય પુટે છે.

૧૪ પહોં, પેલી વાદળીમાં.

૧૫ પ્રેમ કાવ્ય, પ્રેમનો દિવસ એ કાવ્ય, પ્રેમ જેનો વિષય છે એ કાવ્ય. એ કાવ્યના મુરને પણ વહેતા મુકું ॥

૧૧-૨૨ એ કાવ્યના સુરોને, એ કાવ્યના ખડોને કહ્યું છે.

૧૭ તાત, કવિ, ત્હમને પદ્યમધના દેહમા બાધી ત્હમારુ બ્યક્તિત્વ સજનાર, સધ્યાની વાદળીઓ આ સર્વ હિનના હગલા લીલાવનિએ સાધતી પ્રલના હગલાઓ જેવી શાત ઘેરા તેજેમય રંગોમા ખીલી રહેલી છે, તેમના બ્યક્તિત્વનો તાત કાણુ? રવિ, અદૃષ્ટિય, અદૃશ્ય બાગે રહેનો, તથાપિ વચન અતિમ, ત્હમને સ્વતન્ત્ર કરતા ત્હમને છેતની આઘાત કરે છુ

૨૨ હૈંદુલેખા, પ્રધાન અર્થ પક્ષે માતનેખા વર્ણન પક્ષે બીજની યશિલેખાવાળી સધ્યા, તેની જ આ રખાઓ છે, આ સર્વ ગુણો તેના જ છે, રવિના નહીં અને વળી આ પક્ષિતને એકલી લેતા, લુઓ લુઓ પેલી બીજ દેખાય. એ અર્થ પણ છે ઉપર ૩ છ લીંગમા સમર્પણ થતું એમ છે. આ કાવ્ય ખડોમા જે કંઈ ગુણુ બાગે છે વા છે તે, દેવિ, ત્હને જ આભારી છે, તો ત્હારે ત્હને જ આપવું ધટે લખાતું જ વાંચ્યું, અર્પણ કરવાનું આ કારણુ તો માન સ્પૂન કારણુ છે

૧૮-૨૦ શકી બાંધી સુનિશ્ચય, ત્હમારા ગુણુ જોતા પ્રયમ તો શકા કિત્પજ યાય, અને જેમ જેમ એ ગુણો વિશેષ જોવામા આવે તેમ તેમ શકા વધી જઈ કાયમનો નિશ્ચય બધાય, કે ના આ ગુણો ધન.

પ્રેમની ઉપા.

૪ નમી જવ નીચો; ૬ કરજઈ ઉચા નાચિકા આરસા સામે ઉભી ઉભી ચાહ્યો કરે છે, દાર તરફ તેની પીઠ છે આરસામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખાઈ ન જાય માટે નાચક છે

આ ચિત્ર પ્રેમના દિવસનું નથી પ્રેમની નિશાનું નથી, પ્રેમની ઉપાનું છે, એમ કહેવાનું શુ વાતપર્યં? આ કિશોર કિશોરીને એકબીજાના આકર્ષણમાં દિવસ ચાલે છે કે રાત તેનું જ્ઞાન રહેતું નથી, એ અર્થ તો જાણે છે જ, પણ એ ઉપરાત બીજો કઈ આશય છે ખરો?

અદ્વિતિ દર્શન.

૨ લલિત, અકૃત્રિમ મુગ્ધ હિલચારો અને તેમનું હૃદયની લાવણ્ય

અદ્વિતિ સાબરી આવર્તા પણ ૩ પરોવાઈ ગયેલા

૫ ચૂમી તેજ સલામ ૬ નીકળતી વખતે અમંગળ ન થાય તે માટે

નાચિકાની છેદલી સવામ.

૪ પ્રેમ વગરનો માટે માત્ર સખે મહારા લાયક હો, દેવ મૂને એ આપે છે માટે મહારા લાયકનું સ્તો

૫-૧૪ નાચકની ચોમતાઓનું આ વર્ણન તરુણ નાચિકાની આંખે જુવુ લાગે તેવું ચિત્રેણું છે, અથવા કહો કે નાચિકાની ઉદારતાનું એ માપ છે આ કરતા વિશેષ ઉદારતા એની પ્રાર્થનામાં છે

૧૩ પ્રતિભા, કુદરતે જણેલી વિલક્ષણ સકિત.
નાયકનું ચિન્તન.

આ ખડ નાયકની તે વખતની દામ્ભિકતાનું માપ છે.

૮ પળે, વેગથી જાય, તે મેળવવાની આશાએ.

૧૨ પરમ હિતનું બીજ, જે મેળવવા, જે મય થવા માણસ સંન્યાસી થાય અગર થયેલો હોવો જોઈએ તે પારે કે આ અમુક સંન્યાસીને ન મળ્યું, તો પણ છુટ્ટ જેટલાં ટીપાં વર્ષાદ તરીકે પડે છે, જેટલા ટીપા વાદળ તરીકે નીચાં આવીને છાયા આપે છે, અથવા વાદળ તરીકે સૂર્યને છાઈને છાયા આપે છે, તેટલાં ટીપાંને જ એ સેવા કર્યાનો વશ મળે એ તો અન્યાય છે જે સર્વ ટીપા આકર્ષાઈને ઉડે છે તે ફરકનાં એ મશનો ઘોડો ઘોડો ભાગ મેળવવાનો હક્ક છે - દમ્બને દલીલ, મુક્તિવાદ કે સુન્દરોક્તિમા કદાપિ પહોંચાવાનું નહીં.

આ પછીના ખડથી જ નાયકના ઉત્પત્તિ-વિકાસ શરૂ થાય છે અને ક્રમે ક્રમે વધે છે

નાયકનું પ્રાયશ્ચિત્ત.

૪ તે સુખમતા, એ ચળકતા ગોનું સૌંદર્ય.

૮ લોકવખાણ, સમગ્રસ્ત્રીપણાગા કલ્પેલા

૯ ત્હને અવગણી, ત્હને ન જોઈ, -રે, ખુદ સ્નેહને પણ જોયો નહીં !

મોગરો.

■ દયા ના સહુ, આપણી પવિત્રતા અને નિરવાર્ય

લામણીના પ્રમાણુમા જ સામા માણુસને આપણા ઉપર
શુદ્ધ પ્રેમ, વિશ્વાસ, અને માન ઉદ્ભવે છે આવી હવળી
જાતના પ્રેમાદિ-બાદ અવિચારી ટેવ, અમરદયા, અગત
ફરજશુદ્ધિથી ઉદ્ભવેના મ્હને ન ખપે

૬ દુરિત પાપાયશ્ચ અપરાગ, અપશબ્દ, અપતક્ષણ,
પ્રમાણે અર્થ લેવો નહારા, પાપી, રાગો અને વલણો

૧૧ ઉત્તમી, જાણે ખાસ અવતરી હું ત્હને ફેરી કટું
જુ તે દષ્ટિએ અથવા આપણા લમે અનાનિ કાવધી નિ
મિત એમ તુ જે શ્રદ્ધામલે માની શકે છે તે દષ્ટિએ

૧૨ પોત, મ્હારુ ખરુ સ્વરૂપ ૧૩ કચ્ચ, વાળ
નાથિકાનો ઉત્તર

૨ અગન, તીવ્ર લાલસા

૩ મન વરણો, મ્હારી કપનામા ખરા આશિકની જે
જાવના છે એવા આશિક ત્હમે નીવડો એટલી બધી
ફારોહી મ્હારી તૃષ્ણા છે, એ મ્હારી તૃષ્ણા છીપાવવાનો
ત્હમારો ધર્મ પણ છે

૪ મહ્યો કરુ ધર્મપત્ની છુ, કેમ ખરીતે ?

જૈવાતુક, ચદ્ર, સુખાનાય, જીવતુ જીવન જે અમૃતથી
છે તે અમૃત મ્હને આપનાર હો મ્હારા જીવના જીવન,
ત્હમે જ શું મ્હારુ જીવન હરણો !

૬ મ્હારી પવિત્રતા ત્હમને પણ પવિત્ર જનાવશે જ.

૮ અકેલી, એકી ૧૦ મળે પનિ છે, સખા પણ જનો

પ્રાર્થના.

માનવહૃદયમાં પવિત્રતા અપવિત્રતાનો સંઘાત ફરીફરીને થયા કરે છે. એક યુદ્ધ કે એક મહાવિમલ પશુ છતી ઉતરે એવી વ્યક્તિઓ મહાભાગ્યશાળી. ધણાખરા ફરી ફરીને પડે છે. સરિતાના પાણીનો આપણે ઉપલો તરંગિત જલપટ બને તે નીચેનું જલપડ, એમ બે ભાગે વિચાર કરી શકીએ; તેમ આ પ્રાર્થના કરનાર પોતાની જીવનસરિતામાં બે ભાગ હોવાનું મનુષ્યને કહે છે. તે કહે છે—મ્હારું ખરું અન્તર જીવું છે, પણ મ્હારાં સર્વ આચરણો મ્હારા અન્તરની ખરી લાલસાઓ પ્રમાણેનાં જ બની આવતાં નથી. મ્હારાં ધણું આચરણો મ્હારી ખરી લાલસાઓથી ઉદ્ભવ્યાં જ વહે છે. એ આચરણતરંગો ક્યાંથી ? સરિતાના તરંગોનાં ઉત્પાદક બલ ચારઃ ભૂળ બહેણ, અનિલો, દરિયાની ભરતીઓટ, અને જમીનનાં ઉડાણોમાંથી ઉચે ટુટી સરિતાના પાણીમાં વેગથી ભળતાં ઝરણો. અનિલો=અકસ્માત=અદૃશ્ય, દરિયો=ભય. આખો જીવનસ્રોત વિશુદ્ધ તહુને ધરાવી શકાય એવા અર્ધરૂપ સાચો !

ત્રેમનો પ્રાતઃકાલ.

આપણુ બે મળીને એક દેહ, એક મન, એક હૃદય, તેા આત્મા પણ એક જઃ પ્રથમથી જ એક એમ નહીં; ત્રેમામિની વેદિમાં હોમાધ પીગળી શોધાધ સંધાતાં એક.

૧૧ નરપશુ, પશુઓ અને એવા જ માણસો.

૧૫ જીવન, આપણું એક જ નહીં, પણ આખી સૃષ્ટિ જે વડે ભરેલી છે તે. આપણા જીવનમાં પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતા ખીન્ન ધણું ધણું આપણા જેવાં જ પ્રકાશચક્રો જેવામાં આવે છે.

૧૭ મમ તથા તું હું મૌજ, હું અને મ્હારું, તું અને ત્હારું, એને વગતા ભોગવિલાસ; મ્હારુ હુંપદ મ્હને એકલાને જ હું રૂપે જોતું હતુ એ ગાદ અંધકારમાંથી પ્રેમની ઉપા પ્રકટ થતા મ્હારું હુંપદ તુ અને હું જાનેને એક હું રૂપે જોતું થયું. મ્હારામાં દુરિત, અપરાધ આદિ હતા ત્યાં મુધી આપણા બેનો અભેદ શુદ્ધિપ્રાણ ચળેયો તથાપિ જગૃત અવસ્થાના બહુ થોડા ભાગમાં જ એ જામેલો; હવે એ જગૃત અવસ્થાના મોટા ભાગમાં જામી ગયો છે, અને લોહી અને શ્વાસને વહને વહને વધારે જામતો અને વધારે ઉડો ઉતરતો આવે છે. તેા તે સાથે નેત્ર પણ વિકાસ પામે છે; શુદ્ધિ શુદ્ધ પ્રેમની સીડીનું એક પગથિયું મ્હડે છે. આપણા જેવા પ્રેમીઓ અને પ્રેમી મુગધો જીવો આરે તરફ છે-૪૦. ૨૫ કૃતી, કૃતકૃત.

પોઠો પોપટ.

રજની-માતા, સૃષ્ટિ-જાગકને, ચક્રિકા-જોળીમાં.

૬ અસ્થ, અશ્વ. ૭ તેહુડખરહુડ, અનેક સ્વડવાળા.

૧૧-૧૨ મદનની એ આદ્ય વેદિની મયળ ફેરે પૂજા કરીને ડગલે ડગલે પ્રતિજ્ઞાઓ લેતા લેતા. ધર્મવેલી, નવું કુંડળ, ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મો પાળવા પળાવવાનું નવું ખીજ, રોપણો.

૧૫ વધૂવિદ્યુત, જગૃત અવસ્થાની વિચારમાળા નિદ્રા-
વસ્થામાં આગળ ચાલી સ્વપ્નરૂપે દેખાય છે. વીજળી
જેવી વદ્ધ ૨૦ પિતાશ, એક પક્ષે સૂઈ.

વરવાહુ અમે.

મહાકવિ ટેનિસન કૃત 'પ્રિન્સેસ'ના બીજા સર્ગના આ-
રમ્ભમાં As through the land above the tent
એ પક્ષિથી ચારુ થતું પદ છે, તેનો તરણુમો.

પ્રેમનો મધ્યાહ્ન.

૬ છાંયા, ૩૫. ૮ તરી, નાવડી

૧૧-૧૪ માથે ઉંડુ લુતિદહ તે પુરુષ તે ધૂળદિ; ફરતુ
વારિઉંડાણુ તે પ્રકૃતિ તે અમ્મિકા એ બે બે છતાં એકજ
એતું નામ દ્વ-અદૈત. અદૈત તોપણુ દ્વ ખરુ એટલી
અદૈતમા ન્યૂનતા, પણ તે અનિર્વચનીય અજેય ન્યૂનતા
બીજી રીતે જોઈએ તો આખુ બાલ્યાન્તર દસ્ય એ દ્વ-
અદૈતમા પરિસમાપ્ત થાય છે એમ આપણે કહીએ છ
ખરા, તથાપિ કર્ષક છુપતુ, અનિર્વાચ્ય, અજેય રહી જાય
છે, નહીં વારુ?

પ્રેમનો પ્રાત કાલ ચતા હું-તુમા જ બધાઈ રહેલું હુંપદ
અધકાર લાગવા માડેલું, અને નાયક નાયિકા સમાનધર્મી
પ્રેમી મુગલો માટેની સહાનુભૂતિને પન્થે રહડેલા. ત્યાંથી
અહીં તો પાછી હું-તુંની ભૂમિકા આવી જણાય છે. આ શુ
કુદરતી છે? બીજી સવાલ-અહીં એ આવ્યા તે રહડીને

કે પડીને આ દશાને એમના મધ્યાહ્ન નામ લી રીતે લે
છે? ત્રીજે સવાન ધૂર્જટિઅમ્નિકા, પુરુષ પ્રકૃતિ, અને
વેદાતના શબ્દમળનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે તે પાછળ
કંઈ વિચાર-અનુભવતત્ત્વ હોને ખરું? અને એથી સવાન-
ખડ ૪ થામા જે દામ્નિકતા છે તે અહીં છે? કેટલા ટકા
છે? કે ના, લેશ પણ જણાતી નથી?

કન્યાદાન.

૨ દિલાવર, અનિ ઉદાર ૧૭ લેતા, ગળ

૨૦ એહુમાં, એ તારાસુમનમાં ૨૧ રહ્યાં, રહેતા

૨૬ હે વિમલ અને મૃદુ નેહની મૂર્તિ!

૨૯ મહારા મનની એમના મટથી બિન્નતા

૩૭ કૃત્તી, કાર્ય સત્તર આના પાર ઉતારનાર, કર્તા કે
કૃતિનાયના નામને ખરેખર લાપક ૩૯ બધો પૂજ્યો
તેવાર રાખ્યો છે ૪૨ આપણી જોડમા તેમ જ નહાની
બહેન અને એના પતિની નવી જોડમા

ફાયસાગર.

અજમેર પામે આવેલું છે

૨ અંધારી, 'આધી' ખરી રીતે વટોળિયાથી થતા
અધકારને જ 'આધી' કહે છે. અહીં સૂર્યોસ્ત થયા પછી
શુદ્ધ ૧૨-૧૩ નો ચંદ્ર ધાર પાછળ છે જ, પણ વર્ષાદે ઝરમર
વરસતો હતો તે દરમિયાન જાણે પાતળી વાદળીઓ એક
થઈ જઈને ધારોની વચમા આખા તળાવ ઉપર ચંદ્રવે

તાણ્યો હોય એમ હતું, એક મોટું પંખી જાણે ધારે ઉપર પાંખના હેડા ટેકવીને આડું આવેલું હતું. વર્ષાદ અટક્યો અને આ ચંદ્રો જાણે સંકેલાઈ ગયો; ધારેની ટોચ ઉપરની કાળાશમાં જાણે લળી ગયો. નીરવછદ્ધાતિ, વગર અવાજે પાંખ હાલે અને પંખી આધું જતું રહે તેમ.

૪ રેખાત્રિમાળ, લાંબી રેખારૂપ રહેલ વાદળીઓની માણા.

૬ ને કેરેથી, ચંદ્ર ઉચો મ્હડતો હતો તે ધારના માથા ઉપર આવતાંજ. ૧૦ ટપકો નરહીં, ટપકાવી નરહીં ભાં.

૧૪ આ મુંદર ચિત્રને ચંદ્ર વધુ દીપાવે છે ખરો, પણ ચંદ્ર સમેત એ સર્વને જે ત્હારા સ્વરની મંજુતા એક દીપાવે છે: તું જ મ્હાતું સૌંદર્યસર્વસ્વ, મ્હાતું સર્વસ્વ.

પ્રેમનું નિર્વાણ.

૭ પંડ, આત્મા પંડપર, આત્માને અધીન. પ્રાણાદિ વાયુઓ યુદ્ધ થતા આવે તેમ તેમ આત્માનું તેજ વધારે પ્રકાશે, અંતર્દૃષ્ટિ ડારોને ભેદતી વધારે ઉડી ઉતરે, અને અન્તે શુદ્ધામાંના જ્યોતિનાં દર્શન થાય; આ જ્યોતિર્દર્શન યોગનું: અહીં એથી બિન પણ એના જેવા પ્રેમયોગના જ્યોતિર્દર્શનની વાત છે.

૧૩ પંડલય, આત્માનો બીજા કશામાં લય.

૧૪ અસલ રસ, આખા અહાંડમાં વ્યાપી રહેલો પ્રેમપારાવાર.

મતી.

૧ વખતસર પહોંચી સકી નહોં.

૨ આવી સારે તો વાચા બન્ધ થયેલી.

૩ દાહુ દીધો, સળગાવી મુકી.

૧૨ તરફડતી, ધાપલ ચઢને ગોધાં ખાતી એવી હું.

૧૪ કુરખાની, ખુસ ખુસ ચઢને મોટામાં મોટી બક્ષીસ
અપાય તે. અથવા, હિંદુ વિધવાઓને મદાયાત્રા માટે
રકમ અપાય છે તેમ મુસલમાનીઓને હુજ કરવા જવાને
તથા ભાં 'કુરખાની' કરવાને માટે જે રકમ અપાય છે તે.
ભૂંડાપો, હિંદુઓની કેટલીક નાવોમાં સ્ત્રી સંડે છે સારે તેને
એક સામકું અપાય છે તે. ૧૯ બંધ, બદ, બાંધેલું.

૩૧ બાળકોના 'ધર ધર' આદિ ખેલોમાંની.

૩૭ ભવસાવન, મહારા ભવના સર્વસ્વ.

૩૮ વછોડાઓ, બસાતકારે છોડાઓ.

આરોહણ.

જાન્યુઆરી ૧૯૦૨ ના મુદ્દર્શનમાં પ્રથમ પ્રકટ થયું.
એમાંના કુદરતચિત્ર મહાબલેષ્વર, ગિરિનાર અને આશુના
દેખાવો ઉપરથી ઉપજાવેલાં છે.

૭-૮ પર્વતમાંનાં ઝરણોના બરફ જેવાં પાણીથી બારે
માસ ભરેલા રહેતા રફ્ફિફ યુદ્ધાર્કડના હિમ જેવા
શિલાતટ ઉપર પડ્યા પડ્યા.

૯ ઉદનકુંજ, નીચે ઝડખુડોની ધટામા આવી રહેલ ઉપરથી ભેતા નહાની નહાની કુળે જેવા જ દેખાતા ગામડા.

૧૪ અન્તર, બને અર્થમા બધી બાણ્યએ જોજનો સુધી વિસ્તરતો લાવો જગતપદ આખ આગળ ઉકલતો જ આવે છે, અને વળી આવા શાન્ત એકાન્ત નિર્મળ અને શક્તિએને ઉત્તેજતા શુવનટાપુઓમા વર્ષોના અનુભવ શ્રવણ અધ્યયન આદિને અન્તર્દષ્ટિ અસાધારણ સરસતા અને તીક્ષ્ણતાથી બેસાડે છે, ઉઠેને છે, એકબીજા સાથે ધટાવે છે, તેમાથી નવનવા સારોદાર ઉપજાવે છે, વગેરે.

૧૧ નિધન, મૃત્યુ. પદ્મિઓ, એ ચિત્રની રેખાઓ.

૧૮ ભંગ, ઉપસતા અને ભેસી જતા મોજ સકલેપ, ઇચ્છાશક્તિ, સકલેપો, ઇચ્છાઓ, માણુમોના ઇચ્છાપૂર્વક પ્રયત્નો માનવ સકલેપોની જગમાવાથી ખજજજતો વિધિસમુદ્ધ.

૧૯-૨૬ આ વર્ણન નર્મી બાખ્ખ (lathery vapour) ની સદૈવ પાતળી વાદળીઓનું અને તેમની અનન્તવિધ ક્રિયાઓનું છે ૨૦ દૂરતાંજ, ચારે તરફના. ૨૧ ઝાડના જુડ પર્વતના મ્હડતા ઢોળાવ ઉપર આવી રહેલા હોવાથી તેમના ધુમટ સમૂહની શર્યાને ઢળતી કહી છે ૨૨ કરે, હાથ, ડાળ ૨૪ ચળક, તેજના હીરામય છુદ્ધ બિંદુઓને પખાઓની જાલી કલગીઓમા ખચે હાસી હાસીને ભરે છે ૨૫ વિદગ્દ, બળા ગએલાં કુપિય, કુપિ જેવા અત્યન્ત ભેડાળ પ્રાણી પણ ક્ષણવાર તો સૌખીતા લાગે એવા ચમત્કારો આ વાદળાઓ રચે છે

૨૭-૩૭ 'સુસ્તીઓ' વગેરે અવતરણ ચિહ્નમાં મુદ્રણ
શબ્દો લૌકિક બોલીના છે. ૩૪ કુઠારિ, કડિયારા.

૩૮ કવિ, બાયરન (Byron).

૪૧-૨ પત્થરાઉ જમીનમાં ઉગતું ઝાડ પોતાનાં મૂળ
હારી પોત્તી અને પાણીવાળી જમીન સુધી ટેડ પહોંચાડી
શકે છે તે પ્રમાણમાં તે વધી શકે છે. ફેઝિક, ચર (layer).

૪૩ શમે, શમ આદિ સંપત્તિમાં એટલે ગારિબમાં.

૪૫ તપેલાને છાંત કરતું, કંતાએલાને બદલાવતું, પ્રકાશ
અને દુઃક બને આપનારું, મનોહર, કૌમુદી જેવું તેજ; પણ
કૌમુદી બૌતિક અને આ તો સાર્વિક.

૫૨ પદ્મિ, પગલાં નહીં પણ વણ વગેરે ચિહ્ન.

૫૪ વત્સને, કવિતાના નાયકને પોતાને.

૬૧-૬૨ ખીણને લપેટી લેતી હવા લેગ્યનને ભોજાવે
છે. પર્વતની એ ઉંચી લાંગી ધાર કે પછી એક જ અર્ધ
ચંદ્રાકાર ધાર વચ્ચે આવેલી ઉંડી ખીણ ઉપર સુપડે છાયા
પડે છે, અને મહાગંગેશ્વરની 'મનસ્થામ ખીણ' (Blue
Valley) ના જેવો દેખાવ થઈ રહે છે, તે ઉંચી ટુંક
ઉપર સખ્ત તડકામાં ઉમેલાને જોનાં અતિ આશ્ચર્યક લાગે છે.
વળી આ સ્થૂંઘ વિષયને ઉપમેય ગણી તેના ચોખ્ખ ઉપ-
માનરૂપ સ્મૃતેનર વિષય લગી કાંઈ વાંચનારની કલ્પના
ભય, તો તે પણ મનરથામ છાય, મોહિની, લોખાવતી
આદિ પદ્ય વડે ધ્વનિત છે.

૬૪ હા, બરોબર, સમજાયું.

૬૫-૮ વિવિધ પંથ અને જુદા જુદા જમાનાનાં સ્મારક રૂપ જ રહેલાં આ ઉંચાં શિખરો ઉપરનાં પડેલાં-તજ દીધેલાં-મંદિરો હજી સુકંઠ ધંટ ધરે છે, જે અનિસો જ રમતમાં જાણે પૂજામિત્રે વગાડ્યા કરે છે; વળી એ સ્વરને અનિસો વહી જાય છે; તે પશ્ચિમોને તથા ડુંગર અને ખીણ વાસીઓને કાને પડ્યા કરે છે; કેટલીક વાર બહુ આથે અને છેક નીચે સુધી સંભળાય છે; ઉપતિસ્થાન બમરના જણાતા અને ઘણી વાર સંભળાતા આવા ધંટરવ વિશે વહેમી અને જાણ સોડો ચકિત થઈને કંઈ કંઈ વાતો કહે છે. આમાં પણ ખરો વિવક્ષિત અર્થ આ સ્થૂલ રૂપે વર્ણવેલું જે છે તે ઉપરથી સ્થિત થતો સૂક્ષ્મ વિષય છે.

૭૧ અનિસ, માત્ર સ્થૂલ અનિસ નહીં.

૭૭ તમ તણા, તમારા ૭૮ તમ ધર્મની, તમારા ધર્મની. ધર્મના સૂત્રો અને સ્વરો કાને આવે છે એટલું જ નહીં; કેટલીક વાર ઉપર વર્ણવેલા ખરા યોગીના ભેદી આર્યધર્મની સજીવ મૂર્તિ પણ સાક્ષાત્ જોવામાં આવે છે.

૮૨-૩ કતિ હ આસ, કતિદાસ. કાષ્ઠ ધર્મને નાશ થતાં તેનાં પવિત્ર પુસ્તકો ઇશ્વરવાણી તરીકે જણાતાં અને પૂજાતાં અટકી પડી સાદિસ અને કતિદાસના વાસ્તવ્યમાં જ ખપે હોમર, અને હેસિઅડના ગ્રન્થોને ગ્રીક પ્રજા માત્ર કાળ્યો નહીં પણ આપણે મહાભારત, રામા-

ચલુ, અને પુરાણોને ગણીએ છીએ તેમ પવિત્ર ધર્મ
ધોધ-ધર્મનાસક અર્થે ગણતી ૮૫ તથી વેદ

૮૬ કાન્થો સમુદ્ધ

૮૭ શશિન્દ્રા, ઇન્દ્રનામના વાવટા ઉપરનો બીજનો
ચદ્ર દેવતાઓ પોતે એ ચક્રવાને પોતાના ધર્મની
સદા તરીકે ગણતા નથી, એવી કોઈ પણ સદા રાખ
વામાં એમને મન મૂર્તિપૂજા છે, અને તેનો તો એમ
નામા ઉપર નિરોધ છે પણ ખ્રિસ્તી ધર્મનું સૂચન અહીં
તેની પ્રસિદ્ધ સદા કુસધી કર્યું છે, તેમ ઇન્દ્રનામનું શશિ
કથાથી કર્યું છે

૮૮ સનિન એનામા બરેલુ હોવાને લીધે ચળકેનો

૮૯-૧૦૦, બ્રહ્મમત્ર આત્માચિત્તનો જગતર્થ (જગત
નો મત્ર) હતા છે, તેના રંગોત્પત્ત કુખ વીસરાવે છે
તેના પાપલક્ષ્યો રજવે છે, અને તેને પોતાના અકમા
પોતાની પોતાના ધામને યોગ્ય બનાવે ■ -કાણુ? અહીં
વસી શ્રમી લમી રહેતી છે તે ગભીર વિચાર, સમન્સ,
લિય ગાનિ

૧૦૧-૧૧ આ લિય શાતિનેજ ચેતનકર, સત્ત્વ
રૂપ ભાસ્કર, આદિ રૂપે સંબોધન છે ૧૧૦ લખ
૨૧ નોવર્ધનરામે ચનાવેના અર્થમા

૧૧૪-૫ તુ દ્વાયમાં ત્હારા દાયમા, મુદ્દિનાકનો
સૂચક તુજ છે, જન તો ત્હારો મુખ્ય નદ માત્ર છે

રાસ.

રાધાવદનવિલોકનવિકસિતવિવિધવિચારવિમર્શ એ સુપ્રસિદ્ધ અષ્ટપદીની રાહ. વસન્તમાં ઇ. સ. ૧૯૮૭ માં પ્રકટ ગયું.

૩ સૂર્યે સૂર્યે મહો પ્રકટયાઃ આ પ્રમાણે જલમય ચર્તાક- માંથી ક્રમે ક્રમે વિકાસ થાય છે અને અગણિત સૂર્યમંડલો પ્રકટયાં છે, પ્રકટે છે, અને પ્રકટયા કરશે, એ આખો વિશ્વક્રમ તે આ પંડ-પંડપતિ આત્મા-પરમાત્માનો રાસ. દરેક દડીમાં આ પ્રમાણેનો મુખ્ય અર્થ છે.

૧૦ પ્રાણીપતિ, પ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠ નર; માનવ યોનિમાં વળી શ્રેષ્ઠ માનવી તે કે જોણે પોતાના પ્રાણોને પશુ પૂરેપૂરા આત્માધીન કર્યાં. વિશ્વક્રમના આ પાસાના વિકાસનો ઉત્તમ પરિપાક, આવા માનવી ઉત્પન્ન થાય તે.

૧૫ કામ વીર્ય, ઇચ્છાઓ અને શક્તિઓ.

૧૯ દેહુ ધરી. દેહ ધર્માંનું સાર્થક સેવાધર્મ જ માની તે તેમાં જ મગ્ન રહે.

૨૦-શાસ્ત્ર શક્તિ, વિદ્યાઓ, કળાઓ, દુનિયા, વિદ્યાનો, આખું જૌનિક જ્ઞાન-ક્રિયા ચક્ર. આ શૂદ્ધ-વિશ્વ-સ્રજિય-શાસન એ ચાતુર્વર્ણ્યનો રાસઃ હિન્દમાં જ અને આર્યવિદ્યામાં જ આ ચાતુર્વર્ણ્ય છે એમ નથી. બધે હતું, છે, અને હશે જ, કેમકે હોવું જ જોઈએ. આપણે ત્યાં અત્યારે આ ચાતુર્વર્ણ્યનું જે રૂપ થઈ ગયું છે, તેના જગતમાં આ શાશ્વત સત્ય વાપરવું કે તેની સખ્તમાં સખ્ત ટીકા તરીકે વાપરવું,-

એ તો જોને જોમ ક્ષવે તેમ કરવા સ્વતંત્ર છે અહીં બેમાંથી એકે ઉદ્દેશ નથી.

૨૩ પ્રાણુ એટલે અહીં પ્રાણો, પ્રાણાદિ વાયુઓ ધમ-ઉદરનો દષ્ટાન્ત લિલિ નામના અમર એમન ઇતિ દ્વાસકમાં અને ત્યાંથી ચેકરપીયરે કેારિઓલેનસમાં લીધેયો જમજહેર છે. પુરુષસૂક્તમાંનું ૨૫૬ પશુ અહીં સૌ જલે છે.

૨૪ ઉપનયન સરકારથી ગાયત્રીમુત બનેયો બદ્યારી. ગાયત્રી તે જ મરસ્વતી સરસ્વતીના આખા કલાપનો પરમ નિષ્કર્ષ દરેક વ્યક્તિને પોતાને માટે શેમાં છે? માત્ર જ્ઞાનમાં? ના, જ્ઞાનનો પોતાના આત્માના સમ્પૂર્ણ વિકાસનમાં વિનિયોગ કરવામાં અન્તર્વ્યોતિ પ્રકટાવવામાં જોયો આર્ય સરકારો અને ભાવનાઓના નામ માત્રથી અજગતા હોય તેઓ આ પક્તિ ઉપરથી પોતાને અતુ ફક્ત સામાન્ય અર્થ લઈ શકશે અહીં લખવામાં આવ્યો છે તે અર્થ આ ચાર આશ્રમો દરેકમાંથી તે પડીને એમ અકુર પુલ ફક્ત-બીજા નામે પ્રકટે છે, અને એ પ્રમાણેનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ આણ્યો એ આવ્યો કેમ ૫૩-પંડપતિના રાસનું એક પાશું છે.

૩૧ કુદુઓ, ગોત્રો, ગ્રામો, નહાના સંજ્ઞો, મોટાં ગંજો, આખા બ્રહ્મડયમાં પ્રસરી રહેયું આખી માતવ બ્રહ્મનું એક જ રાજ્ય આ પ્રમાણેનો વિકાસક્રમ દુન-

પીને ભેતા-કુટુંબ, ગ્રામ, રાજ્ય, રામરાજ્ય, એવી પણ
 ટુકાપીને, અને જે જુદી જુદી દૃષ્ટિએ ભેતા એ રાસ
 નર-નૃસાધનો છે, એ રાસ નય-સતતતાનો છે

The whole of history is from one point of view a dance of the individual and the community out of which evolves the world community, from another point of view it is a dance of law and freedom out of which evolves that law which is perfect freedom or (if you prefer to phrase it that way) that freedom which is perfect law. Why does it evolve in this direction? Is there any compelling reason because of which it must necessarily do so? Yes Providence. Evolution has no meaning unless it is envisaged as guided and shaped throughout its course by Divine Providence *

* ધર્મ અને ક્રિયાસુત્રને લગતી બાબતો હાથના બહેના વાચનારા ગ્રંથસતીમા લખી દોષ છે તે તે તરફ ઓડુ જુએ છે, લખી ઉમેલમા એમને સુપરિચિત શબ્દોમા કહેવામા આવે છે તે ન પૂરેપૂરી સમજે છે, માટે ઓડુ ઉમેલમા લખ્યું છે

રામ અખડ વિહાર અનન્ત જ પડ-પંડપતિનો એ એમાં પંડપતિ નથી તો એ રાસ પણ નથી, માત્ર રાગદ્વેષાદિ ભૂતાવળના નાચવા ખૂદવા અને પરસ્પર છૂંવાં છે.

૩૭-૪૨ પહેલી છ કડીમાં આ રાસ અખડના એક એક પાસાનું દર્શન છે આ છેલ્લી કડીમાં એ છ પાસા વાળા હીરાના ગર્ભ જાગનું દર્શન છે. પાસાઓની પરસ્પર હોદોની સ્થૂલતા ટળતા જે સમરસ સત્ત્વ રોષ રહે છે અને પૂરેપૂરું ઝળહળે છે, તે આ કડીનો વિષય છે: સ્થૂલ-માથી સૂક્ષ્મ, મમતામાથી સમતા અને એ દર્શન થતા એ રાસને પંડ-પંડપતિનો કહેવા જતાં જીલ અચકાવ છે. પડ પણ તેને અન્ય સર્વથી નોખો પાડનારી હોય તેપ સ્થૂલતામાં બધાંય રહે છે ત્યાં સુધી જ પડ છે. અહતા જ મ્હારુ જીવન, મ્હારી personality, મ્હારી individuality એ જાવ રહે છે ત્યાં સુધી પડ છે જ. પણ એ personality એ individuality એ વ્યક્તિત્વ જીવન કે રક્ષણ મનાવું મરી જઈ બન્ધન મનાવા લાગે, સૂક્ષ્મ મનાવું મરી જઈ વધારે સૂક્ષ્મ સત્ત્વના દર્શનને લીધે સ્થૂલ મનાવા લાગે, એટલે, ક્રમે ક્રમે ઓગળે છે દાર્શનિક પુરુ-ગોની આ વાત નથી, અન્તરમાથી ખરેખર ઓગળતું આવે છે. અને એવા દષ્ટાને આ આખો રાસ જે અસાર સુધી પંડ-પંડપતિનો રાસ દેખાતો હતો તે હવે સ્વયમ પંડપતિનો જ રાસ દેખાય છે.

સર્ગદર્શન.

૪ સ ૧૯૦૩ માં લખાઈ સ્વ નરસિંહ હરિલાલ મુવના એક માસિકમાં ૪ સ. ૧૯૦૫માં પ્રથમ પ્રકટ થયું.

૧ મધ્યાહ્ને વાગ્યું

૪ કથમે, ચતો વાચો નિવર્તે એવા વિષયમાં જે કંઈક ખોલી શકાય એવું છે તેટલું વાણી મુશ્કેલીએ કહે છે

૫-૮ સોનાની-સોનેરી ગી-કનકની ગુણદી-વાદળા કવિને યોગ અને પ્રેમના કિરણોની વિશ્વવ્યાપી જડાયી અલકૃત અને સર્ગ-વિશ્વનિર્માણની સળગ ચાની રહેલી કિમાં ના સંગીતમાં નિઃશ્વસ મૂર્તિરૂપે દેખાઈ

૧૦ અસખ્ય આત્મા કલિએના દયો કવિમાંથી પુખ્ત તેમાંથી ફલ તેમાંથી ખીજ એ પ્રમાણે પ્રત્યેક આત્માનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ જીવપરમ્પરાએ સંધાય છે એ સ્પૂર્ણ સિદ્ધાન્તમાં એક વ્યતિ મહત્ત્વની વિગત આ કાવ્ય ઉમેરે છે કે એ વિકાસક્રમમાં ક્યારે ક્યું પગથિયું ચઢવું કે ઊતરવું તેનો નિર્ણય આત્મા પોતે પોતાની સ્વતંત્ર સ્વેચ્છાએ કરે છે પરંતુ કેાઈ પણ જીવના જીવન દરમિયાન દેહી આત્મામાં એવી સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તિ હોતી નથી, એક જીવ પૂરો થાય અને ખીજે લેવાનો હોય તે વચલા સન્ધિ દરમિયાન આત્મા આ જટિલ પ્રેમી ધૃતિશ્રોતમાં નહાય છે, અને એ અવગાહન દરમિયાન તેનું ત્રીજું નેત્ર જીવતા તે પોતાના આગના જીવના સરકારોનું સમ્પર્કદર્શન પ્રાપ્ત

કરી સર્ગપ્રવાહના વહનોને ઝીલતો સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તિથી પોતાને માટેનો નવો ભવ પસન્દ કરે છે.

૧૭-૨૮ જલકણો રંગવન્ત છે, પણ આ એમનો ગુણ સામાન્ય સ્થિતિઓમાં ગુપ્ત (latent) રહે છે, અને જેટલો વખત એ કણો મેલકમાનવાળા અવકાશમાં ઘૂમી પડે છે એટલો વખત જ પ્રકટ બોવામાં આવે છે; પૃથ્વી ગન્ધવતી છે પણ તેના દબકણોનો આ ગુણ કનુંરાજના કાલાવકાશ દરમિયાન જ ઉત્કટરૂપે વિલસે છે; આત્માઓ પ્રેમવન્ત છે પણ જે જે આત્મામાં અન્તર્દીપનું જોટલું જોટલું સ્ફુરણ તેટલો તેટલો જ તેનો પ્રેમપ્રકાશ; આત્માઓમાં સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તિ છે પણ તેઓ જે ભવ વચ્ચેના અન્તરાલમાં સર્ગના આ જ્યોતિપ્રવાહમાં આવે છે તેટલો વખત જ ખરેખરા જાગી સ્વતંત્ર શુદ્ધ બને છે અને આ સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તિથી-પીતા પ્રવૃત્તિ નથી.

૨૯ ધૃતિસ્તોત વાંચવું.

શાન્તિ.

ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં લખાઇ સમાસોચક માસિકમાં આ વર્ષમાં પ્રકટ થયું. નર્મદાના પટનું અને તે ઉપરના વિષનું મધ્યરાત્રિ પછીના સમયનું વર્ણન છે. ભયુકારામાંનું વર્ણન નદીની વચ્ચેથી તેની સપાટી ઉપરની હોડીમાંથી કરેલું છે; આ વર્ણનનું દરિયિન્દુ બીયું છે. નદીપટ છેક નીચે આવેલું તે અને તેનાં તટ વર્ણિત દરશમાં છેક દુંઢવાયેલાં

(foreshortened) છે; નલધુમટનો નીચો લસી રહેલો તમ્બુ અને તેમાંની કૌમુદી એ જ મુખ્ય વિષય છે. વર્ણન કરનાર હૃદયની સ્થિતિ પણ અત્યન્ત ભિન્ન છે.

૫-૮ અવનિ, અવનિના દશ્યો, અવનિના કાર્યો, અવનિના નિનાદ, અવનિના ભય, અવનિના જય. તે જ પ્રમાણે પછીની પંક્તિમાં દિવસના. આપણા રમ રામ માત્રમાં ડાહ્ય-મહિનતા પણ છે, નથી શું? આપણા ડાહ્ય માત્રમાં રમ પણ છે, નથી શું? આપણા જય માત્રમાં ભય પણ છે, નથી શું? આપણા ભય માત્રમાં જય પણ છે, નથી શું? આપણા સત્ય માત્રમાં અસત્ય પણ છે, નથી શું? આપણા અસત્ય માત્રમાં સત્ય પણ છે, નથી શું? પરાક્રમણ, પરસ્વનાથી ભિન્ન છે તે સર્વ-માથી કંઈ ને કંઈ વસ્તુથી સ્વતુ સતુ આક્રમણ, પર ઉભરાઈ ઉભરાઈને સરમા ધસી આવે છે, સ્વના વહન ઉપર ફરી વળે છે તે. જય તરીકે માનેલા તેમ ભય તરીકે માનેલા, રમ તરીકે માનેલા તેમ ડાહ્ય તરીકે માનેલા, સત્ય તરીકે માનેલા તેમ અસત્ય તરીકે માનેલા સર્વ પ્રહો છે, રાગદ્વેષો છે. એ સર્વ હંદ્ર અત્યારે તો વિદાય થયેલા, સરી ગયેલા, લાગે છે. ઉરની આ સ્થિતિ કેવી નરવી છે!

૯-૧૨ આ દેહ છે, આ ભવ છે તે દરમિયાન આવી વીતરાગ સ્થિતિના અનુભવ વિરલ અને ક્ષણિક જ રહેવાના.

૧૩-૧૫ પણ ઉરની એ સ્થિતિમાં જ શાન્તિ માતરૂતાં

દર્શન શક્ય છે, અને એ અનુભવ આવી આવીને અદૃશ્ય થતાં થતાં કેઇ વાર એટલી ગંડી અસર કરે કે શાંતિ-માતરનાં દર્શન ખરેખર થઇ જાય, તો હૃદયને પોતાની વીતરાગીપણા માટેની યોગ્યતા છે એમ પ્રતીતિ પડે છે, અને વીતરાગીપણું કોઇ કાળે પણ સ્થાયીભાવ જેતું થઇ જશે એ નવી આશા બન્ધાય છે; જેને લીધે આગલા રાગદ્વેષ-આજ સુધીની મોહતૃષ્ણાઓ-વધારે વધારે ખૂંટાં પડતાં જવાનાં.

૧૫-૨૨ શાન્તિ માતરના વિરાટ સ્વરૂપનું ભક્તભાવે સિદ્ધિભાવે વર્ણન.

વિદ્યુ અરધ, અર્ધો અન્દ્ર; ખરાખર અર્ધો એમ નહીં. ત્રીજું નેત્ર તે દિવ્ય જ્ઞાનનું નેત્ર. કવિનું કુદ્ર નેત્ર એની સાથે મિટ માટે છે અને એના કષ્ટક કિરણ મેળવે છે.

૨૩-૬ શાન્તિ માતરના દર્શનની અસર. વીતરાગીપણું તમોમય નકારાત્મક નથી. રાગદ્વેષ-નિમમના કરનાં ગિચી, આત્માના સાત્વિક બસની શિખા વધારે જ્વલન્ત થવાની રિયતિ છે.

નિદ્રાનું આવાહન.

મુદર્શનમાં ધ. સ. ૧૯૦૧ માં પ્રકટ થયું.

૩ કમલગુગણે, જે કરકમલમાં. ૪ ચમકેલો, વિચારના તરવરાટથી ઉત્તેજિત. ૫ અહિંપાત્ર, નાચની રમ્ભારાજાં દ્રુતિમાં. ૭ વવસ, ચોમાસાનું ઉત્તું લીધું પાસ.

૮ શશિની નદી, ચન્દ્રજિમ્મને ધરી રહેલી અને ચાંદ-
નીથી ઉત્પન્ન થયેલી નદી. કલ્પલ, બાલદાત્રી. અચલ, જરા
પથુ હાથ્યા વગર નદીના ચન્દ્ર પ્રવાહ સાથેજ તરતો જતો.

૧૦ મનોરાજ્યે અર્પુ, આ માનસિક પૂજાવિધિમાં
જે ત્હને પરમ પ્રિય વસ્તુઓ હોય તે સર્વ ધરવા તૈયાર છું.

૧૧ બદલામાં મ્હારા મનોરાજ્યમાં ત્હારા સ્વપ્નવિલાસ
મારું છું.

૧૨-૧૪ અને એ સ્વપ્નવિલાસો ઉપરાંત ગાઢ નિદ્રા
પથુ મારું છું. એ ગાઢ નિદ્રા કેવી છે ? આ જીવનનું આ
જગતનું હાલતું ચાલતું સ્વપ્ન એને પડછે માયા છે, એ
માયામય સ્વપ્નવત્ જગજીવનની પૈલી તરફ એના આદિ
પહેલાં અને અન્ત પછી જે કલાતીત, અતિકથ, સ્થિર,
પરમ જ્યોતિ છે, તેની જ આજ્ઞા એ ગાઢ નિદ્રા છે, તે
હું ત્હને વન્દીને વિનવું છું, હે દેવિ, આપ.

વધારે કેહેવું ના.

દેનિસનકૃત પ્રિન્સેસમાં ■ મા સર્ગના આરમ્ભમાં
Ask me no more એ શબ્દોથી શરુ થતું પદ છે,
તેનો તરજુમો. સ્વ. નરસિંહ હરિલાલ કુવના જ્યોતિમાં
ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં પ્રકટ થયું.

૧ વિધુ, ચન્દ્ર. અશ્વોની અહીં નારી જાતિ અને
ભૂસિરની નરજાતિ બંને સાક્ષિપ્રાપ્ત છે.

૫-૮ નામક રણમાં ઘવાઇને છેક બેઢાલ પડેલો છે.

આવી સ્થિતિ દયામાંથી અને પરિચર્યામાંથી પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે એ બાણીતું છે.

૧૦ આય, બળ. કુદરતના પ્રવાહને ટાપી તેની સામે ગતિ કરવાનું બળ મ્હારા આ હાથોમાં નથી; એ મોડી મોડી અસારે જ ખગર પડે છે.

૧૨ આ પંક્તિમાં લઘુ ચિહ્ન ~ ખસી ગયેલું છે; જા ઉપર જોઈએ. ત્રણે કડીમાં છેલ્લા વધારે દહેલું ના નો અર્થ Ask me no more ને બદલે I have no more to say એમ લેવો વધારે ઠીક છે.

ખેતી.

સુદર્શનના અક્ટોબર ૧૯૦૧ ના અંકમાં પ્રથમ પ્રકટ થઈ.

૧-૪ રાજદરમત-સ્વતંત્ર રાજ્યોના નાથકોને ખેલવાની બાજુ-જાતે જ ગડન હોય છે. હિન્દની અને બ્રિટીશ સા-આબ્દની વિશાલતાનું તેમ બંનેની સરહદોનું પશ્ચ સૂચન છે. આપણે હાલ વપરાતાં પર્વત ફાડે એવાં શસ્ત્રાસ્ત્રો વાપરવા અને જીલવા માટે ફળવાએલા નથી, આપણને જે શસ્ત્રાસ્ત્રો પરિચિત કે સુસાધ્ય મળીએ, તે તો હાલના જમીનદરિયા ઉપરના વિમ્બદોમાં નકામાં છે.

૧ જોન બુલ (John Bull), એ બ્રિટિશ લાયન (the British Lion), એ ઇંગ્લિશ પ્રજાનાં ઉપનામો પ્રસિદ્ધ છે.

૮ કંલમ-કાવ્ય, વાનો, દિવસુરી, શાસ્ત્ર, આદિનાં

અથઅથન વીણા, સંગીત, કાવ્ય, ચિત્ર, શિલ્પ આદિ સર્વ કલાઓના સેવન વેદપુરાણુ, ગ્રાંથીન સમયનુ, તેના કોઈ પણ અંગ કે અવશેષનુ, કોઈ પણ પ્રકારનું શાસ્ત્રીય મનન.

આમાના આ અને આની આગળપાછળના સર્વ નિષેધવાક્યો અને ટીકાવાક્યો આ કૃતિમાં જે એક પરમ કર્તવ્યનો બોધ કરવામાં આવે છે તેમાં એકાગ્રતા સંધાવવાના ઉદ્દેશથી જ છે. તદ્મારુ હાથનું* મળુ, તદ્મારી હાલની સ્થિતિ વિચારી, હાલ તુરત તદ્મારાથી શું શક્ય છે અને તદ્મારે શું સોંપી વધારે આવશ્યક છે એ બોધ લઈ, તદ્મારી પ્રધાનપ્રવૃત્તિ પસંદ કરો, અને તે પાછળ તનમનધનથી મડો, વળી તેના તાત્કાલિક અને પરિણામી પ્રલક્ષ અને પરોક્ષ ફલ કેટલા લાભદાયક કેવા સર્વશ્રેષ્ઠી અને કેવા તો ઉન્નત પુરુષાર્થપોષક નીવડશે એ વિચારથી તદ્મારી પસંદગી તદ્મે બરાબર જ કરો છો એવી બેવડી શ્રદ્ધાથી એ પરમ કર્તવ્યના સેવનમાં તદ્મે મગ્યો આ પ્રગણેના બોધ આ કૃતિમાં સ્પષ્ટ વાચ્યાર્થવડે કરેલા છે અને તોપણ ખેતી મથમ પ્રકટ થઈ ત્યારથી જ એના બોધને વિશે કેટલીક ટીકાઓ થયા કરેલી છે, જે 'ચિંતા આરમ્ભના કે અગુક અમુક વાક્યો ઉપર અધારિત ભાર

* વળી 'હાલ' એટલે હાથનિયાની સાનના અરસામાં ઇ સ ૧૮૧૪ માં આ મહાપુષ્પ રાત્રે ઘણું ત્યારથી તો-ઉમેરવાની જાગ્યે જ નરૂર હોય કે-નરો જ યુગ વેઠો છે જુઓ 'મહી સુખરાત'

દેનારાઓને, અને વળી એમાના નિરોધવાળો અને ટીકા વાળો દેવા અર્ચમા અને દેવા મર્ધાદાબદ્દ ઉચ્ચારેલાં છે, તે તરફ પૂરતું લક્ષ ન દેનારાઓને આભારી છે.

૧૨ કાલાતીત, અમુક કાવના ઉપાધિથી અગ્રાધિત
૧૮ ચક્રવાન્નેડી, આપણા કવિઓએ કહ્યેલું ચક્રવાક
મિથુન

૨૪ નરપશુ, પશુ જેવા

૨૫ લુઓ ગીતા, અધ્યાય ૯ (૧૨-૧૭), અને ૧૧
(આખો)

૨૬ તમ, તમસ, તિમિર વિપિન, અરણ્ય

૩૦ જ્યાં ધરા ખુદી એમ કહેવામા અતિશયોકિત નથી, અથવા તો એટલી જ છે કે ઇતિહાસ જેને માટે હજી “ધણે અરો સજાવિત” એથી વધારે ખાતરીના વચન વાપરી શકતો નથી, તેને અહીં નિ સરખ દક્ષીકત ગણી છે.

૩૧ નિમિરઋથ, આયોં હિંદમા આવ્યા તે પછી અને તાજપૂતો છત્રીશ સજડનોમા બન્વાઈ આર્યસંસ્કૃતિ સ્વીકારી આર્યપ્રગતના ક્ષત્રિવર્ધર્મો તાજપુરુષો યજ્ઞ રથા ત્વા સુધીના શોદ દંતર વર્ષ કરતા વધારે સાચા અગસામા હિન્દ ઉપર વાગવાર ચુદી આવેલાં વિદેવી ધાડાઓ. આમાં બધી ચુડાઈઓ જગલીઓએ જ કરેલી ન હતી ઇરાનીઓ અને યવનો (પાચીન ઝીક લોકો)ની ગણના જગલીઓમાં ન થઈ શકે પણ તેમની સંસ્કૃતિ આર્યસંસ્કૃતિ તરફ ઉદાર સગલાવતું

વર્તન રાખવાને બદલે બલધ્કારથી તેને દાબી દેવાને મથેલી એટલે આ અપવાદ રૂપ મહાધર્મોને પણ જંગલીઓના તિમિરજૂથની મહાધર્મો સાથે ગણવામાં બહુ દોષ નથી. આગળ ચાલતાં મુસલમાનોને પણ તિમિરદંત કહેવામાં આવે છે, તે પણ આવી મિશ્ર દૃષ્ટિએ.

૩૭-૪૮ આ સમય નહીં સુધારો, ઈશ્વરે ત્હમને ત્હમારા અનેક જૂનાં ધાવ સામે જોઈને પૂરી રૂઝ આણુવા તથા ત્હમારી આગલી શક્તિ પાછી ખીલવવાને આ શાન્તિનો, વિદ્યાનો, પ્રાચીનના જીજ્ઞાસુઓનો, અને વળી શક્તિસંસ્કૃતિમાં તેમ ન્યાય પરીપકાર અને પરશુશુપ્રસંસામાં માનવ જાતિને મોખરે ચાલતી એક સમર્થ પ્રજ્ઞની બાંધધરીનો પણ યુગ આવ્યો છે, તેના ત્હમે યોગ્ય લાભ નહીં લઈ શકા,—તો ઈશ્વરને દરબાર અમૃત જેવી દયા છે તેમ વળ જેવો ન્યાય પણ છે । અને એ વજ્રન્યાયનો દેહાંત-દંડ ભૂતકાલમાં કેટલી બધી પ્રજાઓ પામી છે ।—જે કે હિન્દુ-દેવી આપણી માતા હોય આ ચેતવણી કંઈક અધૂરા અને બનતા મૃદુ શબ્દોમાં જ આપે છે.

૪૯-૫૪ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિને સુરુસ્યાને સ્થાપી તેની પાસેથી શીખવામાં—પશ્ચિમની નિશાળે લાણુવામાં—વિવેક રાખવાની જરૂર છે. શહેરોનો અતિવિસ્તાર, ખીચોખીચ ગિરણીઓ (સુનવંત્રો) અને તેમના ઢળરો મળૂરોનો એકત્ર જમાવ, આગ્ય જીવન તરફ વધી પડેલો અનાદર, વગેરે

પશ્ચિમનાં ભૂપણો નથી. પશ્ચિમ પોતે તેમને દૂપણો ગણે છે, અને તેમનું નિવારણ કરવા મથી રહ્યું છે. પશ્ચિમ જેને ભૂપણ જ ગણતું હોય તે મેં આપણે ત્યાં દાખલ કરતાં આપણી સંસ્કૃતિ અને પ્રકૃતિનાં હવાપાણીમાં ફેરું ઉગી કેવાં ફલ આપશે, એ પણ વિવેકથી વિચારવાનું છે. અવિચારે “યા હોમ” કરવું તે નથી ખરો સુધારો, કે નથી ખરી દેશસેવા. શાશ્વત્વદિત અને તેનાં ખરાં સાધન સ્વચ્છ લોચને નિહાળી લઈ તેમનું નિઃસ્વાર્થી અને દૃઢ સાવધાનીથી સેવન કરવાનું છે.—પણ કૃતિનો આ ભાગ (તેને સારું જોઈતો વિસ્તાર મુખ્ય જોધને પણ દાખી નાખે માટે અશક્ય હોવાથી) નખજો એમ્મેશી રહી ગયો છે.

૫૮ કુદરત નાથી૦, ટોર નાથીએ છીએ તેમ કુદરતની શક્તિઓને નાથી તેમની પાસે શુભ મિત્રકૃત્યો કરાવે.

૬૩ જલધોધોનાં હાસ્ય આ એમને લીલામાં કુદી જનારા જીવાનોનાં દસમુખાં પ્રસન્ન વદનોની શોભા આગળ ઝાંખાં પડશે.

૭૦ ઉપનિષદો, એ તર્કધોડાઓના માનનીય સંગ્રહ રૂપ જૂના ઉપનિષદો જેવા ગ્રંથો, અવતરશે, જાણે માનવીની શુદ્ધિ અદ્ય હોઈ ઈશ્વર પ્રસાદને લીધે જ, છતાં, નક્કી, રચાશે.

૭૧ વેદમંત્રો રચનારાઓને આપણે ઋષિઓ કરતાં પણ વધારે, લેહિતર, સામર્થ્યવાળા માન્યા છે, અને તેમને દૃષ્ટાઓ કહીએ છીએ; અવતારો, એ કરતાં પણ અધિક

સામર્થ્યવાળા, માટે આપણી નિર્બલ વાણીમાં એમને ઠંધરી અંશ મૂર્તિમાન કરનારા, અવતારી પુરુષો કહીએ છીએ.

૭૨ ગણાવી છે તે અને એવી ખીજ પણ સર્વ જાતની હંધિરદત્ત સાત્ત્વિક બરકત એ વનવાસમાં ખીંચી નીકળશે. મૈયાની સેવા.

૪. સ. ૧૯૦૬ માં ઉદ્દ્યોધન માસિકમાં પ્રકટ થયું. એ અરસામાં અમદાવાદમાં મૃદુને જાણીતા યુવાનવર્ગમાં 'ઉદ્દામ' વિચારોનું પ્રાબલ્ય જણાતું હતું.

૧૪ છત-લાભ, છત કે કોષ પણ પ્રકારનો લાભ.

૭૫ વરદ, વર-છટ લાભ-આપનાર.

પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સને આવકાર.

તા. ૯-૧૧-૫ ને રાજ એ મુંબઈ હત્યા, તે દિવસના મુંબાઈના રાજાઈના વર્તમાનપત્રોમાં પ્રકટ થયું. એક નકલ હુન્નૂરશીને મોકલેલી, તેની પહોંચ બદલ એમના ખાનગી મંત્રીએ વિવેકની બે લીટી લખી મોકલવાની તરદી લીધી હતી.

૯-૧૦ આશાતથા ગમનમાં ઉડિયે વિલાસે

ને શીખિયે ફરજ ભૂમિની એ પ્રકારો—

હજી પણ એ જ સ્થિતિ છે.

૧૧-૨ હે પ્રભો, કૃપાલો, આ આશાગમનમાં વિહરીએ છીએ અને ભૂમિકર્તવ્યોના પાઠ શીખતા જઈએ છીએ તેને અનુરૂપ અમારી ચોગ્યતાઓ ખીલતી આવે અને રાજ્યની સહાનુભૂતિથી અમને હક્ક અને ખીલતી આવતી

સ્વતંત્રતા મળતી જાય એવા બનાવો બનો, તથા એ બનાવો રૂપ તંતુઓવડે હાલના પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ અને લવિષ્યના નૃપનું શુભ નામ ઇતિહાસના ઇતિપટમાં વણાયો !-પ્રાર્થના અને આશીર્વાદ બંનેનું સંમિશ્રણ છે.

સખા મહારા, સખી મહારી.

જ્ઞાનસુધામાં ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં પ્રકટ થયું.

સાથી એ મહારા.

ઇ. સ. ૧૮૬૬ પહેલાં લખાઈ સુદર્શનમાં ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં પ્રથમ પ્રકટ થયું. ખીજી કડીમાં પહાડી જમીન જલે નદીને લક્ષ્યાવતી લક્ષ્યાવતી આગળ લઈ આવે છે-માતા બાળાને ચાલતાં શીખવે મોટી કરે એ પ્રમાણે-એવી ઉત્પ્રેક્ષા છે.

વધો ખેડો ને સફર, મરહાની નાવો.

આર્થિક દુઃકલ્પના એક કાવ્યનો તરજુમો. A ship became at sea એ પંક્તિથી શરૂ થતું એ કાવ્ય, ગોલ્ડન ટ્રેઝરીને નામે પ્રસિદ્ધ કાવ્યસંગ્રહના બીજા ગ્રંથમાં પણ આપેલું છે. એ મૂલ્યમાં 'રે મરુતસિન્ધુશાયિ' એ સમ્બોધન નથી; માત્ર મરુત અને સિન્ધુને જ સમ્બોધન છે. સુદર્શનમાં ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં પ્રકટ થયું.

લવસાગર.

સ્વ. નરસિંહ હરિલાલ શ્રીવના સાહિત્ય માસિકમાં ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં પ્રથમ પ્રકટ થયું.

૪ લોહ, મોટા મોળ ૮ લર્ગ-ગાયત્રી મનનું સ્તવન છે.
વિરહ.

૧ લો ખંડ નવેમ્બર ૧૯૧૪ મા, ૬ ઠો કિસેંગર આખરે,
૭ મો ૧૯૧૫ મા, અને ૮ મો ખડ ૧૯૧૬ મા એમ
સખાયા છે ખડ ૫ માની છેલ્લી ૧૧ પકિત છાપી નથી

૧-૨ ગુરુ=મણુ, હે ગુરો, તુ ક્યા મોરણો ઉપર આ
જાલાડ ચલાવે છે તે સમજી શકુ એટલી તાકત નથી
તથાપિ, ન સમજુ એવી ત્હારી આ અકલિત વ્યવસ્થામા
પણ પૂરેપૂરી અદા છે.

૫-૮ રજની ઠરી જાય છે, હવા સમી જાય છે, આસા
અને તેની છતિ પણ મૂર્છા પામે છે, હૃદયનો નિયમ જ
એવો જણાય છે કે અસારે સૌ શાન્તિ પામે છે, પણ એ
નિયમપ્રભાવનો યે લાભ આ કરને નથી મળતો

૧૦ વાર, આસુ

૧૩ મુઠ, ૧૮ જાઉ એક ગુરુ, એક ગુરુ પ્રમાણે જ
બોલાય છે

૧૫ જલ, ચૂર્ણ, આદિ લુહા લુહા આકારની દવાઓ,
એમાંથી ગમે તે એક રૂપમા ઝેરસુધા આપો

૧૬ મોઠ, મુજટ પચ્ચીશો, પચીશ વર્ષ

૨૮ કમઠ, કાચળો ૩૧ માવો, મર્લ

૩૭ દ્વિહલ, ઉપલુ ૫૩ કલ્લ, અદરનું નરમ, એવું
ત્હારું બેવડું હેયુ

૪૬ અદ્વૈતરો, કર્તૃત્વ અર્થુજ્જ યદ્ યદ્યુ છે એવો,
અપૂર્ણ, અર્ધપદ્મ

૪૦ છુદ્ધિપ્રભાત, આ સમજ મ્હારી જુદિમા ધરથી
પ્રથમથી કેમ ઉદય ન પામી ?

૪૨ વ્યાધિનુ પૂર ધસારાખંધ વહે છે, તે ઉપર આ
ચકરી પુટે છે આ ખ્યાલ મનની વિકલતાને લીધે જ છે,
આ આધિ-ચકરી વ્યાધિના પૂરને લીધે જ છે

૪૬ ઉદ્દામ, બેહદ, નિરુદ્ધ, અને સાથે મધુરી.

૫૦ ભવના દ્વાર એ, (૧) જન્મ, (૨) મૃત્યુ

૫૨ અતિસૌં, અતિશય. ૬૮ દશાન, દાત

૭૬ જગુર્જાલમંવતીતિ શુદ્ધમાવ, આગળ વરીકાર પશુ
એ જ પ્રમાણે

૮૩ ભાષો, ઈસપકયામા અજ્ઞાન વાત, માન
વાર્તામા આવે એવું પણ ખરી દુનિયામા અસંભવિત
a romance, a mere romance

૮૬ રે, સિદ્ધ કુમારિનનો દાસ બને તે કરતા વધારે
મોગી અજ્ઞાનથી એ તેનો રમતિયાળ સાથી બને તેમા

૮૮ એહુ-આરંભને, એ સાધના આરંભને

૮૯ એ મ્હારુ જૂતકારનું અરૂપ લલુચુડના ગણિત
શાસ્ત્રીએ 'હુ-જૂત' વાંચવું

૮૮ બપે, બપેયો, અસીમા બેહદ તરફ જ સદા
ઉડતો અતિ (exceed)નો જ બપેયો હતો બપેયો પેતાની

ચાયને સીધી ઉઘી (vertically straight) રાખીને
 ઉમે ઉમે ઉડે છે, એવી કલ્પના છે દ્વે વર્ષાદની ધારા
 સીધી નીચી (vertically straight) જવડને જ પડે
 છે જે ધારાઓ જમીનની નજીકમાં સીધી નીચી પડતી
 હાથે છે તે પણ હિંચા ભાગમાં એટલી સીધી હોતી જ
 નથી. અને ખરેખાર વર્ષાદની ધારા શિવાયનું પાણી પીતું જ
 નથી એટલે આ દલીલું ૧૫૧ ખીચારુ તરમે જ મરે

૧૦૪ મેથેનાર દગના ડુંગર સમા હોય છે, તેમના છેક
 શિખર ઉપરના નર્પા બાષ્પ (nataru vapour) ની સૌથી
 ઉચી શિખામાંથી જ મ્હારે તો મ્હારીતરસ છીપાવવી હતી

૧૦૬ કપિદેવાલય, હનુમાનનું સુમાનદેવ નામનું
 મંદિર, ભરૂચથી પૂર્વે થોડા ગાઉ ઉપર સામે કાઠે, પાતાનું
 સ્થવ છે, પાસે કાવેરી નામની નદાની નદી વહે છે, જે
 નર્મદાને મળે છે

૧૧૦ દરિયાની ભરતીના પાણીને પણ મીઠા કરતી

૧૧૬ તુમારા ભોગવિલાસ એવા કે તુમે જ તેને
 ભોગવિલાસ કહો, ખીજા તો તેને નર્પા આત્મભોગ ગણે
 દાખના તરીકે મધ્ય વયે આવેલી હિન્દુ સ્ત્રીઓ ખાસ કરીને
 શુ શુ માગી લે છે—(૧) કાષ્ઠ વ્રત કરવાને પરવાનગી,
 (૨) સારા સગાયમાં જગાએ જવાને પરવાનગી, (૩)
 પોતાનો કેઈ અલકાર કેઈ લાયક પાત્રને આપી દેવાને
 પરવાનગી, વગેરે ૧૨૦ લોક આ, આ મર્ત્ય લોક.

૧૨૧ આત્મ, સ્વજન ૧૨૩ પરું, આધુ

૧૩૧ ખુટયો ખુટલ! ખુટલ-(૧) દગવનામ (૨) ખુગી જવુ, ખુગી પડવુ, એ જેનો સ્વભાવ જ છે. આશાની દૃષ્ટિએ અખુટ-અનન્ત-ભાસવુ, અને વસ્તુતાએ ડગને ડગલે અચિન્ત્ય ખુગી પડવુ એ જને કાવના સ્વભાવ જ છે. અને તોપણ જ્યારે જ્યારે એ ખુગી પડે છે ત્યારે ત્યારે ફરેક વખત લાગતાવળગતાને લાગવાનું જ કે એવો દગો દીધો-જનસ્વભાવ જ એવો છે

૧૩૫ પાચપદર દિવસમા કે પાચપદર બડિમા, પણ અનસ્પમેવ

૧૩૬ અગુણ, ખાપનાપણ દુર્ગુણ ખરો, પણ અસાધારણ કાઠિન્યના અભાવને દુર્ગુણ કહેવાય નહીં, સામાન્ય રીતે ગુણ જ ગણાય અને જે અપરાધરૂપ સન્નેગોમા ગુણને બદલે ગુણેતર જેવો ભાસે તે વખતે યે અને દુર્ગુણ કે અવગુણ નહીં, અગુણ જ કહેવો પડે.

૧૩૮ ચેસનરોધ, રોડુ આવતા જાસને અટકાવત થાય છે તે સરીર સહી થકે એમ નથી

૧૩૯ તથા, ચિન્તા, ધડભાગ, લામા નિચાર અને ચર્ચા, લપ, ઇં.

૧૪૩ નિહારિકા, જેમાથી સૂર્યમડલો ઉત્પન્ન થાય છે તે, 'નેબ્યુલા (nebula)' વિતાન, ઝત, ચદ્રવો, જત

૧૪૪ અદુધનું, અર્ધ ઉંડુ ૧૪૫ લાબ્હા, laṇṇ

૧૫૦ ખડત, સાચું. જીવ-બલ-ધર્મ-હારવાતંત્ર્ય-ગતિ-સુખ-
તેજ-સૌંદર્ય-પ્રેમ એ ત્વસતમાં આરોપેલાં જ ખરાં છે,
બીજા કશામાં મ આરોપેલાં બ્રમણ માત્ર છે.

૧૫૫ આ પંક્તિ ગુરુમંત્ર જેવી છે: અષ્ટાદશાક્ષર છે.
જીવનનિધિ એવો છે કે તેના બર્મિ-ભોજન, સોત-પ્રવાહ,
પાત-પ્રવાહદિશા, દ્રિષ્ટ-પ્રથમથી નિર્માણ કરેલું અન્તિમ
લક્ષ્ય પરિણામ કે ફલ-ફલકામાં નિર્માણ, એ સર્વે શિવ-
હિતકર-શંકર છે.

૧૫૭ શકલ, અરધિયું, કાચલી.

૧૬૦ પ્રાકૃતન, આ બનાવ બની ગયો તે પહેલાના,
જાણે આગલા જ ભવના.

૧૬૨ સહજ, કુદરતી. ૧૬૬ બંકિમાં, સુદર વાંકાસુકાં.

૧૭૪ કેમ કે કઈ પણ લાંબા વખત સુધી ચાલે એવો
હિતલાભ તો આ ક્ષણભંગુર જગતમાં ક્યાંથી !

૧૭૬-૮ મહારા મનની સ્થિતિ ખરેખર કેવી છે તે
જેવાનો ત્યારો ધર્મ છે માટે તે ત્હને પદાંતર બોલીને દેખાડું.
આમ બોલું છું તે એ ત્હને દેખાડવાને માટે જ; એ કેવી છે ?—
જીવતાં મોતની. જગતની ક્ષણભંગુરતાનું જ્ઞાન મ્હને મળ્યું,
ખરેખર મળ્યું: પણ એ જ્ઞાનજ્યોતિ તો નરી ગઈ છે !

૧૭૬ વ્યસ્ત, અવકાશમાં પથરાઈ રહેલ.

૧૮૦ પંક, આત્મા. ૧૮૧ રહી, રહેલી.

૧૮૩ શબ્દછાયા, નિરાધાર શબ્દ. વદન અને તેમાંથી
નીકળતો શબ્દ એ બંને સાથે નહીં. ગત વ્યક્તિના અતિ

સુપરિચિત કંડના અને સખ્તે વાક્યો આદિના લઘુકારા.

૧૮૫ ઐકાગ્ર્ય, એકાગ્રતાની સ્થિતિ.

૧૯૦ આ સ્થૂલ નમન શ્રોત આદિમાં એ સ્થૂલેતરના હુમલા-આક્રમણ-સદી જવાની શકિત ક્યાંથી હોય જે !

ચોટી.

અમારામાં મોત પછી ત્રીજે દિવસે પાછળે પ્રદરે પારસી-એના ઉકમણાની માફક નાતલાઈએ અને ખીજા સમ્યન્ધી-એ 'દિલાસો દેવા આવે છે; કલાક બેસી ધરનાંએને દેવ-દર્શને લઈ જાય છે; આને ચોટી કહે છે. આ પદ "નવ કરશો કોઈ શોક, રસિકડાં !" એ નર્મદના જાણીતા પદની રાહતું છે. રાગ—આશાજેગ કે ભૈરવી. વસન્તમાં ઈ. સ. ૧૯૧૬ માં પ્રથમ પ્રકટ થયું.

૩ સૂક્ષ્મ, બંને અર્થમાં.

દેવી અને ચોગિરાજ.

જ્ઞાનસુધામાં ઈ. સ. ૧૮૯૬ માં પ્રકટ થયું. આ પદ-કૃતિએના સંગ્રહને અન્તે આ કલ્પિત સ્વમવર્ણન. ગદ્યમાં લખેલું હોવા છતાં મુગ્ધું છે તે અસ્થાને નહીં ગણાય એવી આશા છે: એના ગુણ હોય બંને ગદ્યના કરતાં ઉચિતાના ગુણહોયને વધારે મળતા ગણાય છે.

